

GENDER IN CRISES

ΕΚΘΕΣΗ ΕΜΦΥΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ

Ποιοτική έρευνα

31 Αυγούστου 2025

Ματίνα Παπαγιαννοπούλου / Κοινωνιολόγος-Εγκληματολόγος
Εμπειρογνωμόνισσα σε θέματα φύλου

Το έργο «Έμφυλες διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις» - “Gender discrimination in multiple crises” υλοποιείται από τον φορέα υποδοχής το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών και συνεργαζόμενο φορέα το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
(Κωδικός έργου: 16260)

ΕΜΦΥΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ

Ποιοτική έρευνα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
SUMMARY	12
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17
1. ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΣΗΜΑΣΙΟΔΟΤΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΠΕΛΙΟ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ	20
1.1 Προβληματοποίηση και αναστοχασμός για την έννοια της κρίσης	20
1.2 Σύγχρονοι όροι και νέες αμφισβητήσεις	22
1.3 Το φαντασιακό της κρίσης και οι τεχνικές της χρήσης της	25
2. ΦΥΛΟ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ	29
2.1 Στατιστικές απεικονίσεις και έμφυλες ασυμμετρίες στην πολιτική	29
2.2 Έμφυλες προϋδεάσεις και πολιτικές ατζέντες	32
2.3 Η ανθεκτικότητα του διπολικού έμφυλου λόγου στην άσκηση της πολιτικής	35
2.4 Έμφυλες προσδοκίες για την πολιτική εκπροσώπηση και τη διαχείριση των κρίσεων	38
2.5 Διασταυρώσεις κρίσεων και άσκησης της πολιτικής	40
3. ΠΛΑΙΣΙΩΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	47
3.1 Η προβληματική, το αντικείμενο και η στοχοθέτηση της έρευνας	47
3.2 Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ανιχνεύσεις	50
3.3 Ο λόγος των γυναικών πολιτικών για την έμφυλη βία, την ισότητα και τις κρίσεις	53
3.3.1 <i>Ο Ν. 4531/2018 για την κύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης</i>	53
α. Αξιακές πλαισιώσεις και συμβολικές διαστάσεις της κύρωσης της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης	55
β. Από την κατασκευή του «ιδεατού» θύματος στην έκφραση μιας αντι-έμφυλης ιδεολογίας	60
γ. Νοηματοδοτήσεις της κρίσης και κρίση των νοηματοδοτήσεων	66
3.3.2 <i>Ο Ν. 4604/2019 για την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας</i>	69
α. Ισότητα των φύλων και gender mainstreaming: προβλήματα ονοματοδοσίας και νοηματοδότησης	70

β. Όψεις και διαστάσεις της κρίσης: συνήθεις συνθήκες και κρυφές πτυχές	77
γ. Φαντασιακά για την ουσιαστική ισότητα και την κρίση	83
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ	87
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	97

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η σύγχρονη πραγματικότητα γίνεται ολοένα και πιο συχνά αντιληπτή μέσα από το πρίσμα της «κρίσης», σε σημείο που ο όρος αυτός χρησιμοποιείται διαρκώς για να περιγράψει κάθε κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση που απαιτεί τη λήψη έκτακτων και άμεσων μέτρων. Ο όρος «κρίση» αναφέρεται σε συνεχόμενες ή ταυτόχρονες κρίσεις, οι οποίες επηρεάζουν σχεδόν κάθε πτυχή της ανθρώπινης ζωής και δημιουργούν μια κατάσταση αυξανόμενης επισφάλειας, όπου η αποστέρηση θεωρείται πλέον η νέα «κανονικότητα». Τα τελευταία χρόνια, οι αλληπάλληλες κρίσεις –οικονομική, υγειονομική, ενεργειακή, κλιματική κ.ά.– έχουν επιφέρει βαθιές κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Η έννοια της «κρίσης» φαίνεται να έχει μετατραπεί σε ένα ισχυρό κοινωνικό φαντασιακό, με αποτέλεσμα ο όρος να χρησιμοποιείται εύκολα για μια ποικιλία φαινομένων, καθώς και για διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές. Αυτή η πληθωριστική χρήση έχει ως αποτέλεσμα η κρίση να μετατρέπεται σε ένα καθοριστικό στοιχείο της πολιτικής και αναλυτικής σκέψης. Παρόλο που οι κρίσεις είναι πολυάριθμες, το να χαρακτηριστεί ένα γεγονός ως κρίση παραμένει ένα εξαιρετικά αποτελεσματικό εργαλείο στη σύγχρονη πολιτική στρατηγική και στις τεχνικές της διακυβέρνησης. Ο χώρος της πολιτικής αναδιαμορφώνεται, καθώς νέες προκλήσεις αναδεικνύουν την ανάγκη για εναλλακτικές προσεγγίσεις στη λήψη αποφάσεων. Οι κρίσεις επιδρούν στη διαμόρφωση της πολιτικής ατζέντας των κομμάτων και των κυβερνήσεων, και καθορίζουν τους όρους πολιτικής συμμετοχής και, παράλληλα, οι γυναίκες, αν και έχουν αυξημένη παρουσία σε κοινωνικά κινήματα, εξακολουθούν να υποεκπροσωπούνται σε θέσεις πολιτικής εξουσίας.

Η παρούσα έκθεση εξετάζει τη δυναμική της έμφυλης πολιτικής συμμετοχής σε περιόδους κρίσεων, αναλύοντας τον τρόπο με τον οποίο η συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική διαμορφώνεται, ενισχύεται ή περιορίζεται κατά τη διάρκεια κρίσιμων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών μεταβολών. Ειδικότερα, εστιάζει στην ελληνική πολιτική σκηνή και στην αντιμετώπιση έμφυλων ζητημάτων μέσω νομοθετικών παρεμβάσεων, διερευνώντας τις επιπτώσεις τους και τις προκλήσεις εφαρμογής τους. Τι σημαίνει, επομένως, αυτή η πληθωριστική παρουσία της «κρίσης» για την κατανόησή της ως πολιτικής έννοιας και για την κατανόηση της πολιτικής ή του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνεται και ασκείται; Ακόμα περισσότερο, υπάρχει φεμινιστική πολιτική κατά τις περιόδους αυτές, που να ασκείται από γυναίκες πολιτικούς; Είναι οι γυναίκες πιο αποτελεσματικές πολιτικοί συγκριτικά με τους άνδρες σε περιόδους κρίσης; Προσφέρουν πράγματι οι κρίσεις στις γυναίκες πολιτικούς ευκαιρίες να εκπροσωπούνται στις δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων;

Ή μήπως ενισχύουν τις αρρενωποποιημένες ηγετικές προσδοκίες και τις κοινές αντιλήψεις ότι οι γυναίκες δεν είναι κατάλληλες να ηγηθούν; Επιπλέον, οι «φωνές» των υποκειμένων που κινδυνεύουν από αποκλεισμό και διακρίσεις λαμβάνονται υπόψη από γυναίκες πολιτικούς σε καταστάσεις κρίσεων;

Στο πλαίσιο του Ερευνητικού Προγράμματος “Gender Discrimination in Multiple Crises-GENDER IN CRISIS”, το οποίο υλοποιείται από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και το Πάντειο Πανεπιστήμιο, με αντικείμενο τη διερεύνηση των έμφυλων διακρίσεων σε περιόδους πολλαπλών κρίσεων στην Ελλάδα, προσπαθήσαμε, μεταξύ άλλων πεδίων, να εξετάσουμε τα προαναφερόμενα ερωτήματα μέσα από εκτενή βιβλιογραφική επισκόπηση (desk research) και από τη θεματική ποιοτική ανάλυση των πρακτικών ολομέλειας της Βουλής δύο κρίσιμων νομοσχεδίων: α) το νομοσχέδιο για την «Κύρωση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας» (Ν. 4531/2018), και β) το νομοσχέδιο για την «Πρώτηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας» (Ν. 4604/2019), , τα αποτελέσματα των οποίων παρουσιάζουμε στην παρούσα έκθεση. Η συγκεκριμένη ποιοτική μελέτη εντάσσεται στο Πακέτο εργασίας 4 «Γυναίκες στην πολιτική», το οποίο έχει ως γενικούς στόχους: α) τη διερεύνηση της ευαισθητοποίησης και της ευαισθησίας των γυναικών πολιτικών στην ανάδειξη του αντίκτυπου των πολλαπλών κρίσεων στις γυναίκες, και β) την αποκωδικοποίηση των εκφρασμένων ανησυχιών από γυναίκες υπουργούς και βουλευτρίες σχετικά με τους κινδύνους έμφυλων διακρίσεων κατά τη διάρκεια πολλαπλών κρίσεων. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, αναρωτηθήκαμε σχετικά με: α) τον πολιτικό λόγο που αναπτύσσεται από γυναίκες πολιτικούς για την έμφυλη βία και ισότητα, β) την προσέγγιση έμφυλων και φεμινιστικών ζητημάτων, δηλαδή τον τρόπο κατανόησης και νοηματοδότησης ορισμών, εννοιολογήσεων και πολιτικών, γ) τις αναπαραστάσεις και τα φαντασιακά της κρίσης μέσα από τα πεδία της έμφυλης βίας και ισότητας, και δ) την έμφυλη ιδεολογία που πλαισιώνει τον λόγο για τα θέματα αυτά.

Από τη βιβλιογραφική επισκόπηση αναδεικνύεται ότι οι κρίσεις συχνά επιφέρουν ανατροπές στις πολιτικές ατζέντες, με αποτέλεσμα τα ζητήματα ισότητας των φύλων να τίθενται σε δεύτερη μοίρα. Παρόλο που η φεμινιστική διακυβέρνηση συμβάλλει στη σταθερότητα των πολιτικών έμφυλης ισότητας, υπάρχει ο κίνδυνος να παραγκωνιστεί σε περιόδους κρίσης. Ωστόσο, απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση του αντίκτυπου της υποεκπροσώπησης των γυναικών πολιτικών, ειδικά σε αυτές τις περιόδους, καθώς και το πώς διαφοροποιούνται τα αποτελέσματα ανάλογα με τη φύση και την ένταση της κρίσης. Το είδος της κρίσης μπορεί να επηρεάσει την πρόσβαση, τη θητεία και την έξοδο των γυναικών

από την πολιτική ηγεσία. Επίσης, διαφαίνεται ότι οι πολιτικές «έκτακτης ανάγκης» συχνά χρησιμοποιούνται ως αφορμή για τη «νομιμοποίηση» έμφυλων και άλλων ανισοτήτων ή την αναδιάρθρωση των μηχανισμών εξουσίας με τρόπο που εν τέλει ενισχύονται οι πατριαρχικές/σεξιστικές δομές. Η διαχείριση κρίσεων τείνει να είναι ανδροκεντρική, με τις αποφάσεις να λαμβάνονται σε στενούς κυβερνητικούς κύκλους, από τους οποίους οι γυναίκες αποκλείονται. Παρατηρείται, επίσης, ότι ενεργοποιούνται έμφυλα στερεότυπα και προκαταλήψεις και είτε ενισχύεται η ανδρική κυριαρχία λόγω της αντίληψης ότι οι άνδρες είναι πιο «αποφασιστικοί» και «ικανότεροι» να διαχειριστούν δύσκολες καταστάσεις (π.χ. οικονομική κρίση), είτε αναδεικνύονται γυναίκες πολιτικοί, ιδίως όταν οι πιθανότητες επιτυχίας είναι μικρές, υποβάλλοντας την αντίληψη ότι δεν είναι κατάλληλες για ηγετικούς ρόλους (φαινόμενο «γυάλινου γκρεμού»). Αυτές οι κοινωνικές αντιλήψεις επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο κρίνονται οι γυναίκες πολιτικοί, ιδιαίτερα όσον αφορά τη διαχείριση κρίσεων. Η κατάσταση περιπλέκεται περαιτέρω για τις έγχρωμες γυναίκες, τις γυναίκες με αναπηρίες και τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα, τα οποία υφίστανται πρόσθετες διακρίσεις. Η (α)συμφωνία των κοινωνικών ρόλων παραμένει ένας σημαντικός θεωρητικός φακός για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ο τύπος της κρίσης αλληλεπιδρά με την υποστήριξη για «ανδρικά» και «γυναικεία» στιλ εξουσίας, και επιπλέον ο απόηχος μιας κρίσης έχει σημαντικές επιπτώσεις για την πρόσβαση και τη διατήρηση της εξουσίας των γυναικών, καθώς και για το νομικό καθεστώς και τα πολιτικά δικαιώματά τους.

Από την ποιοτική έρευνα που διενεργήθηκε στα δύο νομοσχέδια, μέσω θεματικής ανάλυσης, αναδεικνύεται ότι η ψήφισή τους συντελείται σε μια περίοδο παρατεταμένης εφαρμογής μνημονιακών πολιτικών και μέτρων λιτότητας. Αυτή η συγκυρία είχε αρνητικές επιπτώσεις στα δικαιώματα των γυναικών, των τρανς και των μη δυαδικών ατόμων, και οδήγησε στην υποβάθμιση των πολιτικών ισότητας των φύλων. Εξαίρεση αποτέλεσε η περίοδος 2009-2012, κατά την οποία δημιουργήθηκε το πανελλαδικό δίκτυο με 61 υποστηρικτικές δομές για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας.

Από την ανάλυση του νομοσχεδίου για την κύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης αναδεικνύονται τρεις βασικές θεματικές: α) περιοχές και πεδία πολιτικής, β) αναπαραστάσεις της έμφυλης βίας, και γ) νοηματοδοτήσεις της κρίσης. Κατά τη διάρκεια της κοινοβουλευτικής συζήτησης, βουλευτρίες της αντιπολίτευσης επισήμαναν ζητήματα μη καλής νομοθέτησης, καθώς η κύρωση της Σύμβασης δεν έγινε μέσα από ένα αυτοτελές νομικό πλαίσιο, ενώ καθυστέρησε σημαντικά από την υπογραφή της το 2011. Σε αντίθεση με αυτή την άποψη, βουλευτρίες του ΣΥΡΙΖΑ απέδωσαν την καθυστέρηση σε ιδεολογικές αντιστάσεις και τόνισαν ότι η κύρωσή της αποτελεί μια ιστορική στιγμή για τα

δικαιώματα των γυναικών, αναδεικνύοντας την ανάγκη προσωπικής και πολιτικής δέσμευσης των δημοκρατικών βουλευτριών στην πρόληψη της έμφυλης βίας, και προωθώντας συλλογική δράση για την άρση των έμφυλων στερεοτύπων. Ακραία εκδοχή μιας αντι-έμφυλης ιδεολογίας καταγράφηκε σε τοποθέτηση βουλευτριάς της Χρυσής Αυγής, η οποία εξέφρασε αντίθεση στη θεσμοθέτηση αλλαγών, αμφισβητώντας τη σημασία της Παγκόσμιας Ημέρας για τα Δικαιώματα των Γυναικών, προωθώντας συνωμοσιολογικές απόψεις και υποστηρίζοντας τον θεσμό της (ετεροκανονικής) οικογένειας. Στην πλειονότητα των αγορεύσεων, η έμφυλη βία και η ισότητα πλαισιώνονται μέσα από μια διπολική αντίληψη του φύλου (άνδρες-γυναίκες), αποκλείοντας άλλες ταυτότητες φύλου. Ενώ οι περισσότερες βουλευτρίες επικεντρώθηκαν στη βία κατά των γυναικών, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην ενδοοικογενειακή βία, συχνά την προσέγγισαν με τρόπο γενικό και ομογενοποιημένο, αναφερόμενες σε «θύματα» και «δράστες», χωρίς να αναγνωρίζουν εμπρόθετη δράση των θυμάτων στη λήψη αποφάσεων για τη ζωή τους. Όσον αφορά άλλες μορφές βίας, όπως εγκλήματα τιμής, ακρωτηριασμούς γυναικείων γεννητικών οργάνων κ.λπ., αυτές αποδόθηκαν κυρίως σε μη δυτικές κοινωνίες ή σε μεταναστευτικούς/προσφυγικούς πληθυσμούς, ενισχύοντας ένα εθνοκεντρικό αφήγημα που παρουσιάζει τη Δύση ως πολιτισμικά ανώτερη. Σε πολλές τοποθετήσεις, κυρίως από βουλευτρία της Χρυσής Αυγής, ο λόγος αναπαράγει ρατσιστικά και σεξιστικά στοιχεία, με τη Δύση να εμφανίζεται ως σωτήρας των μη δυτικών γυναικών, ενώ παράλληλα προτείνεται ο αποκλεισμός προσφύγων και μεταναστών από τη χώρα. Παρ' όλα αυτά, κάποιες βουλευτρίες του ΣΥΡΙΖΑ ανέδειξαν τη σημασία της ανάλυσης των πολλαπλών δικτύων καταπίεσης που βιώνουν οι γυναίκες και στην Ευρώπη. Ειδικότερα, τέθηκε το ερώτημα αν ο ορισμός της έμφυλης βίας πρέπει να περιλαμβάνει και τα ίντερσεξ άτομα, δεδομένου ότι μέχρι τότε οι πρακτικές ιατρικής «κανονικοποίησης» στα ίντερσεξ βρέφη δεν είχαν απαγορευτεί νομικά – κάτι που ρυθμίστηκε αργότερα με τον Ν. 4958/2022. Ο πιο ακραία εθνικιστικός λόγος εκφράστηκε από βουλευτρία της Χρυσής Αυγής, η οποία χρησιμοποίησε έμφυλα και φυλετικά στερεότυπα για να παρουσιάσει το έθνος ως «ευάλωτο» απέναντι στη μετανάστευση, υποστηρίζοντας ότι οι πολύτεκνες Ελληνίδες μητέρες στερούνται παροχών λόγω των μεταναστών και των προσφύγων, ενώ παράλληλα αναφέρθηκε στον «κίνδυνο» της «ισλαμικής βίας». Σε ό,τι αφορά τη σχέση μεταξύ κρίσης και έμφυλων δικαιωμάτων, βουλευτρίες του ΣΥΡΙΖΑ επισήμαναν ότι η κρίση συνιστά απειλή για τα νομικά κατοχυρωμένα δικαιώματα των γυναικών, καθώς αυτά μπορεί να ανατραπούν σε περιόδους πολιτικής και οικονομικής αστάθειας. Παράλληλα, προειδοποίησαν για πιθανές αντιδράσεις που θα μπορούσαν να υπονομεύσουν βασικά κεκτημένα, όπως το δικαίωμα των γυναικών

στην αυτοδιάθεση του σώματός τους. Τονίστηκε, επίσης, η σημασία των υποστηρικτικών δομών της Γενικής Γραμματείας Ισότητας για την καταπολέμηση της έμφυλης βίας, οι οποίες δημιουργήθηκαν παρά τις δημοσιονομικές δυσκολίες. Επισημάνθηκε η ανάγκη να μη χρηματοδοτούνται αποκλειστικά μέσω συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων και, τέλος, υπογραμμίστηκε ότι η οικονομική κρίση δεν πρέπει να λειτουργήσει ως δικαιολογία για την αύξηση της έμφυλης βίας, αλλά να αναγνωριστεί ως δείκτης έντασης βαθύτερων ανισοτήτων.

Από την ανάλυση του νομοσχεδίου για την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, την πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας, αναδεικνύονται τρεις βασικές θεματικές: α) περιοχές και πεδία πολιτικής, β) όψεις/διαστάσεις της κρίσης, και γ) φαντασιακά της κρίσης και προοπτικές. Κατά τη συζήτηση στη Βουλή, διαπιστώθηκε ότι η ουσιαστική ισότητα παρερμηνεύεται, κυρίως από εκπροσώπους της αντιπολίτευσης, καθώς το νομοσχέδιο αντιμετωπίζει τις έμφυλες σχέσεις συνολικά και όχι τις γυναίκες ως «ειδική» κατηγορία. Επιπλέον, ορισμένες τοποθετήσεις ήταν γενικευτικές και συναισθηματικά φορτισμένες, περιορίζοντας τη σημασία του νομοσχεδίου σε συγκεκριμένα ζητήματα, όπως η γυναικεία εργασία και η έμφυλη βία. Ένα σημαντικό πρόβλημα που εντοπίστηκε είναι η έλλειψη σαφούς ορισμού των εννοιών «φύλο» και «έμφυλη ισότητα», οδηγώντας σε διαστρέβλωση της έννοιας του gender mainstreaming. Ορισμένες βουλευτρίες χρησιμοποίησαν ασαφείς όρους, κι επιπλέον υπήρξαν περιπτώσεις αποκλεισμού της ταυτότητας φύλου και του σεξουαλικού προσανατολισμού από τον ορισμό της κατηγορίας «γυναίκες». Αυτή η ασάφεια επηρεάζει την εφαρμογή των προτεινόμενων πολιτικών, ενώ συχνά παρατηρείται σύγχυση ως προς τη λειτουργία των υποστηρικτικών δομών και μηχανισμών. Παρότι το gender mainstreaming αναφέρεται ως στόχος, δεν συνοδεύεται από σαφείς μεθοδολογίες και πολιτικές εφαρμογής. Υπογραμμίζεται η ανάγκη για ενίσχυση των μηχανισμών που θα διασφαλίσουν την ένταξη της έμφυλης διάστασης στις κυβερνητικές πολιτικές, καθώς και η ανάγκη διατάραξης της υφιστάμενης ανισότητας στις έμφυλες σχέσεις. Παρά την ύπαρξη εθνικών μηχανισμών εδώ και χρόνια, δεν παρουσιάζονται σαφείς προτάσεις αναβάθμισης ή δημιουργίας νέων δομών. Στη συζήτηση αναδείχθηκαν, επίσης, οι επιπτώσεις της κρίσης στις γυναίκες, όπως η ανεργία, οι μισθολογικές ανισότητες και η έμφυλη βία. Παρότι επισημάνθηκε η ανάγκη στοχευμένων πολιτικών, δεν υπήρξε ιδιαίτερη αναφορά στον τρόπο για την ενίσχυση της ουσιαστικής εκπροσώπησης των γυναικών. Επιπρόσθετα, απουσίαζε μια διαθεματική προσέγγιση, με αποτέλεσμα να μη λαμβάνονται υπόψη οι διαφοροποιήσεις που βιώνουν οι γυναίκες ανάλογα με κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες. Σε ό,τι αφορά την έμφυλη βία, η συζήτηση επικεντρώθηκε στη

θεσμική αναγνώριση του προβλήματος και στη στήριξη των θυμάτων, αλλά αγνοήθηκαν ουσιαστικές ανάγκες όσων επηρεάζονται άμεσα από το φαινόμενο. Επιπλέον, υπήρξε ασάφεια ως προς τη χρηματοδότηση των σχετικών υπηρεσιών και τον βαθμό κρατικής δέσμευσης για τη συνέχιση της λειτουργίας τους. Τέλος, στη συζήτηση αναδείχθηκαν τρεις βασικές διαστάσεις της πολιτικής σκέψης σε περιόδους κρίσεων: α) η ανάγκη θεσμικού και κοινωνικού μετασχηματισμού για την προώθηση της έμφυλης ισότητας, β) η σύνδεση της ουσιαστικής ισότητας με την ποιότητα της δημοκρατίας, και γ) ο ρόλος των κινημάτων και των φεμινιστικών συμμαχιών. Ορισμένες βουλευτρίες υποστήριξαν ότι η νομοθέτηση τέτοιων μέτρων μπορεί να συμβάλει στην αλλαγή των κοινωνικών στερεοτύπων, ενώ επισημάνθηκε και η σημασία της κινηματικής δράσης. Για την αποτελεσματική εφαρμογή της έμφυλης ισότητας, δεν αρκεί μόνο η θεσμική κατοχύρωση, αλλά απαιτείται και η κινητοποίηση της κοινωνίας. Χρειάζεται ένας πιο συλλογικός προσανατολισμός, που θα συνδυάζει θεσμικές και κοινωνικές παρεμβάσεις, ώστε να αποφευχθεί η αδρανοποίηση της πολιτικής δράσης απέναντι στις προκλήσεις των σύγχρονων κρίσεων.

SUMMARY

The contemporary reality is increasingly perceived through the lens of “crisis”, to the point that the term is constantly used to describe any social, economic, or political situation that requires urgent and immediate measures. The term is applied to continuous or simultaneous crises, which affect nearly every aspect of human life and create a state of increasing precarity, where deprivation is now considered the new “normality”. In recent years, perpetual crises –economic, health, energy, climate, etc.– have led to profound social and political changes. The concept of “crisis” seems to have been transformed into a powerful social imaginary, being easily used for a variety of phenomena, as well as for different geographic areas. This inflationary use has led to crisis becoming a defining element of political and analytical thinking. Although crises are numerous, labeling an event as a crisis remains an extremely effective tool in modern political strategy and governance techniques. The political space is being reshaped as new challenges highlight the need for alternative decision-making approaches. Crises affect the political agenda of parties and governments, determining the terms of political participation, while women, despite their increased presence in social movements, are still underrepresented in positions of political power.

This report examines the dynamics of gendered political participation during periods of crisis, analyzing how women’s participation in politics is shaped, strengthened, or restricted during critical social, economic, and political changes. Specifically, it focuses on the Greek political scene and the addressing of gender issues through legislative interventions, exploring their impacts and the challenges of their implementation. What, therefore, does this inflationary presence of “crisis” mean for its understanding as a political concept and for the understanding of politics or how is it shaped and practiced? Furthermore, is there feminist politics during these periods practiced by female politicians? Are women more effective politicians compared to men during crises? Do crises indeed offer women politicians opportunities to be represented in decision-making structures? Or do they rely on masculinized leadership expectations, reinforcing common perceptions that women are unsuitable to lead? Additionally, are the “voices” of those at risk of exclusion and discrimination considered by female politicians during crises?

Within the framework of the Research Program “Gender Discrimination in Multiple Crises - GENDER IN CRISIS”, implemented by the National Center for Social Research (EKKE) and Panteion University, aiming to investigate gender discrimination in periods of multiple crises in Greece, we attempted to examine, among other fields, the aforementioned

questions through the thematic qualitative analysis of the plenary sessions of two critical bills: a) the bill for the “Ratification of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence” (Law 4531/2018), and b) the bill for “Promoting substantive gender equality, preventing and combating gender-based violence” (Law 4604/2019), as well as an extensive literature review (desk research), the results of which are presented in this report. This qualitative study is part of Work Package 4 “Women in Politics”, with the general goals: a) to explore the awareness and sensitivity of female politicians in highlighting the impact of multiple crises on women, and b) to decode the expressed concerns of female ministers and MPs regarding the risks of gender discrimination during multiple crises. Considering the above, we inquired about: a) the political discourse developed by female politicians on gender-based violence and equality, b) the approach to gender and feminist issues, i.e., the way certain definitions, conceptualizations, and policies are understood and given meaning, c) the representations and imaginaries of crisis through the fields of gender-based violence and equality, and d) the gendered ideology that frames discourse on these issues.

From the literature review, it emerges that crises often lead to upheavals in political agendas, resulting in gender equality issues being relegated to a secondary position. While feminist governance contributes to the stability of gender equality policies, there is a risk of its marginalization during crises. However, further investigation is required on the impact of the underrepresentation of women politicians, especially during these periods, as well as how the results differ depending on the nature and intensity of the crisis. The type of crisis may affect women’s access to, tenure in, and exit from political leadership. It also becomes evident that “state-of-emergency” policies are often used as a pretext for the “legitimization” of gendered and other inequalities or the restructuring of power mechanisms in a way that ultimately strengthens patriarchal/sexist structures. Crisis management tends to be androcentric, with decisions made in tight government circles from which women are excluded. Gendered stereotypes and prejudices are also activated, either reinforcing male dominance due to the perception that men are more “decisive” and “competent” to manage difficult situations (e.g. economic crisis), or women politicians are highlighted, particularly when the chances of success are low, reinforcing the perception that they are unsuitable for leadership roles (the “glass cliff” phenomenon). These social perceptions affect the way female politicians are judged, particularly in relation to crisis management. The situation becomes even more complicated for women of color, women with disabilities, and LGBTQI+ individuals, who face additional discrimination. The (in)consistency of social roles remains a

crucial theoretical lens for understanding how the type of crisis interacts with support for “masculine” and “feminine” leadership styles, and furthermore the aftermath of a crisis has significant implications for women’s access to and retention of power, as well as their legal status and political rights.

From the qualitative research conducted on the two bills, through thematic analysis, it emerges that their adoption takes place during a period of prolonged implementation of memoranda policies and austerity measures. This conjuncture had negative effects on the rights of women, trans, and non-binary individuals, while leading to the degradation of gender equality policies. An exception was the period 2009-2012, during which the national network with 61 support structures for combating gender-based violence was created.

From the analysis of the bill for the ratification of the Istanbul Convention, three main themes emerge: a) areas and fields of policy, b) representations of gender-based violence, and c) meanings of the crisis. During the parliamentary debate, female MPs from the opposing parties pointed out issues of a non-good legislation, as the ratification of the Convention was not done through a self-contained legal framework and was significantly delayed from its signing in 2011. In contrast, MPs from SYRIZA attributed the delay to ideological resistance, emphasizing that its ratification was a historic moment for women’s rights, highlighting the need for personal and political commitment from democratic female MPs in preventing gender-based violence and promoting collective action to remove gender stereotypes. An extreme example of an anti-gender ideology was expressed by a Golden Dawn MP, who opposed institutional changes, questioning the importance of International Women’s Day, promoting conspiracy theories, and supporting the institution of the (heteronormative) family. In the majority of speeches, gender-based violence and equality were framed within a binary understanding of gender (men-women), excluding other gender identities. While most female MPs focused on violence against women, particularly emphasizing domestic violence, they often approached it in a general and homogenized way, referring to “victims” and “perpetrators” without recognizing the victims’ agency in decision-making regarding their lives. As for other forms of violence, such as honor crimes and female genital mutilation, these were mainly attributed to non-Western societies or migrant/refugee populations, reinforcing an ethnocentric narrative presenting the West as culturally superior. In many speeches, especially by a Golden Dawn MP, the discourse reproduced racist and sexist elements, with the West appearing as the savior of non-Western women, while simultaneously advocating for the exclusion of refugees and migrants from the country. However, some MPs from SYRIZA highlighted the importance of analyzing the multiple

networks of oppression that women face in Europe. Specifically, the question was raised whether the definition of gender-based violence should also include intersex individuals, given that, until then, the medical practices of “normalizing” intersex infants had not been legally prohibited – something that was later regulated with Law 4958/2022. The most extreme nationalist discourse was expressed by a Golden Dawn MP, who used gendered and racial stereotypes to present the nation as “vulnerable” to migration, arguing that large families of Greek mothers are deprived of benefits due to migrants and refugees, while highlighting the “danger” of “Islamic violence”. Concerning the relationship between crisis and gender rights, MPs from SYRIZA pointed out that the crisis represents a threat to legally protected women’s rights, as these could be overturned during periods of political and economic instability. They also warned about potential reactions that could undermine fundamental achievements, such as women’s right to body autonomy. It was also emphasized the importance of the support structures of the General Secretariat for Gender Equality in combating gender-based violence, which were created despite fiscal difficulties. It was stressed that they should not be funded exclusively through co-financed programs, and finally it was emphasized that the economic crisis should not be used as an excuse for the increase in gender-based violence, but should be recognized as an indicator of the intensity of deeper inequalities.

From the analysis of the bill for the promotion of substantive gender equality, prevention, and combating gender-based violence, three key themes emerge: a) areas and fields of policy, b) aspects/dimensions of the crisis, and c) imaginaries of the crisis and future prospects. During the debate in Parliament, it was found that substantive equality is misinterpreted, mainly by opposing parties’ representatives, as the bill addresses gender relations as a whole and not women as a “special” category. Furthermore, some statements were generalized and emotionally charged, limiting the importance of the bill to specific issues such as female labor and gender-based violence. One significant problem identified was the lack of a clear definition of the terms “gender” and “gender equality”, leading to a distortion of the concept of gender mainstreaming. Some women MPs used vague terms, and cases of exclusion of gender identity and sexual orientation were excluded from the definition of the category “women”. This ambiguity affects the implementation of the proposed policies, and there is often confusion regarding the function of the supportive structures and mechanisms. Although gender mainstreaming is mentioned as a goal, it is not accompanied by clear methodologies and implementing policies. The need to strengthen the mechanisms that will ensure the integration of the gender dimension into government policies is

emphasized, as well as the need to disrupt the existing inequality in gender relations. Despite the presence of national mechanisms for many years, no clear proposals for upgrading or creating new structures were presented.

The debate also highlighted the impacts of the crisis on women, such as unemployment, wage inequalities, and gender-based violence. While the need for targeted policies was noted, there was little discussion on how to enhance the substantive representation of women. Moreover, an intersectional approach was absent, meaning that the differences women experience based on social and economic factors were not taken into account. Regarding gender-based violence, the discussion focused on the institutional recognition of the issue and support for victims, but overlooked the essential needs of those directly affected by the phenomenon. Additionally, there was ambiguity about the funding of related services and the level of state commitment to their continued operation.

Finally, three main dimensions of political thinking in times of crisis were raised in the discussion: a) the need for institutional and social transformation to promote gender equality, b) the link between substantive equality and the quality of democracy, and c) the role of feminist movements and alliances. Some women MPs argued that the legislation of such measures could contribute to changing social stereotypes, and the importance of grassroots activism was also highlighted. For the effective implementation of gender equality, institutional recognition alone is not enough; societal mobilization is also required. A more collective approach is needed that combines institutional and social interventions, to avoid the stagnation of political action in response to the challenges of contemporary crises.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι δύο τελευταίες δεκαετίες σημαδεύτηκαν από ένα συνεχές (continuum) διαφορετικών καταστάσεων κρίσης όχι μόνο στον Παγκόσμιο Νότο αλλά και σε πολλά κράτη του Παγκόσμιου Βορρά. Την οικονομική κρίση στα τέλη της δεκαετίας του 2000 διαδέχθηκε μια σειρά άλλων παγκόσμιων «κρίσεων», όπως οι μεγάλες μετακινήσεις προσφυγικών πληθυσμών του 2015-2016, η υγειονομική κρίση που προκλήθηκε από την πανδημία Covid-19, πόλεμοι και γενοκτονίες (π.χ. Ουκρανία, Παλαιστίνη), η ενεργειακή κρίση και, φυσικά, η αναφορά σε αυτές δεν μπορεί να παραλείψει συνεχιζόμενες μακροπρόθεσμες προκλήσεις, όπως η κλιματική αλλαγή. Δηλαδή, δεν μπορεί να αγνοηθεί ότι η πανταχού παρουσία της κρίσης επιτείνει τη νεοφιλελεύθερη κυβερνολογική, αλλά και ανασχεδιάζεται μέσω της «ασύμμετρης» διαχείρισής της (π.χ. εθνικές και κρατικές ιδιαιτερότητες, διαφοροποιημένα αποτελέσματα σε πληθυσμούς κ.λπ.) (Εμμανουηλίδης και Κουκουτσάκη, 2013: 24). Η κατάσταση, η αφήγηση και οι αναπαραστάσεις των κρίσεων τείνουν να αποτελέσουν μια κανονικότητα, η οποία ορίζει το πλαίσιο στο οποίο τα διαφορετικά επίπεδα παγκόσμιων, εθνικών και τοπικών κυβερνήσεων λειτουργούν, δίπλα σε παραδοσιακές μορφές διακυβέρνησης, σε τέτοιον βαθμό που φαίνεται ότι η λέξη «κρίση» ανήκει στο λεξικό των σύγχρονων σκοτεινών καιρών (Fassin, 2021).

Ταυτόχρονα, η διαχείριση των κρίσεων έχει θέσει το ζήτημα του μέλλοντος της πολιτικής ως κοινής δράσης μέσα σε δημοκρατικά και νόμιμα πλαίσια. Ωστόσο, τα πολιτικά μέτρα κατά της κρίσης, οι ενέργειες έκτακτης ανάγκης ή οι «καταστάσεις εξαιρέσης» μπορούν να κάνουν μια κρίση πιο μακροχρόνια από ό,τι θα ήταν διαφορετικά. Οι σύγχρονες κριτικές της αφήγησης και της εργαλειακής λειτουργίας της κρίσης προειδοποιούν ότι οι διακηρύξεις για τις κρίσεις μπορούν να εξυπηρετήσουν διάφορες ομάδες και σκοπούς: τους/τις πολιτικούς να κυβερνούν και τα κόμματα να επιτίθενται στους πολιτικούς τους αντιπάλους. Μπορούν να αποτελέσουν ένα ιδεολογικό εργαλείο φίμωσης της διαφωνίας, επίκρισης σε κυβερνήσεις και στις πολιτικές τους, επηρεασμού της πολιτικής ατζέντας ή μέσου για την προώθηση ενός καλύτερου μέλλοντος (Agamben, 2013· Bergman-Rosamond et al., 2022: 467). Φυσικά, ανεξάρτητα από τις αφηγήσεις και τις αναπαραστάσεις, αυτό δεν σημαίνει ότι οι κρίσεις δεν είναι πραγματικές, ότι δεν περιλαμβάνουν πολύ πραγματικές εμπειρίες, κοινωνικοοικονομική δυσανεξία και άνιση κατανομή εξουσίας (Roitman, 2013· Gilbert, 2019: 207· Bergman-Rosamond et al., 2022: 467). Όμως, οι «αφηγήσεις της κρίσης» συνιστούν πάντα μια «επιτελεστική μείωση» (Gilbert, 2019: 209), ακόμα και αν η κρίση αυτή καθαυτή δεν είναι μόνο μυθοπλασία. Τι σημαίνει, επομένως, αυτή η πληθωριστική παρουσία

της κρίσης για την κατανόησή της ως πολιτικής έννοιας και για την κατανόηση της πολιτικής ή του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνεται και ασκείται; Ακόμα περισσότερο, υπάρχει φεμινιστική πολιτική κατά τις περιόδους αυτές, που να ασκείται από γυναίκες πολιτικούς; Είναι οι γυναίκες πιο αποτελεσματικές πολιτικοί συγκριτικά με τους άνδρες σε περιόδους κρίσης; Προσφέρουν πράγματι οι κρίσεις στις γυναίκες πολιτικούς ευκαιρίες να εκπροσωπούνται στις δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων; Ή μήπως ενισχύουν τις αρρενωποποιημένες ηγετικές προσδοκίες και τις κοινές αντιλήψεις ότι οι γυναίκες δεν είναι κατάλληλες να ηγηθούν; Επιπλέον, *«ποιων οι φωνές συμπεριλαμβάνονται και ποιων όχι»* κατά τη διαχείριση των κρίσεων; (Αθανασίου, 2013: 19) Η γλώσσα της κρίσης απαιτεί να ακούμε προσεκτικά τις φωνές των υποκειμένων, λαμβάνοντας υπόψη τη θεσιακότητά τους (positionality), καθώς ο λόγος για την «κρίση» είναι ήδη ένας τρόπος «διαχείρισής» της (Μπάτλερ και Αθανασίου, 2016: 214). Ακούγονται, επομένως, οι «φωνές» των υποκειμένων που κινδυνεύουν από αποκλεισμό και διακρίσεις από τις γυναίκες πολιτικούς σε καταστάσεις κρίσεων;

Στο πλαίσιο του Ερευνητικού Προγράμματος “Gender Discrimination in Multiple Crises-GENDER IN CRISIS”¹, το οποίο υλοποιείται από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και το Πάντειο Πανεπιστήμιο, με αντικείμενο τη διερεύνηση των έμφυλων διακρίσεων σε περιόδους πολλαπλών κρίσεων (οικονομικής, υγειονομικής, ενεργειακής) στην Ελλάδα, προσπαθήσαμε, μεταξύ άλλων πεδίων, να εξετάσουμε τα προαναφερόμενα ερωτήματα μέσα από εκτενή βιβλιογραφική επισκόπηση (desk research) και από τη θεματική ποιοτική ανάλυση των πρακτικών ολομέλειας της Βουλής δύο κρίσιμων νομοσχεδίων: α) το νομοσχέδιο για την «Κύρωση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας» (Ν. 4531/2018), και β) το νομοσχέδιο για την «Προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας» (Ν. 4604/2019), τα αποτελέσματα των οποίων παρουσιάζουμε στην παρούσα έκθεση. Η συγκεκριμένη ποιοτική μελέτη εντάσσεται στο Πακέτο εργασίας 4 «Γυναίκες στην πολιτική», το οποίο έχει ως στόχους: α) τη διερεύνηση της ευαισθητοποίησης και της ευαισθησίας των γυναικών πολιτικών στην ανάδειξη του αντίκτυπου των πολλαπλών κρίσεων στις γυναίκες, και β) την αποκωδικοποίηση των εκφρασμένων ανησυχιών από γυναίκες υπουργούς και βουλευτρίες σχετικά με τους κινδύνους έμφυλων διακρίσεων κατά τη διάρκεια πολλαπλών κρίσεων.

¹ Το Πρόγραμμα εντάσσεται στην Πρωτοβουλία «Greece 2.0, Basic Research Financing Action, (Horizontal support of all Sciences), Sub-action II, Funding Projects in Leading-Edge Sectors)» και χρηματοδοτείται από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) (Project Number: 016260, Project Acronym: GENDER IN CRISIS, Decision of the HFRI Director Ref. No.: 72897 - 11/10/2023).

Η παρούσα έκθεση διαρθρώνεται σε τρία (3) κεφάλαια ως εξής: Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται και προβληματοποιείται η έννοια της «κρίσης», παρουσιάζονται νέοι όροι που έχουν αναδυθεί για να περιγράψουν τις σύγχρονες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες επισφάλειας και, επιπλέον, εξετάζεται η προβληματική του κοινωνικού και πολιτικού «φαντασιακού» των κρίσεων, που σχετίζεται με τους πολιτικούς χειρισμούς και τις τεχνικές διακυβέρνησής τους. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται συνοπτικά στατιστικά δεδομένα για την παρουσία των γυναικών στην πολιτική σε παγκόσμιο, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, ενώ επιπρόσθετα αναλύονται σημαντικοί άξονες των έμφυλων προϋδεάσεων που περιβάλλουν την πολιτική συμμετοχή των γυναικών σε δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων. Επίσης, δίνεται έμφαση στη σύγκλιση έμφυλων προσδοκιών για την επιτέλεση της πολιτικής συμμετοχής των γυναικών σε περιόδους κρίσεων και συζητούνται αποτελέσματα ενδεικτικών ερευνών για τρεις τύπους κρίσεων (οικονομική, υγειονομική και κλιματική) και πώς οι γυναίκες πολιτικοί ανταποκρίνονται στα πλαίσια αυτά. Στο τρίτο κεφάλαιο εξηγείται η πλαισίωση της ποιοτικής έρευνας, παρουσιάζεται η μεθοδολογική προσέγγιση, καθώς και τα αποτελέσματα της θεματικής ανάλυσης των πρακτικών ολομέλειας της ελληνικής Βουλής των δύο νομοσχεδίων που επιλέχθηκαν. Η έκθεση ολοκληρώνεται με τη σύνοψη βασικών συμπερασματικών σκέψεων.

1. ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΣΗΜΑΣΙΟΔΟΤΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ

1.1 Προβληματοποίηση και αναστοχασμός για την έννοια της κρίσης

Η σύγχρονη πραγματικότητα χαρακτηρίζεται και ερμηνεύεται ολοένα και περισσότερο με όρους κρίσης, σε τέτοιον βαθμό που η «κρίση», αφενός, τείνει να αποτελέσει μια μόνιμη «ετικέτα» σε όλες τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές αφηγήσεις (Roitman, 2013) και, αφετέρου, συνιστά σημαντικό πολιτικό και αναλυτικό σημαίνον. Η πληθωριστική χρήση του όρου για να περιγράψει διαδοχικές ή παράλληλες κρίσεις διαφαίνεται να εκτείνεται όχι μόνον σε όλους σχεδόν τους τομείς της ανθρώπινης ζωής, αλλά και στη ζωή ολόκληρου του πλανήτη (Koselleck, 1996), ενώ παράλληλα είναι χρήσιμο να αναλυθεί πώς ο όρος αυτός εμφανίζεται σε διαφορετικά πεδία και πλαίσια. Ακόμα περισσότερο είναι καθοριστικής σημασίας να εξεταστεί αν η έννοια της «κρίσης», όπως πρότεινε ο Koselleck (1996), έχει γίνει ένας τρόπος ομιλίας παρά μια πραγματική κατάσταση, ή και ακόμα όχι *«απλώς μια πρακτική λόγου αλλά και μορφή υποκειμενοποίησης»* (Αθανασίου, 2012: 13), και επιπλέον αν μπορεί να συμβάλλει στην ερμηνευτική προσέγγιση και στην κατανόηση των νέων τεχνικών διακυβέρνησης μέσω της κρίσης.

Η πλαισίωση πολλών φαινομένων ή διαδικασιών ως κρίσεις δεν αποτελεί καινοτομία, καθώς η κρίση αντιπροσωπεύει μια κεντρική έννοια των σύγχρονων φιλοσοφικών, πολιτικών και κοινωνιολογικών προσεγγίσεων, που προέρχεται από την αρχαία Ελλάδα και σχετίζεται με την κατανόηση του χρόνου και της ιστορίας μετά τον 18ο αιώνα, ενώ στις λατινικές γλώσσες η έννοια της κρίσης έχει καθιερωθεί κυρίως στην ιατρική (έννοια της ασθένειας) και θεολογική γλώσσα (έσχατη κρίση) (Jalušič, 2024) και πέρασε σταδιακά σε όλο και περισσότερους τομείς της ανθρώπινης εμπειρίας: στην πολιτική, στον πόλεμο, στην ψυχολογία, στις οικονομικές επιστήμες και, τελευταίο αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, στο ανακαλυφθέν εκ νέου «βασίλειο της ιστορίας» (Koselleck, 1996: 150). Έτσι, καθώς εμφανίζεται σε διαφορετικά επίπεδα της ανθρώπινης εμπειρίας, κάνει τη μελέτη του όρου μια ιδιαίτερη πρόκληση (Bergman-Rosamond et al., 2022).

Σύμφωνα με τον Koselleck (1996: 149), η έννοια της κρίσης *«υποδηλώνει μια χρονική διάσταση»* ή *«μια θεωρία του χρόνου»*, καθώς σηματοδοτεί τη στιγμή που διανοίγει ένα χάσμα μεταξύ του παρελθόντος και του μέλλοντος (Arendt, 1961), είτε πρόκειται για ζήτημα σωματικής υγείας είτε για την κατάσταση στην πολιτική κοινότητα, ενώ η έξοδος από αυτήν απαιτεί μια συγκεκριμένη διάγνωση: μια ιατρική κρίση, για παράδειγμα, και μια αποφασιστική δράση, η οποία, για να έχει ευνοϊκό αποτέλεσμα, πρέπει να μελετηθεί και να

προγραμματίζεται ως αυτή που μπορεί να προβλέψει το αποτέλεσμα. Όπως παρατηρεί η Arendt (1961), αυτή η νέα έννοια της προσωρινότητας, που εισήχθη από μια φιλοσοφία της ιστορίας που σκέφτεται με όρους προόδου του παγκόσμιου πνεύματος και της παγκόσμιας ιστορίας, καθιστά δυνατό να κρίνουμε το παρόν από τη σκοπιά του τι θα γίνει (ή θα έπρεπε να είναι) – είτε ως μια ουτοπία, μια νέα πιθανή κοινωνική τάξη πραγμάτων, ή ως κάτι άλλο προς το οποίο η ανθρωπότητα θα έπρεπε να κινείται, μέσω της δικής της δραστηριότητας, στην ιστορία.

Εντούτοις, όπως επισημαίνει ο Agamben (2013), η έννοια της κρίσης, αν και αποτελεί πράγματι σύνθημα της σύγχρονης πολιτικής και για μεγάλο χρονικό διάστημα μέρος της κανονικότητας σε οποιοδήποτε τμήμα της κοινωνικής ζωής, παρ' όλα αυτά έχει υποστεί μεταμόρφωση, καθώς πλέον αναφέρεται σε μια διαρκή κατάσταση και μάλιστα αυτή η αβεβαιότητα επεκτείνεται στο μέλλον, επ' αόριστον, ενώ η ιδέα της επίλυσης αναβάλλεται επανειλημμένα. Έτσι, όπως τονίζει ο Agamben (2013), *«η προοπτική μιας απόφασης είναι όλο και μικρότερη, και μια ατελείωτη διαδικασία απόφασης δεν ολοκληρώνεται ποτέ»*. Αναφερόμενος στην ερμηνεία του Agamben για την «κατάσταση εξαιρέσης» του Carl Schmitt, ο Fassin (2022: 461) επισημαίνει ότι για ορισμένες κατηγορίες πληθυσμού η κρίση γίνεται τρόπος ζωής (π.χ. πρόσφυγες/-ισσες, μετανάστες/-τριες). Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, η νέα κρίση συνάντησε τις ήδη υπάρχουσες «καταστάσεις εξαιρέσης», στις οποίες η απειλή, η δυστυχία και οι συγκρούσεις έχουν γίνει ο κανόνας και όχι μια περιστασιακή έκτακτη κατάσταση. Εκτός από τις χρηματοπιστωτικές και οικονομικές κρίσεις, η «προσφυγική κρίση» έχει γίνει τα τελευταία χρόνια το *«αρχέτυπο μιας σύγχρονης κρίσης»* (Zetter, 2022), με χαρακτηριστικά όπως η «αποχρονικοποίηση» και η αποϊστορικοποίηση των συγκεκριμένων γεγονότων και περιόδων κρίσης. Οι Fassin (2022) και Zetter (2022) περιγράφουν ότι οι κυβερνήσεις οικειοποιούνται την προσέγγιση της κρίσης, για να τη θεσμοθετήσουν μόνιμα στις πολιτικές τους, π.χ. για τον προσφυγικό πληθυσμό. Μέσω ενός παράλληλου συστήματος «νόμων», οι πολιτικές για τους/τις πρόσφυγες/-σες εισάγουν συγκεκριμένους κανόνες επισφάλειας για διαφορετικές ομάδες και παράγουν, βασισμένες σε ιεραρχίες ανισότητας, έναν στρατό περιττών και αναλώσιμων ανθρώπων που υποκύπτουν σε ένα ειδικό καθεστώς επιτήρησης και τιμωρίας. Με λίγα λόγια, όπως επισημαίνει η Αθανασίου (2012: 56), σε αυτές τις συνθήκες η εξαίρεση μετατρέπεται σε κανόνα της διακυβέρνησης και η κρίση δεν ακυρώνει τις προϋπάρχουσες ανισότητες, αλλά *«λειτουργεί ως πύκνωση και εντατικοποίηση των ταξικών, έμφυλων και φυλετικών προνομίων»*.

Πιθανά, η θέση της απόστασης από την αφήγηση της κρίσης προς την κατεύθυνση του προβληματισμού σχετικά με την έννοια και το φαινόμενο της σύγχρονης κρίσης μπορεί να λειτουργήσει ως ευκαιρία και ενθάρρυνση για σκέψη και συλλογική δράση. Η κρίση, είτε ως έννοια είτε ως πραγματικότητα, φαίνεται να απαιτεί μια στάση αμφισβήτησης βάσει της οποίας πρέπει να σκεφτούμε ποιος μιλάει για κρίση(-εις), από ποια θέση, στο όνομα ποιων συμφερόντων κ.λπ., και πού, αν υπάρχει, βρίσκεται η ευκαιρία για συλλογική μεταμόρφωση, ποια μορφή διακυβέρνησης και τι είδους πολιτική δράση αντιστοιχεί σε αυτήν. Αυτή η πληθωριστική παρουσία της «κρίσης» *«μας αναγκάζει να επιστρέψουμε στα ίδια τα ερωτήματα»* (Arendt, 1961: 174), όπως τι είναι πολιτική, τι είναι εξουσία και, τέλος, τι είναι κρίση. Στηριζόμενη στον Φουκώ, η Μπάτλερ (2001) γράφει κάτι αντίστοιχο σε άλλο πλαίσιο, τονίζοντας ότι διερωτόμαστε για τα όρια των τρόπων γνώσης επειδή έχουμε ήδη αντιμετωπίσει μια κρίση μέσα στο γνωσιολογικό πεδίο στο οποίο ζούμε, καθώς οι κατηγορίες με τις οποίες διατάσσεται η κοινωνική ζωή παράγουν μια ορισμένη ασυνέπεια ή και ολόκληρα πεδία του «ανείπωτου». Και είναι από αυτή τη συνθήκη, το σχίσμα του γνωσιολογικού μας ιστού, που αναδύεται η πρακτική της κριτικής, με τη συνείδηση ότι κανένας λόγος δεν είναι επαρκής ή ότι οι κυρίαρχοι λόγοι μάς έχουν δημιουργήσει ένα αδιέξοδο. Επομένως, οι συνεχείς κρίσεις πυροδοτούν μια κρίση σκέψης (Arendt, 1961) και απαιτούν μια συνεχή κριτική. Προχωρώντας ένα βήμα πιο πέρα, χρειάζεται να προσδώσουμε ένα νέο περιεχόμενο στη συζήτηση για τη σχέση του φεμινισμού, της ιδιότητας του πολίτη (συμπεριληπτική, συλλογική και γενικευμένη) και της ριζοσπαστικής δημοκρατικής πολιτικής, δίνοντας έμφαση στην αμφισβήτηση των καταστάσεων κυριαρχίας για να εφαρμοστούν οι αρχές της ελευθερίας και της ισότητας, μέσω της συνάρθρωσης διαφορετικών αιτημάτων, υποκειμένων και κινήματων (Mouffe, 2006).

1.2 Σύγχρονοι όροι και νέες αμφισβητήσεις

Η ισχυρή αίσθηση ότι οι κοινωνίες μας διανύουν την εποχή των κρίσεων δηλώνεται πλέον και με τη χρήση νεολογισμών, όπως η «πολυκρίση» (polycrisis)² και η «μόνιμη κρίση»

² Η «πολυκρίση» είναι ένας όρος που διαδόθηκε από τον Βρετανό οικονομικό ιστορικό Adam Tooze σε μια στήλη των *Financial Times* το 2022 με τίτλο “Welcome to the world of Polycrisis” για να περιγράψει την εμφάνιση διαφορετικών κραδασμών που αλληλοεπιδρούν με τρόπο που «το σύνολο είναι ακόμη πιο συντριπτικό από το άθροισμα των μερών». Όπως αναφέρει ο Tooze (2023), πρόκειται για μια «ιδέα που ξεκίνησε από τον Γάλλο θεωρητικό της πολυπλοκότητας Edgar Morin, και στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε από τον Jean-Claude Juncker, τον Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το 2016, για να περιγράψει την εμπειρία της προσπάθειας να διακυβερνήσεις την Ευρώπη όταν είχες την αντιμετώπιση της κρίσης του ελληνικού χρέους, της πρώτης επίθεσης του Πούτιν κατά της Ουκρανίας και των κρουσμάτων του Brexit στο παρασκήνιο και της προσφυγικής κρίσης στη Συρία που εξαπλώθηκε στην Ευρώπη».

(permacrisis)³, οι οποίοι εισάγονται στο δημόσιο λεξιλόγιο και επικρατούν στο κοινωνικό φαντασιακό για να περιγράψουν την αίσθηση της συνεχιζόμενης ή/και ακόμα ατέρμονης κατάστασης έκτακτης ανάγκης, όπως επίσης εκτεταμένων και επικαλυπτόμενων καταστροφικών συνεπειών για την οικονομία, την υγεία, το περιβάλλον, την ασφάλεια και, γενικότερα, την ευημερία των πολιτών. Ο 21ος αιώνας έχει χαρακτηριστεί από μια σειρά αλληλεπικαλυπτόμενων κρίσεων, από τις κλιματικές μεταβολές και την απώλεια βιοποικιλότητας έως τα ραγδαία επίπεδα χρέους, την κλιμάκωση των ρυθμών πληθωρισμού, τις εντεινόμενες ανισότητες και τη φτώχεια, με σοβαρές συνέπειες για τα δικαιώματα των γυναικών, των κοριτσιών και των φυλοδιαφορετικών ατόμων, αλλά και ευρύτερων στρωμάτων του πληθυσμού. Η πανδημία COVID-19 αποκρυστάλλωσε και μεγέθυνε την άνιση φύση της παγκόσμιας οικονομίας και τις επιπτώσεις της, ενώ παράλληλα έδειξε ότι οι κυβερνήσεις –αν το επιθυμούν– είναι κάτι παραπάνω από ικανές να συγκεντρώσουν δημόσιους πόρους για να αναλάβουν δράση σε περιπτώσεις κρίσιμων καταστάσεων. Αυτή η τρέχουσα «πολυκρίση» έχει επιδεινώσει τις ανισότητες και την επισφάλεια σε πολλά πεδία της ζωής και συνιστά το κυρίαρχο οικονομικό παράδειγμα του νεοφιλελευθερισμού, το οποίο χαρακτηρίζεται από απορρύθμιση, ιδιωτικοποίηση και απόσυρση του κράτους από τους τομείς κοινωνικής παροχής (Feminist Action Nexus for Economic and Climate Justice, 2024).

Οι νέοι όροι δεικνύουν αφενός ότι οι διαφορετικές κρίσεις αλληλοεπιδρούν, έτσι ώστε ο συνολικός αντίκτυπος τους να υπερβαίνει κατά πολύ το άθροισμα κάθε μέρους, αφετέρου ότι αφορούν σταθερές νεοφιλελεύθερες τεχνικές επιβαλλόμενης απώλειας και τρωτότητας, οι οποίες επικαθορίζουν και τους κυρίαρχους λόγους περί κοινωνίας, οικονομίας, πολιτικής και βιώσιμης ανθρώπινης ζωής. Ωστόσο, όπως σημειώνει το Μπάτλερ (Αθανασίου και Μπάτλερ, 2014), το ζήτημα είναι πιο θεμελιώδες, καθώς έχει πλέον γίνει φανερό ότι αφορά «καινοφανείς καπιταλιστικές τροπικότητες» με συνέπειες στον παγκόσμιο πληθυσμό, οι οποίες δημιουργούν έναν ολοένα «διευρυνόμενο ορίζοντα επισφάλειας και ένα νέο χωροχρονικό σχηματισμό στον οποίο η αποστέρηση είναι ο κανόνας».

³ Ο όρος permacrisis αναφέρεται σε «μια εκτεταμένη περίοδο αστάθειας και ανασφάλειας», και χαρακτηρίστηκε ως η λέξη του 2022 από το λεξικό Collins, υποδηλώνοντας μια μακρά και μόνιμη περίοδο κρίσης, ως αποτέλεσμα διαφορετικών παραγόντων που ενώνονται ή διαδέχονται ο ένας τον άλλον. Ο όρος επινοήθηκε το 1975 από τους Stephen Cohen και Charles Goldfinger στο δοκίμιό τους «From Permacrisis to Real Crisis in French Social Security. An Essay on the Limits to Normal Politics» και απέκτησε σταδιακά δημοτικότητα την τελευταία δεκαετία, ιδίως μετά την κρίση που προκλήθηκε από τον ιό COVID και την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, εντείνοντας την οικονομική και κοινωνική κρίση εξαιτίας της αξιοσημείωτης ανόδου των τιμών του πετρελαίου, του φυσικού αερίου και άλλων προϊόντων. Αυτό όμως που αντικατοπτρίζει πραγματικά την προέλευση της έννοιας είναι η απαισιοδοξία που επικρατεί στην παγκόσμια κοινωνία, η αίσθηση ότι δεν υπάρχει διέξοδος και ότι είμαστε κοντά στην κατάρρευση του πολιτισμού μας. Βλ. σχετικά: <https://atmos.earth/permacrisis-word-of-the-year-2022-climate-crisis-change/>

Αυτές, οι αλληλένδετες και διασταυρούμενες κρίσεις (χρηματοπιστωτική, οικονομική, υγειονομική, ενεργειακή κ.λπ.) που παρατηρούνται σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και στη χώρα μας, συλλειτουργούν με προϋπάρχοντα συστήματα καταπίεσης και έλλειψης προνομίων, εντείνοντας τις έμφυλες, φυλετικές, ταξικές και άλλες ανισότητες και ασυμμετρίες. Οι δε γυναίκες και θηλυκότητες, ανεξάρτητα από το είδος της κρίσης, δηλαδή από την κλιματική αλλαγή, το αυξανόμενο κόστος ζωής, την πανδημία, τις πολιτικές λιτότητας –για να αναφέρουμε μόνον μερικούς από τους παγκόσμιους και αλληλένδετους παράγοντες τους οποίους αντιμετωπίζουν οι κοινότητες σε ολόκληρο τον κόσμο–, διαφαίνεται ότι είναι δυσανάλογα επισφαλείς (Παπαγιαννοπούλου και Μοσχοβάκου, 2022). Επειδή βρίσκονται σε μειονεκτική θέση σε κάθε κοινωνία, συχνά έχουν λιγότερους πόρους και μέσα για να μπορέσουν να αντέξουν τα ποικίλα επακόλουθα. Επίσης, το εισοδηματικό χάσμα μεταξύ των φύλων, σε συνδυασμό με άλλες έμφυλες ανισότητες, μετατοπίζει το βάρος της απορρόφησης αυτών των κρίσεων περισσότερο στις γυναίκες παρά στους άνδρες. Καθώς οι οικονομικές και άλλες κρίσεις είναι έμφυλα καθορισμένες ως προς την επίδρασή τους, τους παράγοντες που τις δημιουργούν και τις σχετικές απαντήσεις πολιτικής, είναι επίσης επιζήμιες για διαφορετικές περιθωριοποιημένες ομάδες γυναικών (π.χ. με αναπηρίες, άνεργες, τρανς κ.λπ.) (Emejulu and Bassel, 2015· Kantola and Lombardo, 2017). Στην πραγματικότητα, οι προοπτικές, οι ιδέες και οι φωνές των γυναικών συχνά περιθωριοποιούνται, με αποτέλεσμα οι πολιτικές να μην είναι έμφυλα ευαισθητοποιημένες ως προς το φύλο (Clancy και Feenstra, 2019).

Είναι σημαντικό σε αυτό το σημείο να τονίσουμε ότι οι γυναίκες (και ιδίως όσες ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες) έχουν πράγματι επηρεαστεί δυσανάλογα από τις προαναφερόμενες κρίσεις, με επίμονα υψηλά ποσοστά ανεργίας και φτώχειας, αν και αυτές οι επιπτώσεις δεν έχουν δημιουργήσει μια θεμελιωδώς νέα εμπειρία επισφάλειας. Μάλλον μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα ως επέκταση και επιτάχυνση των συνηθισμένων εμπειριών ανισότητας που προηγήθηκαν του 2008 και μπορούν να κατανοηθούν ως μια «κοινοτοπία» των καθημερινών ανισοτήτων (Allen, 2018). Είναι σύνηθες, για παράδειγμα, στις αναλύσεις για τη λιτότητα να υπάρχει μια κριτική «αμνησίας» και να την αντιμετωπίζουμε ως μια νέα κρίση σε τέτοιον βαθμό που είναι σημαντικό να σκεφτούμε εκ νέου την προειδοποίηση της Bhattacharyya (2015: 3) ότι, δηλαδή, πρέπει να εγκαταλειφθεί η νοσταλγία που επιδιώκει να ξαναφτιάξει τον κόσμο πριν από τη λιτότητα, κυρίως επειδή ο κόσμος πριν από τη λιτότητα ήταν επίσης διχασμένος, άνισος και αβίωτος για πολλές/-ούς. Απέναντι σε αυτή την προσέγγιση, έχει ενδιαφέρον να αναφερθεί αυτό που η Strolovitch (2021: 53) αποκαλεί «*ξεκάθαρες κρίσεις*», οι οποίες διαφέρουν από τις κρίσεις που είναι στην

πραγματικότητα μακροχρόνια προβλήματα, ενώ πλαισιώνονται ως κρίσεις μόνον όταν επηρεάζουν αρνητικά τις προνομιούχες ομάδες.

1.3 Το φαντασιακό της κρίσης και οι τεχνικές της χρήσης της

Ένα μεγάλο μέρος της σύγχρονης βιβλιογραφίας για τις κρίσεις εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο συγκροτούνται πολιτικά οι «κρίσεις», σε τέτοιον βαθμό που η Roitman (2013: 3) αναφέρει ότι η «κρίση» «ενεργοποιείται» ως μέρος της εθνικής αφήγησης και επισημαίνει ότι οι ισχυρισμοί περί «κρίσης» και όλες οι «απαιτήσεις» που συνεπάγονται, δηλαδή το «φαντασιακό της κρίσης», έχουν χρησιμοποιηθεί για να υποδηλώσουν την ιστορία που βρίσκεται σε εξέλιξη, τονίζοντας ότι *«η κρίση ενεργοποιείται σε αφηγηματικές κατασκευές για να επισημάνει ή να ορίσει “στιγμές αλήθειας”, ενώ τέτοιες στιγμές συχνά ορίζονται ως σημεία καμπής στην ιστορία, καθώς λαμβάνονται αποφάσεις ή αποφασίζονται γεγονότα, εγκαθιδρύοντας έτσι μια συγκεκριμένη τελεολογία»* (Roitman, 2013: 3). Επιπλέον, η συγγραφέας επισημαίνει την αλληλοσύνδεση της κρίσης και της κριτικής, όχι μόνο ως συγγενείς έννοιες, αλλά μέσω του τρόπου με τον οποίο *«οι ισχυρισμοί για την κρίση προκαλούν μια ηθική απαίτηση για μια διαφορά μεταξύ του παρελθόντος και του μέλλοντος»* (Roitman, 2013: 8).

Η κρίση δημιουργεί νέες κοινωνικές συνθήκες, διαταράσσει διάφορα πεδία της κοινωνικής εμπειρίας, αλλά και διαμορφώνει τους λόγους και την κριτική, έτσι ώστε η κριτική να βρίσκεται διαρκώς σε «κρίση», καθώς η κρίση μπορεί να τεθεί υπό κριτική. Όπως τονίζει και η Αθανασίου: *«η σύγχρονη κυβερνολογική της “κρίσης” ασκείται μέσω της παραγωγής και της διαχείρισης της αλήθειας»* και *«οι λόγοι της κρίσης γίνονται ένας τρόπος της κυβερνολογικής παραγωγής και διαχείρισης (παρά αποτροπής) της κρίσης»* (Μπάτλερ και Αθανασίου, 2016: 213). Η κρίση έχει μετατραπεί σε ένα ισχυρό κοινωνικό φαντασιακό (Taylor, 2002) και ο χαρακτηρισμός «κρίση» φαίνεται να εφαρμόζεται εύκολα σε πολλά διαφορετικά φαινόμενα: φτώχεια, πόλεμος, υγεία, ενέργεια, περιβάλλον κ.ο.κ., όπως επίσης και σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές, και ενώ οι κρίσεις αφθονούν, είναι εξίσου έγκυρο το να δηλωθεί κάτι ως κρίση. Είναι ένα πολύ αποτελεσματικό εργαλείο στη σημερινή πολιτική εργαλειοθήκη. Έχει ήδη υπογραμμιστεί ότι οι κρίσεις τοποθετούν ορισμένα έθνη ή/και ηγέτες ως «σωτήρες» σε περιόδους έντονης αγωνίας (Fassin, 2012), ενώ, παράλληλα, έχει αναλυθεί τόσο η συντριβή του δημόσιου διαλόγου εν μέσω των παιχνιδιών εξουσίας των δημοκρατικών κυβερνήσεων που επεκτείνουν υπερβολικά την εμβέλειά τους (Wynn, 2021), όσο και το καθεστώς μιας νεκροπολιτικής που στηρίζει τη λήψη αποφάσεων σχετικά με το

ποιες κοινότητες είναι πιο πιθανό να επιβιώσουν και ποιες είναι πιο πιθανό να αφανιστούν (Rouse, 2021· Παπαγιαννοπούλου, 2023).

Φαντασιακά της κρίσης συχνά συναρτώνται με μόνιμες «καταστάσεις εξαιρέσης» (Agamben, 2007) και σύγχρονες «καταστάσεις έκτακτης ανάγκης» (Fassin και Pandolfi, 2010). Είναι σαφές ότι σε τέτοιες κρίσιμες συνθήκες τα ανθρώπινα δικαιώματα τίθενται σε δοκιμασία, και μάλιστα οι Fassin και Pandolfi (2010) τονίζουν ότι αυτή η νέα διεθνής τάξη, μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, συνδυάζει στρατιωτική δράση και ανθρωπιστική βοήθεια, και συγγέει ηθικές επιταγές και πολιτικά επιχειρήματα, καθώς και τις έννοιες της νομιμότητας (legality) και της νομιμοποίησης (legitimacy). Η εντολή για την προστασία των ανθρώπινων ζωών έχει προωθήσει μια νέα μορφή στρατιωτικής και ανθρωπιστικής διακυβέρνησης, που λειτουργεί ως μια προσωρινή κατάσταση επείγουσας ανάγκης, μεταβαίνοντας από τη μια κρίση στην άλλη, εφαρμόζοντας κοινούς τρόπους τεχνικής εμπειρογνωμοσύνης (π.χ. επιδημιολογική διαχείριση κ.λπ.). Στο όνομα του δικαιώματος της παρέμβασης, αυτή η νέα στρατηγική αναλαμβάνει την «προστασία» της ζωής των ανθρώπων, αλλά μειώνει επίσης τις ιστορίες και τις προσδοκίες τους και τις μετατρέπει σε γυμνές ζωές προς ανάγκη διάσωσης. Όπως σημειώνεται από τον Lawrence (2014: 194), *«αντί να είναι μια πολιτική έξω από τα συνηθισμένα, οι κρίσεις είναι, κατά κάποια έννοια, η πολιτική ως συνήθως»*.

Οι πρόσφατες προκλήσεις που έχει αντιμετωπίσει η διεθνής κοινότητα (π.χ. η πανδημία COVID-19 και η κλιματική αλλαγή) έχουν δοκιμάσει επίσης τη λειτουργία των διεθνών νόμου και θεσμών. Ενώ ένα καθιερωμένο σώμα διεθνούς δικαίου ρυθμίζει και περιορίζει το περιθώριο ελιγμών των κρατών, συμπεριλαμβανομένων των καταστάσεων έκτακτης ανάγκης, έχει καταστεί πλέον σαφές ότι αυτό το πλαίσιο κανόνων καταστρατηγείται εύκολα σε περιόδους κρίσεων (Παπαγιαννοπούλου, 2023) και, όπως τονίζουν οι Authers και Charlesworth (2014: 30), *«εκτός του πλαισίου των επίσημα κηρυγμένων καταστάσεων έκτακτης ανάγκης, οι ιδέες της κρίσης [...] έχουν αναπτυχθεί για να περιορίσουν την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων»*. Ως αποτέλεσμα, η ικανότητα του συστήματος ανθρωπίνων δικαιωμάτων να προσαρμοστεί στη νέα κανονικότητα προκαλεί αυξανόμενη ανησυχία τόσο ως νομικό όσο και ως πρακτικό πολιτικο-κοινωνικό ζήτημα, καθώς τέτοιες αποκλίσεις δικαιολογούνται ως απαντήσεις σε κρίσεις, με τέτοια ένταση που ο χαρακτηρισμός μιας κατάστασης ως εξαιρέσης έχει γίνει η νομική τεχνική της εποχής μας για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που προκύπτουν.

Επιπλέον, η ευαλωτότητα τείνει να λειτουργεί ως συνθηματική λέξη, να ελκύει και να αναπτύσσει γύρω από αυτήν έναν λόγο περί επιτακτικής προστασίας και, παράλληλα, οι λειτουργίες της να παραμένουν διφορούμενες και ενδεχομένως ανοιχτές σε διαφορετικές,

επίσης πολιτικοποιημένες, χρήσεις, ειδικά σε περιόδους κρίσεων. Αυτό μπορεί εν μέρει να οφείλεται στο γεγονός ότι, αν και η ευαλωτότητα αυτή καθαυτή δεν ορίζεται στη νομοθεσία για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ωστόσο συγκεντρώνει διαφορετικές έννοιες σε διαφορετικά πλαίσια (Heikkilä και Mustaniemi-Laakso, 2023), και μάλιστα αυτό δημιουργεί μια ιεραρχία στην «κλίμακα προστασίας» των ευάλωτων πληθυσμών, ρυθμίζοντας ποιοι/-ες αξίζουν να τύχουν προστασίας των δικαιωμάτων τους και ποιοι/-ες αποκλείονται όλο και περισσότερο από αυτήν, θέτοντας νέους κανόνες στο «νέο κανονικό». Ακόμα χειρότερα, αναπτύσσεται ένα πλαίσιο ευαλωτοποίησης (vulnerabilization), όπου τα άτομα χρειάζεται να αποδείξουν τον βαθμό της ευπάθειάς τους, έτσι ώστε να έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες, πόρους και αγαθά. Όπως σημειώνουν οι Heikkilä και Mustaniemi-Laakso (2023), αυτό αποτελεί και μία από τις παρενέργειες της λειτουργίας της ρητορικής της ευαλωτότητας, η οποία, στην καλύτερη περίπτωση, λειτουργεί ως βαλβίδα ασφαλείας για να δώσει προσοχή σε κατά τα άλλα αδιευκρίνιστες ανάγκες προστασίας, αλλά μπορεί επίσης να μεταφραστεί σε εργαλείο για τον περιορισμό της πρόσβασης σε ειδική προστασία. Φαίνεται ότι σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, όπως ορίζονται κατά περιόδους, το αφήγημα της κρίσης βασίζεται σε μια αίσθηση κινδύνου που απαιτεί επείγουσα δράση και χρησιμοποιείται για να διευρύνει τα όρια αυτού που επιτρέπεται στο δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Authers και Charlesworth, 2014: 30).

Υπό αυτή την έννοια, οι κρίσεις μπορεί να λειτουργήσουν ανασταλτικά στα ανθρώπινα δικαιώματα και να χρησιμοποιηθούν για να παρακάμψουν καθιερωμένους κανόνες για την προστασία τους. Έτσι, τα επιχειρήματα για την ασφάλεια γίνονται εύκολα η δικαιολογία για την υιοθέτηση αναστολών και νομικών εξαιρέσεων και η «κρίση» συχνά εργαλειοποιείται ως μέσο και τεχνική ασφαλοποίησης, με αποτέλεσμα *«η λογική της ασφάλειας αναγκαία σημαίνει προστασία κάποιων μέσα από την άρνηση της προστασίας σε άλλους»* (The Anti-Security Collective, 2024: 15). Τέτοια πλαίσια για την ασφάλεια αναδείχθηκαν, πέρα από την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας μετά την 11η Σεπτεμβρίου, και στην αντιμετώπιση της πανδημίας, αλλά και για τη διαχείριση της ενδοοικογενειακής βίας κατά την πανδημία (Παπαγιαννοπούλου, 2023· Παπαγιαννοπούλου και Μοσχοβάκου, 2022), με ρητορικές, όπως «πόλεμος κατά του κορωνοϊού» και «απειλή για την εθνική ασφάλεια», που αποτέλεσαν τη δικαιολογητική βάση για την ασφαλοποίηση της δημόσιας υγείας εν μέσω της πανδημίας, σε συνδυασμό με προτάσεις για την επιτακτική ανάγκη απαντήσεων έκτακτης ανάγκης, συμπεριλαμβανομένων των διευρυσμένων πολιτικών εξουσιών, των εθνικών lockdown και του κλεισίματος των συνόρων (Heikkilä και Mustaniemi-Laakso, 2023).

Εντούτοις, λιγότερη έρευνα έχει διεξαχθεί σχετικά με το πώς οι άνθρωποι παράγουν, ανταποκρίνονται και ζουν μέσα στις κρίσεις. Σημαντικό μέρος της βιβλιογραφίας αναδεικνύει την πολιτική χρήση της ονομασίας των «κρίσεων», ενώ τείνει να επισκιάζει τις βιωμένες εμπειρίες εκείνων των υποκειμένων που ζουν σε περιόδους έντονων μεταβολών και υφίστανται τις σκληρές συνέπειές τους. Αυτό, δηλαδή, που επίσης ενδιαφέρει, πέρα από την ανάλυση της ίδιας της πράξης της σηματοδότησης της κρίσης, είναι η μελέτη της κρίσης ως συστατικός χώρος ιδιαίτερων μορφών υποκειμενικότητας (Mbembe και Roitman, 1995). Μέσω της μελέτης των «καθεστώτων υποκειμενικότητας», ενός κοινού συνόλου φαντασιακών διαμορφώσεων της «καθημερινής ζωής» και βιωμένων στιγμών της κρίσης από τα ίδια τα υποκείμενα, αναδύεται μια συγχρονικότητα που έχει υλική βάση και συστήματα κατανοητότητας, στα οποία βασίζονται οι άνθρωποι για να οικοδομήσουν μια λίγο-πολύ ξεκάθαρη ιδέα για τα αίτια των φαινομένων και τις επιπτώσεις τους, και να καθορίσουν το πεδίο του δυνατού και του εφικτού, καθώς και τις λογικές μιας αποτελεσματικής δράσης. Γενικότερα, όπως επισημαίνουν οι Mbembe και Roitman (1995), ένα καθεστώς υποκειμενικότητας είναι ένα σύνολο τρόπων ζωής, αναπαράστασης και εμπειρίας της συγχρονικότητας, ενώ, ταυτόχρονα, εγγράφεται αυτή η εμπειρία στη νοοτροπία, την κατανόηση και τη γλώσσα ενός ιστορικού χρόνου. Σύμφωνα με αυτή τη διατύπωση, είναι σημαντικό επίσης να εξεταστεί πώς οι άνθρωποι υφαίνουν την ύπαρξή τους στην ασυνέπεια, την αβεβαιότητα, την αστάθεια και την ασυνέχεια, ανακτώντας τη δυνατότητα για αυτοσύσταση και θεσμοθετώντας έτσι άλλους «κόσμους της αλήθειας». Επιπλέον, να διερωτηθούμε και να διερευνήσουμε πώς αναπτύσσεται μια «πολιτική της αναγνώρισης», δηλαδή ποιο υποκείμενο πληροί τις προϋποθέσεις για να είναι αναγνωρίσιμο, αλλά παράλληλα, καθώς αυτή η αναγνώριση ενσωματώνει βιωμένες εμπειρίες αποκλεισμού, επισφάλειας και τραύματος, πώς μπορεί να ενεργοποιηθεί για να λειτουργήσει μετασχηματιστικά σε τέτοια κανονιστικά πλαίσια (Αθανασίου και Μπάτλερ, 2014).

2. ΦΥΛΟ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ

2.1 Στατιστικές απεικονίσεις και έμφυλες ασυμμετρίες στην πολιτική

Ενάντια στη συντριπτική παρουσία ανδρών στα επίσημα πολιτικά συστήματα, τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια σημαντική αύξηση του αριθμού των γυναικών σε πολιτικά αξιώματα, αν και συνεχίζουν να υποεκπροσωπούνται, με αποτέλεσμα η επίτευξη της ισότητας των φύλων στην πολιτική να παραμένει μακρινός στόχος. Αν και σε όλες τις δημοκρατικές χώρες οι γυναίκες έχουν τυπικά πλήρη δικαιώματα, ωστόσο η πολιτική εξουσία παραμένει κυρίαρχα ανδροκρατούμενος χώρος και αποτελεί ζητούμενο να εξεταστεί κατά πόσον η αρχή της οικουμενικότητας της ιδιότητας του πολίτη διασφαλίζει την ισότιμη πρόσβαση όλων των υποκειμένων σε αυτή (Παντελίδου-Μαλούτα, 2002). Οι ερευνήτριες/-τές του φύλου και της πολιτικής υποστηρίζουν ότι οι ρίζες της διαρκούς ανδρικής κυριαρχίας στη θεσμική πολιτική αρχιτεκτονική είναι πολύπλοκες και βαθιές. Η αμφισβήτηση αυτής της κυριαρχίας είναι κάτι περισσότερο από ένα απλό πρόβλημα και δεν αντιμετωπίζεται μόνο με την προσθήκη των γυναικών ή την ποσοτική αύξηση του ποσοστού τους στα δημόσια αξιώματα (Beckwith και Cowell-Meyers, 2007). Ενώ είναι σημαντικά, δεν αρκούν από μόνα τους. Εντούτοις, η ποσοτική απεικόνιση αυτής της απουσίας είναι ενδεικτική των έμφυλων ασυμμετριών πολιτικής συμμετοχής και εκπροσώπησης, οι οποίες εξακολουθούν να υφίστανται σε όλα τα επίπεδα λήψης αποφάσεων.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, οι γυναίκες κατέχουν μόλις το 27% των κοινοβουλευτικών εδρών, το 23,3% των υπουργικών θέσεων και το 35,5% των εδρών της τοπικής αυτοδιοίκησης, με μόνον 28 χώρες να έχουν επικεφαλής γυναίκα. Με τον τρέχοντα ρυθμό, υπολογίζεται ότι η ισότητα των φύλων στα εθνικά νομοθετικά σώματα δεν θα επιτευχθεί πριν από το 2063, και σε θέσεις αρχηγών κυβερνήσεων δεν θα επιτευχθεί πριν από το 2150 (UN Women, 2024). Αν και η παρουσία των γυναικών στην πολιτική δεν αρκεί από μόνη της για την αλλαγή του έμφυλου περιεχομένου της πολιτικής και πολύ περισσότερο για τη ριζική μεταβολή της θέσης των γυναικών (Αθανασάτου, 2014), εντούτοις η χαμηλή εκπροσώπησή τους στο πεδίο της πολιτικής δεικνύει ότι η διχοτομία δημόσιου/ιδιωτικού έχει λειτουργήσει ιστορικά σε βάρος των γυναικών.

Ο Δείκτης Ισότητας των Φύλων (Gender Equality Index), που αναπτύχθηκε από το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων (EIGE), για τη μέτρηση των έμφυλων διαφορών, με την πάροδο του χρόνου, δείχνει ότι η «εξουσία» είναι ο τομέας στον οποίο αν και έχει σημειωθεί η μεγαλύτερη πρόοδος τα τελευταία δέκα χρόνια, ωστόσο αποτελεί

επίσης τον τομέα όπου το χάσμα μεταξύ των φύλων παραμένει μεγαλύτερο. Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, η πρόοδος στον τομέα της εξουσίας ήταν η κύρια κινητήρια δύναμη πίσω από την πρόοδο στην ισότητα των φύλων στην ΕΕ. Ταυτόχρονα, οι τομείς της εργασίας και της γνώσης –που διαδραματίζουν επίσης βασικό ρόλο για την επίτευξη της ισότητας των φύλων– γνώρισαν στασιμότητα ή οπισθοδρόμηση στις περισσότερες χώρες της ΕΕ (Zamfir, 2024: 2). Η Σουηδία και η Φινλανδία είναι επί του παρόντος οι μόνες χώρες της ΕΕ που βαθμολογούνται πάνω από 90 στον δείκτη της «πολιτικής εξουσίας», ο οποίος βασίζεται στο ποσοστό των γυναικών υπουργών, μελών του κοινοβουλίου ή μελών περιφερειακών συνελεύσεων. Κατά την τελευταία δεκαετία, ορισμένα κράτη μέλη, όπως η Γαλλία, η Αυστρία, το Βέλγιο, σημείωσαν περαιτέρω πρόοδο από ένα ήδη υψηλό σημείο εκκίνησης, και άλλες, όπως η Εσθονία, η Ιταλία, η Πορτογαλία, έχουν σημειώσει σημαντική πρόοδο, παρόλο που το σημείο εκκίνησής τους ήταν χαμηλότερο. Οι περισσότερες από αυτές που βρίσκονται στο κάτω μέρος της κατάταξης (κάτω από 50 βαθμούς) δεν έχουν κάνει σημαντικά βήματα (Zamfir, 2024).

Συγκεκριμένα, στον τομέα της πολιτικής εξουσίας, η Ελλάδα παρουσίασε μικρή πρόοδο το 2024, ωστόσο παραμένει κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, καταγράφοντας βαθμολογία 37,7 στην πολιτική εξουσία, ενώ ο αντίστοιχος μέσος όρος για την ΕΕ ήταν 62,6, αποδεικνύοντας την υποεκπροσώπηση των γυναικών στις υψηλότερες πολιτικές θέσεις. Το χάσμα αυτό είναι πιο έντονο σε σύγκριση με άλλες χώρες της ΕΕ, καθώς οι γυναίκες εξακολουθούν να κατέχουν ένα μικρό ποσοστό θέσεων ηγεσίας σε πολιτικά κόμματα και δημόσιες διοικήσεις. Παρά την πρόοδο των τελευταίων ετών, όπως η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στα κοινοβούλια, η Ελλάδα παραμένει σε χαμηλές θέσεις στην Ευρώπη, σε σύγκριση με χώρες όπως η Σουηδία και η Γαλλία, που καταγράφουν υψηλότερα ποσοστά γυναικείας εκπροσώπησης στις πολιτικές θέσεις (Κουλλόλι, 2025).

Ξεκινώντας από ένα χαμηλό ποσοστό της τάξης του 16,6% στο πρώτο άμεσα εκλεγμένο νομοθετικό σώμα το 1979, το ποσοστό των βουλευτριών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (ΕΚ) αυξάνεται συνεχώς μετά από κάθε εκλογική διαδικασία, φτάνοντας το 41% μετά τις εκλογές του 2019, ενώ το ποσοστό αυτό βρίσκεται τώρα στο 39,9% – πάνω από τον παγκόσμιο μέσο όρο για τα εθνικά κοινοβούλια (26,9% στις αρχές του 2024) και πάνω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο για τα εθνικά κοινοβούλια (31,6%). Ωστόσο, υπάρχουν μεγάλες διαφορές μεταξύ των κρατών μελών. Στο ένα άκρο του φάσματος, ένας αυξανόμενος αριθμός χωρών βρίσκεται σχεδόν σε ισόρροπη συμμετοχή των φύλων. Στις αρχές του 2024, ο αριθμός των ευρωβουλευτριών από το Λουξεμβούργο, τη Φινλανδία και τη Σουηδία ξεπέρασε ακόμη και αυτόν των ανδρών. Στην άλλη άκρη –στη Ρουμανία, την

Κύπρο και την Ελλάδα— οι γυναίκες αποτελούν λιγότερο από το ένα τέταρτο των ευρωβουλευτών, με τη Ρουμανία στο χαμηλότερο άκρο, με ένα χαμηλό ποσοστό της τάξης του 15% (Zamfir, 2024: 3). Όσον αφορά τις ανώτερες υπουργικές θέσεις στις εθνικές κυβερνήσεις, στο τέλος του 2023 το ποσοστό των γυναικών υπουργών σε σύγκριση με τους άνδρες υπουργούς κυμαινόταν στα υψηλότερα ποσοστά, στη Φινλανδία, τη Λιθουανία, την Ολλανδία, το Βέλγιο και την Ισπανία, σε παρόμοια στην Πορτογαλία και τη Γαλλία, ενώ ήταν πολύ χαμηλά –λιγότερο από 20%– στη Μάλτα, την Τσεχία, την Ελλάδα, την Πολωνία και τη Σλοβακία, και ανύπαρκτα στην Ουγγαρία. Πέντε κράτη μέλη –η Δανία, η Εσθονία, η Ιταλία, η Λετονία και η Λιθουανία– έχουν γυναίκες πρωθυπουργούς (Zamfir, 2024: 3). Αναφορικά με τα χαρτοφυλάκια των υπουργών στις εθνικές κυβερνήσεις, αναδεικνύονται από την ανάλυση των δεδομένων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής το 2018 σημαντικές διαφορές μεταξύ των φύλων, καθώς στους άνδρες ανατέθηκαν συχνότερα χαρτοφυλάκια «ψηλού προφίλ», όπως οι εξωτερικές και εσωτερικές υποθέσεις, η άμυνα και η δικαιοσύνη, τα οικονομικά και η βιομηχανία, ενώ στις γυναίκες ήταν πιο πιθανό να δοθούν χαρτοφυλάκια κοινωνικο-πολιτισμικών τομέων, όπως η υγεία, η εκπαίδευση ή οι κοινωνικές υποθέσεις (European Commission, 2019: 38-39).

Είναι αξιοσημείωτο, επίσης, ότι δεν υπάρχουν δεδομένα σε ολόκληρη την ΕΕ σχετικά με την πολιτική εκπροσώπηση διαφορετικών ομάδων γυναικών, όπως γυναίκες από εθνικές μειονότητες, γυναίκες από την ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα, μεγαλύτερες ή νεότερες γυναίκες ή γυναίκες με αναπηρίες, ενώ τα διαθέσιμα στοιχεία υποδηλώνουν ότι αυτές οι ομάδες υποεκπροσωπούνται (Zamfir, 2024: 4). Εδώ, επιπρόσθετα, διαφαίνεται η σημασία της κατανόησης του φύλου στο πλαίσιο της διαθεματικότητας και της διασταύρωσης διαφορετικών ταυτοτήτων στο πλαίσιο της πολιτικής συμμετοχής και σε συνάρτηση με τις διαστάσεις της εξουσίας και της καταπίεσης (Βουγιούκα και Παπαγιαννοπούλου, 2019), καθώς η απουσία αυτή δεν είναι απλώς μια απόκλιση, αλλά καταστατική όψη του αποκλεισμού των γυναικών από την πολιτική. Για παράδειγμα, οι μειονότητες των Ρομά είναι μια από τις πιο πολιτικά υποεκπροσωπούμενες ομάδες στην ΕΕ. Η ανάλυση του Ευρωπαϊκού Δικτύου κατά του Ρατσισμού (ENAR), μετά τις ευρωπαϊκές εκλογές του 2019, διαπίστωσε ότι οι εθνικές μειονότητες αποτελούσαν το 5% των βουλευτών/-τριών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και το 10% του συνολικού πληθυσμού. Μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ, το ποσοστό των εθνοτικών μειονοτήτων στο Κοινοβούλιο μειώθηκε στο 4%. Είναι ενδιαφέρον ότι η έρευνα δείχνει ότι, μεταξύ του 1979 και της έναρξης της περιόδου 2014-2019, το ποσοστό των νέων γυναικών (ηλικίας κάτω των 40 ετών) που εκλέγονταν στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ήταν σταθερά υψηλότερο από το

ποσοστό των γυναικών μέσης ηλικίας (ηλικίας 40 έως 60 ετών) και των μεγαλύτερων γυναικών (ηλικίας άνω των 60 ετών) (Zamfir, 2024: 4).

2.2 Έμφυλες προϋδεάσεις και πολιτικές ατζέντες

Η ερευνητική εστίαση στην εξέταση της σχέσης των γυναικών με την πολιτική διαδικασία και η διερεύνηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων για τη συμμετοχή τους στις δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων αποτελούν πρόσφατο πεδίο τόσο στην πολιτική επιστήμη όσο και στον χώρο της έρευνας, καθώς, όπως αναφέρει η Bryson (2005: 15), *«η δυτική πολιτική θεωρία αδιαφόρησε για τις γυναίκες»*, ενώ επί πολλές δεκαετίες παρέμειναν στη σκιά του επιστημονικού ενδιαφέροντος (Παντελίδου-Μαλούτα, 1987). Πλέον, έχει αναπτυχθεί πλούσια βιβλιογραφία για την ουσιαστική (substantive) εκπροσώπηση, δηλαδή για την εξέταση των αποτελεσμάτων που θα μπορούσαν να επιτευχθούν μέσω της καλύτερης εκπροσώπησης των γυναικών, όπως επίσης για τη διερεύνηση της υπόθεσης εάν η συμμετοχή τους αυξάνει την πιθανότητα να εκπροσωπηθούν επαρκώς τα συμφέροντα των γυναικών ως ομάδα και εάν οι κυβερνητικοί θεσμοί λειτουργούν πιο αποτελεσματικά λόγω του ξεχωριστού υπόβαθρου και στιλ διακυβέρνησης των γυναικών (Zamfir, 2024)⁴.

Η ιδέα ότι η ταυτότητα ενός/μιας πολιτικού, συμπεριλαμβανομένου του φύλου, μπορεί να επηρεάσει τα αποτελέσματα της πολιτικής υποστηρίζεται από έναν αυξανόμενο όγκο εμπειρικής έρευνας. Από την άλλη πλευρά, υπογραμμίζεται η ανάγκη να κατανοηθεί σε ποιον βαθμό η υποεκπροσώπηση των γυναικών πολιτικών έχει σημασία για τις επιλογές πολιτικής, ειδικά σε περιόδους κρίσεων. Εντούτοις, είναι σημαντικό εξ αρχής να τονίσουμε ότι, αν και αυτές οι μελέτες προσπαθούν να συμβάλλουν στην κατανόηση για το ποια είναι η πολιτική, ποια είναι η πολιτική συμπεριφορά των γυναικών και των ανδρών, πώς αντιδιαστέλλεται και κατασκευάζεται η διχοτόμηση της ιδιωτικής ζωής με τη δημόσια σφαίρα, συχνά αναπαράγουν έμφυλες προϋδεάσεις και στερεότυπα για την παρουσία των γυναικών στις δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων. Σύμφωνα με τη θεωρία των κοινωνικών ρόλων (social role theory), η συμπεριφορά των ατόμων διαμορφώνεται από τους ρόλους που τους αναθέτει η κοινωνία με βάση το φύλο τους (Eagly και Karau, 2002). Οι γυναίκες συνδέονται παραδοσιακά με συναισθηματικές δεξιότητες (π.χ. φροντίδα, ευγένεια, υποστήριξη), ενώ οι άνδρες συνδέονται με δεξιότητες μιας πιο ενεργητικής δράσης (π.χ.

⁴ Αντίθετα, η περιγραφική (descriptive) εκπροσώπηση αναφέρεται στην επίτευξη του απαιτούμενου αριθμού γυναικών στην πολιτική ηγεσία, και θεωρείται σημαντική διότι βοηθά στη νομιμοποίηση των κυβερνητικών θεσμών και παρέχει «γυναικεία πρότυπα» (Zamfir, 2024).

διεκδίκηση, ανεξαρτησία, ανταγωνισμός). Επιπλέον, οι έμφυλοι ρόλοι θεωρούνται δυαδικοί και ιεραρχικοί, που σημαίνει ότι ο ένας θεωρείται κανόνας (αρρενωπότητα) και επομένως εκτιμάται περισσότερο από τον άλλον (θηλυκότητα). Κατά συνέπεια, οι επικοινωνιακές δεξιότητες συνδέονται με χαμηλότερη κοινωνική θέση και ρόλους, ενώ οι ενεργητικές δεξιότητες συνδέονται με κοινωνικούς ρόλους υψηλότερης θέσης. Αυτά τα κοινωνικά πρότυπα καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο κρίνεται η ικανότητα των ανδρών και των γυναικών πολιτικών να χειρίζονται κρίσεις (Davidson-Schmich et al., 2023).

Οι φεμινίστριες ερευνήτριες έχουν προσεγγίσει το ζήτημα των γυναικών στην ηγεσία και τα έμφυλα στερεότυπα που προσελκύουν, τόσο μέσω της «Θεωρίας της Συμφωνίας των Ρόλων» (Role Congruity Theory) όσο και αυτής του «Διπλού Δεσμού» (Double Bind) (Eagly και Karau, 2002· Jamieson, 1995). Η Θεωρία Συνάφειας των Ρόλων υποστηρίζει ότι υπάρχουν δύο κατηγορίες χαρακτηριστικών, αυτά που συσχετίζονται με την «εμπρόθετη δράση» των ανδρών και εκείνα που αφορούν τις γυναίκες και συνιστούν πιο «κοινοτικά» χαρακτηριστικά. Η δε προσέγγιση του «διπλού δεσμού» αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες γίνονται αντιληπτές ως αυτές που φέρουν πιο «ήπια», «κοινοτικά» χαρακτηριστικά, τα οποία συνδέονται με κατασκευές παραδοσιακής θηλυκότητας, ή με αυτούς που αφορούν τις ιδιότητες της δράσης ενός «ενεργού υποκειμένου» και στερεοτυπικά συνδέονται με τους άνδρες. Αυτές οι μελέτες δείχνουν ότι, για να είναι αρεστές, οι γυναίκες πολιτικοί πρέπει να είναι πιο κοντά στα «κοινά», και, για να τις σέβονται, πρέπει να επιδεικνύουν πιο ενεργητική δράση, αλλά ο συνδυασμός και των δύο χαρακτηριστικών, μέχρι πρόσφατα, θεωρούνταν ασυμβίβαστος (Blackman και Jackson, 2021). Οι έγχρωμες γυναίκες, οι γυναίκες που προσδιορίζονται ως queer ή οι γυναίκες με αναπηρίες βιώνουν ένα επιπλέον στρώμα προκαταλήψεων και περιπλέκουν περαιτέρω την έννοια του έμφυλου διπλού δεσμού ως διατομεακής διπλής δέσμευσης σε σχέση με τις απαντήσεις στις γυναίκες σε πολιτικούς ηγετικούς ρόλους (Yates, 2019). Αυτές οι συσχετίσεις είναι σημαντικές κατά την αξιολόγηση της άσκησης της πολιτικής σε περιόδους κρίσης – ιδιαίτερα στο πλαίσιο της πανδημίας, όταν ήρθαν στο προσκήνιο κοινοτικά ζητήματα, όπως η οικογένεια, η υγεία και η εκπαίδευση. Ταυτόχρονα, η θεωρία του «γυάλινου γκρεμού» (glass cliff) επισημαίνει ότι, αν και δίνονται στις γυναίκες θέσεις στην πολιτική εξουσία σε περιόδους επισφάλειας, ωστόσο χρειάζεται να είναι προετοιμασμένες να αποτυγχάνουν σε τέτοιες καταστάσεις (Ryan και Haslam, 2005), καθώς η τοποθέτησή τους σε ηγετικές θέσεις σε περιόδους αντίξοων συνθηκών μπορεί να προκαλέσει αρνητικές αντιλήψεις για αυτές και έτσι να χρησιμοποιηθεί ως απόδειξη για την ακαταλληλότητά τους κατά την ανάληψη τέτοιων καθηκόντων (Ryan και Haslam, 2007).

Έτσι, έχει διατυπωθεί ότι οι γυναίκες πολιτικοί μπορεί να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην άσκηση πολιτικής, λόγω σημαντικών διαφορών μεταξύ των φύλων στις κοινωνικές προτιμήσεις και στις προτεραιότητες πολιτικής (Hessami και Lopes da Fonseca, 2020). Στις αναπτυσσόμενες χώρες, υποστηρίζεται ότι η μεγαλύτερη εκπροσώπηση των γυναικών πολιτικών αύξησε τις επενδύσεις σε τομείς που σχετίζονται με τις ανάγκες των γυναικών και των παιδιών, συμπεριλαμβανομένης της υγείας και της εκπαίδευσης, ενίσχυσε την ποιότητα των θεσμικών οργάνων, και μείωσε τη διαφθορά, όπως επίσης και την ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών (Chattopadhyay και Duflo, 2004· Bhalotra και Clots-Figueras, 2014· Brollo και Troiano, 2016). Για τις χώρες υψηλού εισοδήματος, τα εμπειρικά στοιχεία είναι λιγότερο πειστικά. Ενώ ορισμένες μελέτες στις ΗΠΑ και την Ισπανία δεν βρίσκουν σημαντικό αντίκτυπο των γυναικών πολιτικών στις δημόσιες δαπάνες (Ferreira και Gyourko, 2014· Bagues και Campa, 2021), έρευνα στη Γαλλία και τη Γερμανία έδειξε ότι τα μεγαλύτερα ποσοστά γυναικών πολιτικών επηρεάζουν τις επιλογές της στόχευσης της πολιτικής, δίνοντας προτεραιότητα στα ζητήματα των γυναικών, στην παιδική φροντίδα και στις υπηρεσίες υγείας (Lippmann, 2022· Baskaran και Hessami, 2023· Hessami και Baskaran, 2020). Επίσης, η Kittilson (2011) διαπιστώνει ότι η παρουσία των γυναικών στα κόμματα αυξάνει σημαντικά την έμφαση στην κοινωνική δικαιοσύνη και στην ύπαρξη ποσοστώσεων φύλου στα κόμματα.

Έρευνα που διεξήχθη στις ΗΠΑ, την Ιαπωνία, την Κίνα, τη Σαουδική Αραβία και διάφορα αφρικανικά κράτη καταδεικνύει ότι στερεοτυπικά χαρακτηριστικά για τους άνδρες πολιτικούς συνδέονται με την αποτελεσματική ηγεσία (Cundiff et al., 2010· Heilman, 2012· Hodges, 2017· Nkomo και Ngambi, 2009). Στερεοτυπικά, οι γυναίκες αναμένεται να εμπλέκονται σε συμπεριφορές που ορίζονται από τη φιλικότητα, την ανησυχία για την ευημερία των άλλων, τη φροντίδα και την υψηλή συναισθηματική έκφραση (Cundiff et al., 2010· Sardabi και Afghari, 2015). Αντίθετα, οι άνδρες αναμένεται να είναι διεκδικητικοί, ανεξάρτητοι και αυταρχικοί στο στιλ ηγεσίας τους (Cundiff et al., 2010). Οι άνδρες είναι πιο πιθανό να θεωρούνται καλύτεροι πολιτικοί και, όταν οι γυναίκες επιδίδονται σε συμπεριφορές που συνήθως αναμένονται από τους άνδρες, τους αποδίδονται αρνητικές ιδιότητες και κρίνονται πιο σκληρά (Eagly et al., 1992). Γίνεται, επομένως, αντιληπτό ότι ένα μέρος των συνεχιζόμενων εμποδίων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στο πεδίο της πολιτικής περιλαμβάνει εδραιωμένα έμφυλα στερεότυπα, προκαταλήψεις και διακρίσεις (Zamfir, 2024).

2.3 Η ανθεκτικότητα του διπολικού έμφυλου λόγου στην άσκηση της πολιτικής

Μόνες και σε συνδυασμό, οι κρίσεις έχουν διαμορφώσει τότε, πώς και γιατί οι πολίτες/-δες συμμετέχουν στην πολιτική και τι απαιτούν από τους/τις πολιτικούς. Οι πολιτικές συνέπειες των κρίσεων καθιστούν σαφές αυτό που οι ερευνήτριες/-ές του φύλου και της πολιτικής γνώριζαν εδώ και πολύ καιρό: οι κρίσεις και τα επακόλουθά τους έχουν βαθιές έμφυλες συνέπειες για την πολιτική και την πολιτική εξουσία (O'Brien και Piscopo, 2023). Σε μια εποχή που έχει στιγματιστεί από την πανδημία, τη διεθνή οικονομική ύφεση, τις αυξανόμενες περιβαλλοντικές απειλές λόγω της κλιματικής αλλαγής, την ενεργειακή κρίση, τους πολέμους κ.λπ., οι χώρες σε όλο τον κόσμο έρχονται αντιμέτωπες με πολυάριθμους κοινωνικούς και πολιτικούς μετασχηματισμούς. Τι αντίκτυπο θα μπορούσαμε να περιμένουμε ότι έχουν αυτές οι κρίσεις στην ήδη κοινή αντίληψη ότι η πολιτική είναι ένας ανδροκεντρικός τομέας; Για χρόνια, η ικανότητα των γυναικών να ασκούν αποτελεσματικά πολιτική αμφισβητείται, καθώς το πεδίο της πολιτικής έχει δημιουργηθεί για άνδρες από άνδρες, με την επιτομή της έλλειψης γυναικών ως πρωθυπουργών και προέδρων κυβερνήσεων (Jalalzai, 2013), ενώ παράλληλα διαφαίνεται ότι οι κρίσεις παρουσιάζουν ευκαιρίες αλλά και κίνδυνο για τις γυναίκες πολιτικούς, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της κάθε κρίσης. Η περιοχή του ζητήματος της κρίσης, η φύση της κρίσης και το είδος της επικοινωνίας που απαιτείται σε μια δεδομένη στιγμή διασταυρώνονται με το φύλο του/της πολιτικού (Davidson-Schmich et al., 2023).

Ακόμη και στην απουσία κρίσης, η παρουσία των γυναικών στην πολιτική ηγεσία δημιουργεί μια ασυμφωνία κοινωνικών ρόλων (social role incongruency) που επηρεάζει τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα αξιολογούν και αντιδρούν στην απόδοση μιας γυναίκας πολιτικού (Rosette et al., 2015) όταν αυτή ενεργεί αντίθετα με τις έμφυλες κοινωνικές προσδοκίες επιτέλεσης του ρόλου της (Rudman et al., 2012). Όταν οι κρίσεις δημιουργούν συνάφεια κοινωνικών ρόλων για τις γυναίκες πολιτικούς, θα οδηγήσουν σε υψηλά ποσοστά αποδοχής, δημιουργώντας μεγαλύτερες μακροπρόθεσμες ευκαιρίες, καθώς μπορούν να επιδείξουν την ικανότητά τους να ηγηθούν. Αντίθετα, κάθε φορά που μια κρίση προκαλεί ασυμφωνία ρόλου για τις γυναίκες πολιτικούς, η δημόσια έγκριση θα τροφοδοτήσει το αφήγημα για τις γυναίκες ως «ακατάλληλες ηγέτιδες». Οι άνδρες μπορούν να επιδεικνύουν δεξιότητες και να επαινούνται για την ευαισθησία τους, ενώ οι γυναίκες πολιτικοί βιώνουν έναν «διπλό δεσμό» στον οποίο δεν μπορούν να είναι ούτε πολύ προσεκτικές ούτε πολύ πρακτικές. Υποστηρίζεται δε ότι, για τους άνδρες, η ασυμφωνία των κοινωνικών ρόλων δεν προκαλεί τον ίδιο βαθμό αντίδρασης (Davidson-Schmich et al., 2023).

Ορισμένοι τομείς πολιτικής γίνονται πιο συχνά αντιληπτοί είτε ως «ανδρικοί» (π.χ. ασφάλεια, οικονομία) είτε ως «γυναικείοι» (π.χ. υγεία, περιβάλλον). Όταν οι γυναίκες πολιτικοί έρχονται αντιμέτωπες με μια κρίση σε μια παραδοσιακή σφαίρα ανδρικής πολιτικής, όπως μια οικονομική ύφεση ή μια τρομοκρατική επίθεση, θα δυσκολευτούν περισσότερο να δημιουργήσουν συνάφεια κοινωνικών ρόλων μέσω του πλαισίου της κρίσης απ' ό,τι σε έναν τομέα πολιτικής που παραδοσιακά εκλαμβάνεται ως «γυναικείος», όπως η υγεία (Davidson-Schmich et al., 2023). Για παράδειγμα, η οικονομική κρίση της Βραζιλίας πυροδότησε την παραπομπή της Dilma Rousseff το 2016. Αυτή η κρίση ήταν συνέπεια της πτώσης των τιμών των εμπορευμάτων και των αμφισβητούμενων πολιτικών που είχαν ξεκινήσει από τον προκάτοχό της, Luiz Inácio “Lula” da Silva, αλλά συνεχίστηκαν κατά τη διάρκεια της κυβέρνησής της. Ωστόσο, οι περισσότεροι κατηγόρησαν τη Rousseff μόνο για την ύφεση της χώρας, η οποία ήταν σε εξέλιξη όταν ανέλαβε τα καθήκοντά της (αν και σίγουρα εντάθηκε κατά τη διάρκεια της θητείας της). Αντίθετα, το 2020, η πρωθυπουργός της Νέας Ζηλανδίας Jacinda Ardern, όπως και άλλες γυναίκες πολιτικοί σε όλο τον κόσμο, χαιρέτιστηκε για την ηγεσία της κατά τη διάρκεια της κρίσης υγείας COVID-19. Αυτή η κρίση εμφανίστηκε σε μια «θηλυκοποιημένη» περιοχή και αποτελούσε απειλή για τις ζωές των πιο αδύναμων πολιτών των χωρών – των ηλικιωμένων και των ανήμπορων, για τους οποίους/-ες οι γυναίκες αναμένεται συνήθως να παρέχουν φροντίδα (Davidson-Schmich et al., 2023). Οι κρίσεις, επομένως, δεν είναι ομοιόμορφες, αλλά διαφέρουν ως προς τον τρόπο που πλαισιώνεται η κρίση (τύπος κρίσης), την έκταση της ασάφειας που περιβάλλει την κρίση (φύση κρίσης) και το είδος της επικοινωνίας που χρησιμοποιείται (τρόπος επικοινωνίας). Όταν αυτοί οι τρεις παράγοντες ενωθούν για να δημιουργήσουν τη συνάφεια των έμφυλων ρόλων για τις γυναίκες πολιτικούς, το έργο τους είναι πιθανό να αξιολογηθεί θετικά, ενισχύοντας την εξουσία τους, ενώ αντίθετα, όταν οι κρίσεις δημιουργούν ασυμφωνία των έμφυλων ρόλων, επιδεινώνουν τις αντιδράσεις και ενισχύουν τον ανδρισμό των εκτελεστικών αξιωμάτων (Davidson-Schmich et al., 2023).

Επιπλέον, η ίδια η έννοια της ηγεσίας είναι μια ηθικά φορτισμένη κοινωνική κατασκευή με κανονιστικές συνδηλώσεις για το τι πρέπει να είναι ένας/μία αποτελεσματικός/-ή πολιτικός και, συνήθως, η θεωρία για την ηθική της ηγεσίας επικεντρώνεται στην ατομική δράση, την αρετή ή την εφαρμογή ορθολογικών και κανονιστικών ρυθμιστικών ιδανικών (Ciulla, 1998). Αν και η κριτική έρευνα σχετικά με την ηθική της ηγεσίας έχει εστιάσει στον ρόλο μιας ηθικής της φροντίδας, της εμπιστοσύνης, της ευθύνης και του καθήκοντος (Munro και Thanem, 2018· Rhodes και Badham, 2018), ωστόσο και σε αυτές τις προσεγγίσεις η προσοχή έχει γενικευθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μη δίνεται

προσοχή στη σημασία των πολιτικών κατηγοριών διαφοράς, όπως το φύλο και η φυλή, και παράλληλα δεν αμφισβητούνται οι προνομιακές και συμβολικές θέσεις που αποδίδονται σε λευκούς, ικανούς, ετεροφυλόφιλους άνδρες ηγέτες (Pullen και Vachhani, 2021). Η πολιτισμική συσχέτιση του ορθολογισμού τόσο με την αρρενωπότητα όσο και με την ηγεσία γίνεται αντιληπτή αντιδιασταλτικά με τη γυναικεία συναισθηματικότητα, η οποία αντιμετωπίζεται ως ιδιαίτερα περιοριστική και έμφυλα προκατειλημμένη. Η Plumwood (1991: 9) υποστηρίζει ότι: *«έννοιες όπως ο σεβασμός, η φροντίδα, η ανησυχία και ούτω καθεξής είναι ανθεκτικές στην ανάλυση σύμφωνα με τις γραμμές μιας διχοτομίας δυαδικού λόγου/συναισθήματος, και η ερμηνεία τους σύμφωνα με αυτές τις γραμμές εμπεριέχει σύγχυση και παραμόρφωση»*. Μια σημαντική ανησυχία είναι ότι υπάρχει ένα άρρητο «θηλυκό» στην ηθική της ηγεσίας, κατανοητό μέσω χαρακτηριστικών, όπως η φροντίδα, η ενσυναίσθηση και η ανθρωπιά, που τείνουν να χρησιμεύουν στην περαιτέρω καταπίεση της υποκειμενικότητας των γυναικών μέσω της οικειοποίησης του θηλυκού από το κυρίαρχο αρσενικό, και με αυτόν τον τρόπο καθίστανται αντικείμενα που ερμηνεύονται σε αντιπαραβολή με τους άνδρες (Irigaray, 1993).

Δεν αποτελεί έκπληξη ότι αφθονούν τα έμφυλα στερεότυπα για την άσκηση πολιτικής από τις γυναίκες, τα οποία βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στη διαφορά των γυναικών με τους άνδρες, καθώς οι γυναίκες συνήθως θεωρούνται υποδεέστερες στην έμφυλη συμβολική τάξη, η οποία διαμορφώνει τη γλώσσα, τις ιδεολογίες και τις παραδοχές της ηγεσίας. Πρακτικά, οι γυναίκες βρίσκονται στην αδύναμη θέση να τους ζητάται να εκτελέσουν μια ανδρική και ορθολογική τάξη της ηγεσίας, ενώ εξακολουθούν να υπόκεινται σε «γυναικεία» ιδανικά/πρότυπα (Fletcher, 2004). Το επιχείρημα ότι οι εμπειρίες των ανδρών και των γυναικών είναι διαφορετικές και πρέπει να εκπροσωπούνται από άνδρες και γυναίκες πολιτικούς, αντίστοιχα, αξιολογείται ως προβληματικό επειδή αντιμετωπίζει τις γυναίκες ως μια ομοιογενή ομάδα και υποθέτει ότι υπάρχει ένας «γυναικείος» τρόπος να κάνεις πολιτική. Ορισμένες έρευνες έχουν βρει ότι υπάρχουν λίγες έμφυλες διαφορές στο στιλ ή στην προσέγγιση της πολιτικής ηγεσίας. Δεν είναι, επιπλέον, απολύτως σωστό να υποθέτουμε ότι η προώθηση θεμάτων που είναι σημαντικά για τις γυναίκες υπερισχύει των κομματικών δεσμών ή της κομματικής πίστης στις γυναίκες πολιτικούς. Οι γυναίκες πολιτικοί έχουν, επίσης, πολλαπλές ταυτότητες και η έμφυλη ταυτότητά τους μπορεί να μην υπερισχύει πάντα, όταν προσδιορίζουν τις προτεραιότητές τους. Ορισμένες γυναίκες πολιτικοί είχαν την τάση να ελαχιστοποιούν την ταυτότητά τους ως γυναίκες και τη συσχέτισή τους με τα ζητήματα των γυναικών (Zamfir, 2024). Εξάλλου, η ίδια η εστίαση στις γυναίκες ως μια ενοποιητική, ομογενοποιητική και αφαιρετική κατηγορία έχει δεχθεί κριτική για την

ουσιοκρατική αντίληψη που φέρει, ενώ παράλληλα ενέχει τον κίνδυνο μιας κανονιστικής παγίωσης που μπορεί να αγνοήσει και να αποκλείσει τις εμπειρίες άλλων γυναικών που δεν ανήκουν στην κυρίαρχη ομάδα (π.χ. Αφροαμερικανίδες, Μεξικανές κ.λπ.) (Αθανασίου, 2006α). Παράλληλα, η βιβλιογραφική επισκόπηση αναδεικνύει ότι τρεις παράγοντες διαμορφώνουν τόσο τη θεωρητική σύλληψη όσο και την εμπειρική ανάλυση της κρίσης και της εκπροσώπησης των γυναικών: α) το είδος της κρίσης, β) ποιοι/-ες επηρεάζονται από την κρίση, και γ) οι συνέπειες της κρίσης (O'Brien και Piscopo, 2023).

2.4 Έμφυλες προσδοκίες για την πολιτική εκπροσώπηση και τη διαχείριση των κρίσεων

Ο τρόπος με τον οποίο το φύλο επηρεάζει την εκπροσώπηση των γυναικών κατά τη διάρκεια μιας κρίσης –και τα επακόλουθά της– αντικατοπτρίζει τον τρόπο με τον οποίο τα στερεότυπα αποδίδονται σε άνδρες και γυναίκες πολιτικούς και στη συνέχεια στους τύπους κρίσεων που οι άνδρες και οι γυναίκες θεωρούνται ικανοί/-ές να διαχειριστούν. Αυτές οι συνδέσεις παραμένουν στο φαντασιακό, ακόμη και όταν οι φεμινίστριες εργάζονται για να ξεδιαλύνουν διχοτομικές και ουσιοκρατικές αντιλήψεις για το φύλο. Και τα σοκ που προέρχονται εξωτερικά του συστήματος (εξωγενή) –όπως τα ακραία καιρικά φαινόμενα– μερικές φορές φθάνουν σε κατάσταση κρίσης μόνον όταν επηρεάζονται οι προνομιούχες ομάδες (O'Brien και Piscopo, 2023). Ξαφνικά, εκτοξευόμενες σε ευάλωτη θέση, οι ελίτ μπορεί να βιώσουν και επομένως να πλαισιώσουν αυτά τα γεγονότα ως κρίσεις, ενώ οι περιθωριοποιημένες ομάδες που ζουν στη διασταύρωση της καταπίεσης και της επισφάλειας βιώνουν αυτά τα ίδια γεγονότα ως μέρος της συνεχιζόμενης αδικίας που ήδη υφίστανται (Luft, 2016α· Strolovitch, 2013). Επιπλέον, οι επιπτώσεις της κρίσης και της απόκρισης σε αυτήν μπορούν, ως βάση ενός πολιτικού σχεδιασμού, να επιδεινώνουν τα προβλήματα που επιβαρύνουν τις περιθωριοποιημένες ομάδες, ενώ συνεχίζουν να προστατεύουν τους προνομιούχους.

Οι κρίσεις είναι επομένως κατασκευές, ποικίλες ως προς τις συνέπειές τους, αλλά διαμορφώνονται και εγκαθίστανται στο δημόσιο φαντασιακό μέσω μιας διαδικασίας νοηματοδότησης που επηρεάζεται από την εξουσία και την ιδεολογία. Λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις διαφορές και ότι η κρίση μπορεί να οριστεί ως ένα εξωτερικό ή εσωτερικό γεγονός που διαταράσσει το status quo, διαφαίνεται ότι επηρεάζει τις απαιτήσεις των πολιτών για την ανταπόκριση των κυβερνήσεων, ενώ θέτει σε κίνδυνο τη σταδιοδρομία των πολιτικών παραγόντων ή την επιβίωση των πολιτικών θεσμών (O'Brien και Piscopo, 2023). Αυτή η προσέγγιση αναγνωρίζει ότι οι διαδικασίες δημιουργίας νοήματος καθορίζουν ποια εξωτερικά ή εσωτερικά γεγονότα γίνονται αντιληπτά ως ανατρεπτικά και μετασχηματιστικά

– τέτοιες κατασκευασμένες στιγμές κρίσης έχουν ωστόσο συνέπειες για την πολιτική και τους/τις πολιτικούς, αλλά και για το πεδίο του πολιτικού. Η εμβάθυνση των έμφυλων και φυλετικών ανισοτήτων και η αποτυχία των κυβερνήσεων να αντιμετωπίσουν αυτές τις ανισότητες σοβαρά επιβεβαιώνουν την έννοια της Luft (2016b) για τη «φυλετική πατριαρχία των καταστροφών»: οι έμφυλες και φυλετικές πολιτικές, θεσμικές και πολιτισμικές πρακτικές παράγουν και διαιωνίζουν την αδικία κατά τη διάρκεια αλλά και μετά το σοκ. Οι υπεύθυνοι/-ες χάραξης πολιτικής συχνά αποτυγχάνουν να δουν –ή επιλέγουν να μη δουν– αυτές τις συνέπειες. Ωστόσο, επειδή οι κρίσεις έχουν τη δυνατότητα να διαταράξουν και να μεταμορφώσουν την πολιτική και την πρακτική, μπορούν επίσης να αλλάξουν τις έμφυλες και φυλετικές διαδικασίες. Η κρίση μπορεί, για παράδειγμα, να κάνει τους/τις ψηφοφόρους πιο ανοιχτούς/-ές σε θηλυκοποιημένα στιλ ηγεσίας ή να κινητοποιήσει τις γυναίκες να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους (O’Brien και Piscopo, 2023).

Οι κρίσεις βαθαίνουν τη σχέση μεταξύ του εκτελεστικού αξιώματος και της αρρενωπότητας, καθώς οι ψηφοφόροι μπορεί να περιμένουν από το πολιτικό σώμα να ανταποκριθεί γρήγορα και αποφασιστικά σε στιγμές αναταραχής ή αβεβαιότητας. Η αντιληπτή ασυμφωνία, αφενός, μεταξύ των γυναικών και των στερεοτυπικά γυναικείων ρόλων και χαρακτηριστικών και, αφετέρου, της πολιτικής ηγεσίας υποδηλώνει ότι οι ψηφοφόροι μπορεί να μην αντιλαμβάνονται ότι οι γυναίκες έχουν «ό,τι χρειάζεται» για να ξεπεράσουν τις κρίσιμες καταστάσεις. Η πολιτική έκτακτης ανάγκης, για παράδειγμα, ενισχύει την αρρενωπή κατασκευή της εκτελεστικής εξουσίας και οδηγεί στον αποκλεισμό γυναικών πολιτικών και γυναικών ειδικών από τις ομάδες διαχείρισης κρίσεων (Piscopo, 2021). Οι ψηφοφόροι μπορεί επίσης να κρίνουν τις γυναίκες πιο σκληρά για τις αποτυχίες. Για παράδειγμα, περισσότερες γυναίκες βουλευτρίες έχασαν τις έδρες τους σε σχέση με τους άνδρες βουλευτές στο σκάνδαλο δαπανών του Ηνωμένου Βασιλείου, ακόμη και όταν η συμπεριφορά τους ήταν παρόμοια (O’Brien και Piscopo, 2023). Ταυτόχρονα, ορισμένες κρίσεις αμφισβητούν τα πλεονεκτήματα των ανδρών και της αρρενωπότητας, όπως, για παράδειγμα, τα ομοκοινωνικά δίκτυα των ανδρών έγιναν αντιληπτά ως αυτά που διευκόλυναν τη διαφθορά (π.χ. η κρίση των ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων στις Ηνωμένες Πολιτείες το 2008).⁵ Σε αυτές τις περιπτώσεις, η θεωρία της συνάφειας των ρόλων

⁵ Η Κρίση ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων ήταν μια χρηματοπιστωτική κρίση που μεταξύ 2007 και 2010 συνέτεινε στην πρόκληση της Μεγάλης Ύφεσης. Προκλήθηκε από τη ραγδαία πτώση των τιμών των ακινήτων στις ΗΠΑ μετά την έκρηξη της φούσκας στεγαστικών δανείων, που οδήγησε σε κατασχέσεις και υποτίμηση τίτλων. Βλ. σχετικά:

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7_%CE%B5%CE%BD%CF%85%CF%80%CF%8C%CE%B8%CE%B7%CE%BA%CF%89%CE%BD_%CF%83%CF%84%CE%B5%CE%B

(role congruity theory) υποδηλώνει ότι οι κρίσεις μπορούν να ωφελήσουν τις γυναίκες υποψήφιες και πολιτικούς. Εάν οι γυναίκες θεωρούνται πιο συμπονετικές, ειλικρινείς και ειρηνικές, τα περιβάλλοντα μετά την κρίση μπορεί να δημιουργήσουν ευκαιρίες γι' αυτές (Barnes και O'Brien, 2018). Οι γυναίκες μπορούν, επίσης, να θεωρηθούν ως outsiders που θα φέρουν μια νέα προσέγγιση και, σε συνδυασμό με την απομάκρυνση των κατεστημένων ανδρών, οι κρίσεις μπορούν να χρησιμεύσουν ως «κρίσιμες συγκυρίες» που θα ανοίξουν τον δρόμο για νέους τύπους πολιτικών (O'Brien και Piscopo, 2023). Πράγματι, οι ψηφοφόροι και τα κόμματα προτιμούν γυναίκες υποψήφιες όταν η δυσπιστία στους σημερινούς θεσμούς είναι υψηλή και τα σκάνδαλα διαφθοράς μερικές φορές φέρνουν περισσότερες γυναίκες στα πολιτικά αξιώματα (O'Brien και Piscopo, 2023).

Σύμφωνα με τους O'Brien και Piscopo (2023), τρία βασικά θέματα αναδύονται κατά τη συζήτηση αυτή: α) Η (α)συμφωνία ρόλων παραμένει ένας σημαντικός θεωρητικός φακός για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ο τύπος της κρίσης αλληλοεπιδρά με την υποστήριξη για «ανδρικά» και «γυναικεία» στιλ πολιτικής ηγεσίας, β) οι κρίσεις επηρεάζουν τις πολιτικές σχέσεις πέρα από τη σχέση ψηφοφόρου-πολιτικού, και οι γυναίκες πολιτικοί έχουν εμπρόθετη δράση κατά τη διαχείριση κρίσεων, και γ) ο απόηχος μιας κρίσης έχει σημαντικές επιπτώσεις για την πρόσβαση των γυναικών στην εξουσία και τη διατήρησή της, καθώς και για το νομικό καθεστώς και τα πολιτικά δικαιώματά τους. Με άλλα λόγια, οι κρίσεις μπορούν ταυτόχρονα να μεταμορφώσουν, αλλά και να ενισχύσουν τους δεσμούς μεταξύ των έμφυλων στερεοτύπων, της συνάφειας των κοινωνικών ρόλων και των στιλ πολιτικής ηγεσίας.

2.5 Διασταυρώσεις κρίσεων και άσκησης της πολιτικής

Μελέτες έχουν δείξει ότι η πολιτική εκπροσώπηση των γυναικών συμβάλλει σε σημαντικές αλλαγές στις εγχώριες και διεθνείς πολιτικές, συμπεριλαμβανομένων των υψηλότερων δαπανών για την υγεία (Bhalotra και Clots-Figueras, 2014· Mavisakalyan, 2014) και την εκπαίδευση (Clots-Figueras, 2012), για την ψήφιση περισσότερων νόμων και αύξησης δαπανών που σχετίζονται με τις ανάγκες των γυναικών (Chattopadhyay και Duflo, 2004· Clots-Figueras, 2011), υψηλότερες εκταμιεύσεις για ξένη βοήθεια (Hicks et al., 2015, 2016). Επιπλέον, οι γυναίκες πολιτικοί έχουν συσχετιστεί με αποτελέσματα όπως η καλύτερη

ποιότητα των θεσμών και οι υψηλότεροι ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης (Mavisakalyan και Tarverdi, 2018).

Η πανδημία COVID-19 αναζωπύρωσε το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον για την εξέταση του τρόπου με τον οποίο η εκπροσώπηση των γυναικών μπορεί να επηρεάσει την πολιτική απόκριση (Kakeraki, 2022) και αρκετές μελέτες έδειξαν ότι οι γυναίκες πολιτικοί ήταν πιο επιτυχημένες από τους άνδρες στην καταπολέμηση της πανδημίας και στη μείωση των επιβαρύνσεων για την υγεία στον πληθυσμό (π.χ. κρούσματα, νοσηλεία, θάνατοι) (Garikipati και Kambhampati, 2021· Bruce et al., 2022). Στη μελέτη των Danzer κ.ά. (2024) φάνηκε ότι υψηλότερα ποσοστά γυναικών μελών της κυβέρνησης συνδέθηκαν με μικρότερη πιθανότητα κλεισίματος σχολείων κατά την περίοδο της πανδημίας, καθώς οι γυναίκες πολιτικοί προτίμησαν διαφορετικές πολιτικές για την καταπολέμησης της, υποδεικνύοντας διαφορετικές προτεραιότητες πολιτικής. Οι επιλογές αυτές έδωσαν έμφαση σε εναλλακτικά μέτρα περιορισμού, με την πεποίθηση ότι οι στόχοι της δημόσιας υγείας μπορούν να εξισορροπηθούν καλύτερα με την κοινωνικοοικονομική ευημερία των οικογενειών, των παιδιών και των γονέων. Σύμφωνα με το UN Women (2020: 3), οι γυναίκες αρχηγοί των κυβερνήσεων στη Δανία, την Αιθιοπία, τη Φινλανδία, τη Γερμανία, την Ισλανδία, τη Νέα Ζηλανδία και τη Σλοβακία αναγνωρίστηκαν για την ταχύτητα της ανταπόκρισης, η οποία δεν περιλάμβανε μόνον μέτρα περιορισμού, κοινωνικής απόστασης και τεστ διαγνωστικού ελέγχου, αλλά και τη διαφανή επικοινωνία του θέματος της πανδημίας με συμπόνια και παροχή πληροφόρησης. Δεκαπέντε (15) γυναίκες δήμαρχοι σε όλο τον κόσμο, από τη Μπαντζούλ (Γκάμπια) έως τη Βαρκελώνη (Ισπανία), ήταν ιδιαίτερα ενεργές στην αντιμετώπιση της πανδημίας και μοιράστηκαν τις εμπειρίες τους σε διαδικτυακά φόρουμ και, παράλληλα, τα στιλ ηγεσίας των γυναικών πολιτικών περιγράφηκαν ως περισσότερο συλλογικά παρά ατομικά, περισσότερο συνεργατικά παρά ανταγωνιστικά και περισσότερο καθοδηγητικά παρά επιβλητικά.

Επιπλέον, το ξέσπασμα της πανδημίας συνοδεύτηκε από τίτλους όπως του CNN: *«Οι γυναίκες πολιτικοί κάνουν μια δυσανάλογα εξαιρετική δουλειά στον χειρισμό της πανδημίας»* (Davidson-Schmich et al., 2023). Στα μέσα ενημέρωσης, η κύρια αφήγηση σχετικά με το φύλο και την πολιτική για την πανδημία επικεντρώθηκε στην αποτελεσματικότητα των γυναικών πολιτικών στην αντιμετώπιση της κρίσης – συμπεριλαμβανομένης της καγκελαρίου Άνγκελα Μέρκελ στη Γερμανία και της πρωθυπουργού Τζασίντα Άρντερν στη Νέα Ζηλανδία. Πολλές από τις πηγές υποστήριξαν ότι οι γυναίκες πολιτικοί περιόριζαν ταχύτερα την κυκλοφορία των πολιτών ή απλώς γνωστοποιούσαν καλύτερα τόσο τη σοβαρότητα του ιού όσο και την ευθύνη των πολιτών να τηρούν τα πρωτόκολλα πανδημίας.

Ωστόσο, λίγες πηγές μέσω ενημέρωσης ανέφεραν ότι πολλές από αυτές τις γυναίκες προέρχονται από πολύ ανεπτυγμένες, πλούσιες δημοκρατίες (Aldrich και Lotito, 2020· Piscopo, 2020) και αυτοί οι θετικοί τίτλοι έκρυβαν μια πιο ανησυχητική παγκόσμια εικόνα: οι βαθιές πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας θα μπορούσαν να σταματήσουν ή να ανατρέψουν την πρόοδο στην πολιτική ένταξη των γυναικών (Brenchenmacher και Hubbard, 2020). Όσον αφορά το στίλ ηγεσίας, από μια ανάλυση των ομιλιών που έγιναν από άνδρες και γυναίκες πολιτικούς σε όλο τον κόσμο (Dada et al., 2021) διαπιστώθηκε ότι οι γυναίκες μιλούσαν πιο συχνά σχετικά με τον αντίκτυπο της COVID-19 σε ατομική κλίμακα και ήταν πιο πιθανό να αναφέρουν ένα ευρύτερο φάσμα υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας, ενώ οι άνδρες χρησιμοποιούσαν με μεγαλύτερη συχνότητα πολεμικές μεταφορές για να περιγράψουν την πανδημία. Όπως αναφέρουν οι συγγραφείς (Dada et al., 2021: 9), το διαφορετικό στίλ επικοινωνίας τους σχετιζόταν επίσης με διαφορετικά κοινωνικά κατασκευασμένα έμφυλα χαρακτηριστικά, συμπεριλαμβανομένης μιας πολύπλοκης αλληλεπίδρασης του γεωγραφικού και κοινωνικοοικονομικού πλαισίου, πολιτικών ιδεολογιών, της πολιτικής ιστορίας της χώρας, τρεχόντων κοινωνικών κινημάτων και δημογραφικών δεδομένων του πληθυσμού. Οι κοινωνικοί κανόνες και οι προσδοκίες από το κοινό μπορεί επίσης να επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο ένας/μία πολιτικός επιλέγει να απευθυνθεί στους πολίτες, κάτι που πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας της επικοινωνίας του/της.

Επιπρόσθετα, η Piscopo (2020) είναι μάλλον πιο προσεκτική στην ανάλυση και την ερμηνεία, και επεσήμανε ότι η σύνδεση μεταξύ των γυναικών πολιτικών και της καλύτερης απόδοσης στην πανδημία μπορεί να είναι ψευδής. Τόνισε τη σημασία άλλων παραγόντων, όπως η ικανότητα του κράτους και το είδος της διακυβέρνησης, διαπιστώνοντας ότι οι γυναίκες τείνουν να είναι ηγέτιδες σε χώρες του παγκόσμιου Βορρά, με ακριβώς τέτοια χαρακτηριστικά (εμπιστοσύνη στη διακυβέρνηση, δημόσιες δαπάνες, χαμηλή διαφθορά, αποτελεσματική διοίκηση κ.λπ.) που παράγουν καλύτερα αποτελέσματα. Ωστόσο, δεν απέρριψε εντελώς τη σχέση μεταξύ της γυναικείας ηγεσίας και της κρατικής ικανότητας, προτείνοντας ότι ίσως οι γυναίκες πολιτικοί έχουν περισσότερες κοινωνικές ανησυχίες και ως εκ τούτου προτείνουν πολιτικές που διευρύνουν την κρατική ικανότητα. Επιπλέον, μια άλλη έρευνα (Windsor et al., 2020) βρήκε περιορισμένη υποστήριξη για τον αντίκτυπο των γυναικών πολιτικών, εξάγοντας παρόμοια συμπεράσματα, ότι δηλαδή τέτοιες χώρες δεν έχουν καλύτερες επιδόσεις επειδή έχουν εκλέξει γυναίκες, αλλά ακριβώς επειδή έχουν υψηλή βαθμολογία σε ένα σύνολο διάφορων πολιτισμικών, οικονομικών και κοινωνικών δεικτών.

Η οικονομική κρίση του 2008 που προηγήθηκε της πανδημίας αποτελεί παράδειγμα ενός πλαισίου κρίσης στο οποίο απέτυχε η συμπερίληψη του φύλου. Παρά τις καλά τεκμηριωμένες έμφυλες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και τις επακόλουθες πολιτικές λιτότητας (Καραμεσίνη και Rubery, 2015), είναι πλέον προφανές ότι η εισαγωγή μιας διάστασης του φύλου στα μέτρα αντιμετώπισης κρίσεων δεν υλοποιήθηκε στην ΕΕ (Cavaghan, 2017). Η οικονομική πολιτική, της οποίας η κυριαρχία σε άλλους τομείς πολιτικής ενισχύθηκε μετά την κρίση, αποδείχθηκε απρόσιτη για τη φεμινιστική γνώση και τις έμφυλα ευαισθητοποιημένες παρεμβάσεις (Cavaghan, 2017· Elomäki και Kantola, 2021· O'Dwyer, 2022). Η απάντηση της ΕΕ που επικεντρώθηκε στη λιτότητα κατά την οικονομική κρίση ήταν «σιωπηλή» σχετικά με το φύλο και τη φροντίδα (Elomäki και Kantola, 2021), κάτι που συνέβη και με τα μέτρα για τον COVID-19, ενώ ούτε η ανάκαμψη του τομέα περίθαλψης ούτε η μετάβαση προς μια οικονομία περίθαλψης συμπεριλήφθηκαν στις σχετικές πολιτικές. Ορισμένοι από τους νέους θεσμούς χάραξης οικονομικής πολιτικής της ΕΕ είναι αποστασιοποιημένοι και απομονωμένοι από τη δημοκρατική συμμετοχή και οι πολιτικοί σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο έχουν ελάχιστο έλεγχο πάνω τους (Kantola και Lombardo, 2024). Γενικά, η νέα αρχιτεκτονική οικονομικής διακυβέρνησης υποδηλώνει έλλειψη δημοκρατικών χώρων για να συζητηθεί η κρίση, όπως επίσης και οι συνέπειές της ως προς το φύλο. Η Cavaghan (2017) δείχνει πόσο δύσκολο ήταν για τους φορείς της ισότητας των φύλων να εισαγάγουν τη φεμινιστική γνώση στις διαδικασίες λήψης οικονομικών αποφάσεων στην ΕΕ σε περιόδους οικονομικής κρίσης.

Οι οικονομικές κρίσεις μπορεί να έχουν σημαντικές επιπτώσεις και στην πολιτική συμμετοχή των γυναικών. Τα ζητήματα φύλου κατέχουν εξέχουσα θέση σε πολλές αναλύσεις της οικονομικής κρίσης του 2008. Ορισμένες/-οι υποστήριξαν ότι η κρίση αντιπροσώπευε τον «θάνατο των φαλλοκρατών» και προέβλεψαν μια «μνημειώδη μετατόπιση της εξουσίας στις γυναίκες» (Salam, 2009: 65) ως απάντηση στις καταχρήσεις ενός ανδροκρατούμενου χρηματοπιστωτικού τομέα που ενθάρρυνε επικίνδυνες συμπεριφορές οι οποίες επιτάχυναν την κρίση (Prügl, 2012). Σύμφωνα με τους Blanton κ.ά. (2019), οι οικονομικές κρίσεις όχι μόνον δεν οδήγησαν σε χαμηλότερα επίπεδα γυναικείας εκπροσώπησης στα αιρετά αξιώματα, αλλά και η ζημιά στη «δεξαμενή» των γυναικών υποψηφίων συνεχίζεται για χρόνια μετά την κρίση, καθώς οι οικονομικές δυσκολίες και άλλες αντίξοες συνθήκες που προκαλούνται από τις κρίσεις είναι πιθανό να εμποδίσουν την ενδυνάμωση των γυναικών, λόγω της αισθητής μείωσης της συμμετοχής τους στο επίσημο εργατικό δυναμικό, στους οικονομικούς πόρους και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενισχύοντας την επιμονή των

ιεραρχικών κοινωνικών δομών και επιδεινώνοντας τις πολιτικές διακρίσεις και ανισότητες που αντιμετωπίζουν.

Για παράδειγμα, η Ισλανδία και η Λιθουανία, δύο χώρες που επλήγησαν ιδιαίτερα από την κρίση, εξέλεξαν γυναίκες πρωθυπουργούς για πρώτη φορά στην ιστορία των χωρών τους, με μια λιθουανική εφημερίδα να δηλώνει ότι «η χώρα πρέπει να σωθεί από μια γυναίκα» (Salam, 2009: 66). Ωστόσο, ο συνολικός αντίκτυπος της κρίσης στη γυναικεία ηγεσία ήταν πιο αμφίσημος στην πράξη. Ακόμη και εντός της Ευρώπης, οι γυναίκες έχασαν έδαφος σε πολλές άλλες χώρες που επλήγησαν από την κρίση, όπως η Εσθονία, η Πορτογαλία και η Ισπανία (Blanton et al., 2019). Επιπρόσθετα, παρόμοια δυναμική μπορεί να είναι εμφανής και στις απαντήσεις των ψηφοφόρων σε οικονομικές κρίσεις. Αν και ορισμένα ζητήματα οικονομικής πολιτικής, όπως οι κοινωνικές δαπάνες, μπορεί να θεωρηθούν περισσότερο ως ζητήματα «συμπόνιας», οι ψηφοφόροι μπορεί να βλέπουν τις οικονομικές κρίσεις διαφορετικά. Καθώς οι κρίσεις εύκολα πλαισιώνονται ως καταστροφές ή απειλές και συχνά περιγράφονται με όρους παρόμοιους με στρατιωτικές συγκρούσεις, οι ψηφοφόροι προτιμούν να ενισχύσουν κυρίως «αρρενοποιημένα» πρότυπα άσκησης της πολιτικής (Blanton et al., 2019).

Ενώ οι υπάρχουσες μελέτες σχετικά με τους καθοριστικούς παράγοντες των πολιτικών για την κλιματική αλλαγή σε όλες τις χώρες έχουν τονίσει τη συνάφεια των επίσημων και άτυπων θεσμών των χωρών, από όσο φαίνεται ο ρόλος της ταυτότητας των πολιτικών δεν έχει λάβει ιδιαίτερη προσοχή σε αυτή τη βιβλιογραφία (Mavisakalyan και Tarverdi, 2018). Εντούτοις, σύμφωνα με ορισμένες/-ους ερευνήτριες/-ές, οι γυναίκες τείνουν να επιδεικνύουν περισσότερες γνώσεις σχετικά με την κλιματική αλλαγή και τις περιβαλλοντικές ανησυχίες, και έχουν πιο φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά από τους άνδρες. Οι θεωρίες που συνδέουν την περιγραφική και την ουσιαστική εκπροσώπηση υποδηλώνουν ότι οι γυναίκες εκπρόσωποι αντιπροσωπεύουν καλύτερα τις πολιτικές προτιμήσεις των γυναικών πολιτών (Salamon, 2023). Οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής είναι πιθανό να διαφοροποιούνται ανάλογα με το φύλο, με τις γυναίκες να επιβαρύνονται δυσανάλογα το κόστος της κλιματικής αλλαγής λόγω των *«έμφυλων ρόλων εργασίας και φροντίδας και της κοινωνικής τους θέσης»* (Seager et al., 2016: 13). Οι Sundstrom και McCright (2014) δεν βρίσκουν ισχυρές αποδείξεις για έμφυλες διαφοροποιήσεις σε περιβαλλοντικές ανησυχίες μεταξύ των Σουηδών βουλευτών/-τριών, αν και τέτοιες παρατηρούνται στο ευρύ κοινό στη Σουηδία. Στο πλαίσιο των ΗΠΑ, ωστόσο, οι Fredriksson και Wang (2011) βρίσκουν ότι οι γυναίκες βουλευτίες στη Βουλή των Αντιπροσώπων έχουν περισσότερες φιλοπεριβαλλοντικές απόψεις σε σύγκριση με τους άνδρες ομολόγους τους. Σύμφωνα με τη μελέτη των

Mavisakalyan και Tarverdi (2018), η οποία αξιολογεί τις επιπτώσεις της γυναικείας εκπροσώπησης στην πολιτική σχετικά με την κλιματική αλλαγή που υιοθετούνται από χώρες σε όλο τον κόσμο, φάνηκε ότι η εκπροσώπηση των γυναικών πολιτικών στα εθνικά κοινοβούλια οδηγεί σε πιο αυστηρές πολιτικές για την κλιματική αλλαγή σε όλες τις χώρες, και με αυτόν τον τρόπο σε χαμηλότερες εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα.

Επιπλέον, αναδείχθηκε ότι διάφορες διεθνείς εκστρατείες για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής μπορεί να πετύχουν περισσότερο σε μέρη όπου περισσότερες γυναίκες εκπροσωπούνται στην πολιτική εξουσία. Διάφορες μορφές θετικής δράσης για την αύξηση της γυναικείας εκπροσώπησης στην πολιτική εισάγονται όλο και περισσότερο από τις χώρες τα τελευταία χρόνια. Επιπλέον, στην έρευνά τους οι συγγραφείς (Mavisakalyan και Tarverdi, 2018) υποστηρίζουν ότι η ταυτότητα φύλου των πολιτικών έχει σημασία για τη δράση για την κλιματική αλλαγή, αλλά και άλλες διαστάσεις της ταυτότητας, όπως η ηλικία και η εθνικότητα, καθώς και η διατομεακότητα σε διάφορες διαστάσεις, μπορεί επίσης να διαδραματίσουν ρόλο. Η αυξανόμενη βιβλιογραφία που διερευνά τον ρόλο των γυναικών στη διακυβέρνηση της κλιματικής αλλαγής υποδηλώνει ότι οι γυναίκες, ειδικά στις ανεπτυγμένες χώρες, ευνοούν τον περιβαλλοντισμό σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άνδρες ομολόγους τους σε επίπεδο πολιτών και ότι η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στη διακυβέρνηση οδηγεί σε θετικά περιβαλλοντικά αποτελέσματα (Salamon, 2023). Ιστορικά, υπάρχουν πολλά σημεία τομής στον γυναικείο πολιτικό ακτιβισμό, τον φεμινιστικό ακτιβισμό, τα περιβαλλοντικά κοινωνικά κινήματα και την άμεση δράση. Υπάρχουν ενδείξεις ότι οι οργανώσεις και οι κυβερνήσεις ενεργούν διαφορετικά όταν οι γυναίκες εκπροσωπούνται καλύτερα σε θέσεις εξουσίας και η άνοδος της θέσης των γυναικών σε μια χώρα συνδέεται με μεγαλύτερη υποστήριξή τους για την προστασία του περιβάλλοντος.

Εντούτοις, διαφαίνεται ότι η αναπαράσταση της κλιματικής αλλαγής διαμορφώνει την ατζέντα και καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο εξετάζονται ορισμένες λύσεις, ενώ άλλες παραβλέπονται ή αποσιωπώνται. Στην ουσία, ο τρόπος με τον οποίο απεικονίζεται και προβληματοποιείται η κλιματική αλλαγή επηρεάζει την προώθηση και τον αποκλεισμό διάφορων λύσεων στον τομέα της πολιτικής (Borràs Escayola et al., 2025). Για παράδειγμα, η βιοφυσική αναπαράσταση της κλιματικής αλλαγής αγνοεί τις διαφοροποιημένες εμπειρίες των υποκειμένων (δηλαδή την ευάλωτη κατάσταση και την ικανότητα προσαρμογής τους βάσει φύλου, τάξης ή φυλής), ενώ είναι σημαντικό να αντιμετωπιστεί ως κοινωνικό φαινόμενο, αποφεύγοντας την απλοποίηση της πολυπλοκότητας και της διασταύρωσης πολλαπλών αξόνων καταπίεσης, διακρίσεων και προνομίων, όπως η τάξη, η εθνικότητα, η φυλή ή το φύλο, που επηρεάζουν τις διαφορετικές επιπτώσεις και τις αντιδράσεις

προσαρμογής και μετριασμού στην κλιματική αλλαγή, λόγω των ανισοτήτων που εμποδίζουν τη διαφοροποίηση πρόσβασης σε πόρους και λήψη αποφάσεων (Borràs Escayola et al., 2025).

3. ΠΛΑΙΣΙΩΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

3.1 Η προβληματική, το αντικείμενο και η στοχοθέτηση της έρευνας

Κάθε ερευνητική προσπάθεια έχει τους περιορισμούς της. Η αναγνώριση ότι αυτή η διερεύνηση είναι επιλεκτική καθίσταται αναγκαία και αναπόφευκτη: τόσο ως προς το εύρος και την προσέγγισή της όσο και στο ότι θα μπορούσαν να αναπτυχθούν πρόσθετες ή και διαφορετικές φεμινιστικές αναγνώσεις των λόγων των γυναικών πολιτικών που να χαρακτηρίζονται από περισσότερη αναλυτική δέσμευση. Αν και οι υιοθετούμενες προσεγγίσεις (θεματική ανάλυση και κριτική ανάλυση λόγου) είναι περιορισμένες σε έκταση δείγματος, ωστόσο παρέχουν βασικές γνώσεις και έναυσμα για σκέψη σε ένα προκλητικό παγκόσμιο πλαίσιο που συχνά περιγράφεται ως πολυκρίση, μετα-κρίση, μόνιμη κρίση ή διαρκής κρίση.

Το θεμελιώδες ερώτημα του τι συνιστά μια κρίση σε αφηγηματικά πλαίσια αλλά και η κριτική περί «κρίσης» διατρέχει όλη την ανάλυση της έρευνας, λαμβάνοντας υπόψη πληθυντικές διαθεματικές φεμινιστικές αναγνώσεις και χαρτογραφήσεις στην κατανόηση της «κρίσης». Αυτό δεν σημαίνει ότι μας ενδιαφέρει μια θεωρητικοποίηση του όρου ή η απόδοση ενός λειτουργικού ορισμού. Αυτό που ενδιαφέρει είναι μια εξέταση των αφηγήσεων και των αναπαραστάσεων που την περιβάλλουν, την αποδίδουν και κάποιες φορές την επιβάλλουν. Επίσης, κατά την ανάλυση λαμβάνουμε υπόψη ότι η κρίση εμπεριέχει την αναφορά σε έναν κανόνα, καθώς απαιτεί μια συγκριτική κατάσταση: κρίση σε σύγκριση με τι; (Roitman, 2012) Ποια είναι η κανονικότητα που διαταράσσεται, ποια είναι τα υποκείμενα που επηρεάζονται από αυτή τη «διατάραξη» και πώς; Επιπλέον, η συζήτηση περί της κρίσης ποια ερωτήματα επιτρέπει να αναδυθούν και ποια να αποκλειστούν;

Μια πρώτη βασική κατανόηση των κρίσεων ή αυτών των ιστορικών, πολιτικών και κοινωνικών χωροχρονικών στιγμών που ορίζονται ως «κρίσεις» αφορά μια σειρά γεγονότων και τροπικοτήτων διακυβέρνησης που συνήθως προκαλούν αβεβαιότητα, πόνο και επισφάλεια (Αθανασίου, 2012). Επιπρόσθετα, η αναφορά στις «κρίσεις» δεν σημαίνει την αποδοχή μιας κατηγορικής καθαρότητας, κατά την οποία οι ορισμοί και οι βιωμένες εμπειρίες των υποκειμένων διαχωρίζονται με άκαμπτες γραμμές. Αντιθέτως. Μας ενδιαφέρουν περισσότερο οι ρωγμές, οι μετατοπίσεις, οι διακοπές και οι επαναλήψεις που η παρατήρηση και η προσπάθεια κατανόησης της/των κρίσης/-ων υπονοούν, αρθρώνουν και (ανα)παράγουν. Μια άλλη διάσταση που επιχειρείται να εγγραφεί στο σώμα της παρούσας ανάλυσης είναι ότι οι κρίσεις δεν είναι στατικά και μεμονωμένα γεγονότα παγωμένα στον

χρόνο, αφού υφαίνουν περίπλοκα τον ιστό των επίμονων δομικών τρωτών σημείων. Ό,τι ορισμένες φορές παίρνει τη μορφή της «κατάστασης εξαίρεσης» είναι μια μεγέθυνση των ανισοτήτων και της επισφάλειας που ήδη βιώνουν οι γυναίκες, τα φυλοδιαφορετικά άτομα, αλλά και άλλες κοινωνικές ομάδες. Σε έναν κόσμο που συμπίεζεται από τον καπιταλισμό, την αποικιοκρατία, τον ρατσισμό, την ετεροκανονικότητα, τον μισαναπηρισμό κ.ά., οι επιπτώσεις των κρίσεων επιδρούν και σε ολόκληρες κοινότητες, ενώ παράλληλα τα υποκείμενα που βιώνουν τις «κρίσεις» δεν βρίσκονται ούτε αυτά σε μια στατική θέση, αλλά έχουν εμπρόθετη δράση, αντιστέκονται και κάποιες φορές καταφέρνουν να υπαγορεύσουν τους όρους ύπαρξής τους.

Οι κρίσεις μπορεί να είναι στιγμές απροσδιοριστίας, αλλά μπορεί να είναι εξίσου χρήσιμες για την πολιτική εργαλειοθήκη και την άσκηση τεχνολογιών εξουσίας για τη ρύθμιση της ανθρώπινης ζωής. Επίσης, οι «κρίσεις» μπορεί να είναι κοινωνικά κατασκευασμένες αλλά μπορεί να επιφέρουν μόνιμες επιπτώσεις. Άρα, μια φεμινιστική ματιά προσπαθεί να αναγνωρίσει τις περίπλοκες ιστορίες πίσω από αυτές τις διαστάσεις, να αναλύσει τα δομικά τους υποστρώματα, να δει τα σημεία διασταύρωσης με άλλα συστήματα αποκλεισμού και κανονικοποίησης της βίας. Πολλές φορές, το ερώτημα «ποια/-οι υφίσταται την κρίση;» είναι εγγενώς πολιτικό και αφορά την ετερογενώς βιωμένη εμπειρία της «κρίσης», τις σημασίες και τα νοήματα που τα υποκείμενα της αποδίδουν. Επιπλέον, το ερώτημα «ποιος/-α καθορίζει τι είναι κρίση;», ποιες τεχνικές εξουσίας ασκεί, πώς νομιμοποιεί βίαιες, αντιφεμινιστικές, νεοαποικιακές και παρεμβατικές ατζέντες είναι επίσης κρίσιμης σημασίας για την αποκάλυψη της εικόνας που τείνει να κρύβει ένα φάσμα «έκτακτων καταστάσεων».

Το αντικείμενο της παρούσας ποιοτικής έρευνας παίρνει ως παράδειγμα το πεδίο της πολιτικής και ιδιαίτερα τη σχέση του ρόλου της παρουσίας των γυναικών σε δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων (π.χ. κοινοβούλιο) και της απόκρισής τους σε περιόδους κρίσης/-εων. Πιο συγκεκριμένα, διερευνάται πώς τα ίδια τα υποκείμενα –οι γυναίκες πολιτικοί– κατανοούν την «κρίση» και τους μηχανισμούς εξουσίας σε αυτές τις περιόδους, αν χρησιμοποιούν και (ανα)παράγουν κυρίαρχα αφηγήματα της κρίσης, αν έχουν και τι είδους φεμινιστικές προσεγγίσεις αναπτύσσουν, και αν λαμβάνουν υπόψη τη «φωνή» των υποκειμένων που θίγονται από τις κρίσεις. Η Roitman (2012) αναφέρει ότι η κρίση είναι ένα «τυφλό σημείο» μέσω του οποίου ορισμένα πράγματα είναι ορατά και άλλα αόρατα, επομένως διερευνώνται ποια τίθενται και ποια αποσιωπώνται. Επιπλέον, οι κρίσεις μπορεί να προκαλέσουν κοινά οράματα για νέες ή εναλλακτικές μελλοντικές χρονικότητες ή αυτά που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε φαντασιακά της πολιτικής. Κατά την προβληματική αυτή,

έχει επίσης ενδιαφέρον να εξεταστεί τι βλέπουν οι γυναίκες πολιτικοί στις κρίσεις, δηλαδή ποια είναι τα φαντασιακά τους. Με αυτόν τον τρόπο, διερευνούμε τομείς που τυγχάνουν προβληματοποίησης, απαντήσεις πολιτικής και το φαντασιακό που περιβάλλει το μέλλον νομοθετικών μεταρρυθμίσεων. Η διερεύνηση των πολιτικών φαντασιακών μας επιτρέπει να εκτιμήσουμε αυτό που εντοπίζεται ως κίνδυνος ή/και αυτό που οραματίζονται οι γυναίκες πολιτικοί ως επιθυμητό μέλλον για την κοινωνία.

Η χάραξη πολιτικής συνεπάγεται τη διαμόρφωση των προβλημάτων και την ονομασία των μέσων – είναι μια πράξη αναπαράστασης των θεμάτων με τρόπο που βρίσκει ανταπόκριση στις υποτιθέμενες προτεραιότητες και προσδοκίες των πολιτών. Η αλληλεπίδραση μεταξύ κρίσης και πολιτικών φαντασιακών είναι ιδιαίτερα εμφανής όταν οι κυβερνήσεις ανταποκρίνονται σε ανατρεπτικά γεγονότα με μεταρρυθμίσεις που περιγράφουν «*τι πρέπει να αλλάξει*» και σηματοδοτούν «*τι [φανταζόμαστε] ότι είμαστε*» (Bacchi, 2009: 158). Είναι, επίσης, επιτακτική ανάγκη να σημειωθεί ότι τα φαντασιακά προσδένονται σε συμβολικές αναπαραστάσεις (π.χ. αφηγήσεις πολιτικής) και σε υλικά αντικείμενα και πρακτικές (Valaskivi και Sumiala, 2014). Οι πολιτικοί και οι υπεύθυνοι/-ες χάραξης πολιτικής χρησιμοποιούν τη δημόσια λογική (και συμβολικές αναπαραστάσεις, όπως μεταφορές, εικόνες κ.λπ.) για να διασπείρουν τις ιδέες τους. Μέσω αυτών εκφράζουν ορισμένες απόψεις και φυσικοποιούν τρόπους «*σκέψης για τους δυνατούς κόσμους*» (Jasanoff, 2015: 23).

Η παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου για τις κρίσεις, την παρουσία των γυναικών στην πολιτική και τις έμφυλες διαστάσεις αυτών των πεδίων (κρίση, πολιτική) αποτέλεσε τη βάση για τη διερεύνηση αυτών των αξόνων μέσα από την επιλογή βασικών πολιτικών για την έμφυλη βία και ισότητα στην Ελλάδα την περίοδο 2018-2019. Επιλέχθηκαν δύο καθοριστικής σημασίας νόμοι, με έμφυλη διάσταση, για να εξεταστεί ο πολιτικός/κοινοβουλευτικός λόγος που αναπτύχθηκε από βουλευτρίες κατά τη συζήτηση της ψήφισής τους στη Βουλή. Έτσι, εξετάστηκαν τα πρακτικά της ολομέλειας της Ελληνικής Βουλής σχετικά με: α) το νομοσχέδιο για την «Κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας» (Ν. 4531/2018), και β) το νομοσχέδιο για την «Προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας» (Ν. 4604/2019). Τα νομοσχέδια αυτά σηματοδότησαν την κεντρική πολιτική για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας και την προώθηση θεμάτων προς την πραγμάτωση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων σε μια κρίσιμη περίοδο για την ελληνική κοινωνία και οικονομία, καθώς μια νεοφιλελεύθερη στρατηγική επιστρατεύεται για να διαχειριστεί την

«οικονομική κρίση» αρχικά και μετέπειτα το «προσφυγικό ζήτημα», με επώδυνες και τραυματικές συνέπειες για τα εμφυλοποιημένα και φυλετικοποιημένα υποκείμενα αυτών των πολιτικών στέρησης, ελέγχου και επισφάλειας. Τόσο η πρόληψη και η αντιμετώπιση της έμφυλης βίας όσο και η προώθηση της ουσιαστικής ισότητας αποτελούν χρήσιμες «μελέτες περίπτωσης» προς διερεύνηση, ιδίως σε ανθεκτικά συστήματα ανισότητας, και συμβάλλουν στην κατανόηση του ρόλου του φεμινιστικού πολιτικού λόγου στην πολιτική.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, αναρωτηθήκαμε σχετικά με: α) τον πολιτικό λόγο που αναπτύσσεται από γυναίκες πολιτικούς για την έμφυλη βία και ισότητα, β) την προσέγγιση έμφυλων και φεμινιστικών ζητημάτων, δηλαδή τον τρόπο κατανόησης και νοηματοδότησης ορισμών, εννοιολογήσεων και πολιτικών, γ) τις αναπαραστάσεις και τα φαντασιακά της κρίσης μέσα από τα πεδία της έμφυλης βίας και ισότητας, και δ) την έμφυλη ιδεολογία που πλαισιώνει τον λόγο για τα θέματα αυτά.

3.2 Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ανιχνεύσεις

Για την κατανόηση των κρίσεων, των αναπαραστάσεων και των φαντασιακών που διατυπώθηκαν μέσω της ψήφισης των νομοσχεδίων, εφαρμόστηκε η μεθοδολογία της επαγωγικής θεματικής ανάλυσης, η οποία επιτρέπει θεωρητική ευαισθησία και κριτική δέσμευση με τα δεδομένα και χρησιμοποιείται ευρέως στην ποιοτική έρευνα (Braun και Clarke, 2012).

Η διαδικασία της θεματικής ανάλυσης, η οποία είναι μια εύχρηστη μέθοδος, βοηθά στη συστηματική αναγνώριση, την οργάνωση και την κατανόηση επαναλαμβανόμενων νοηματικών μοτίβων εντός ενός συνόλου δεδομένων, έτσι ώστε να αποκτηθεί μια γνωστική πρόσβαση σε συλλογικούς τρόπους νοηματοδότησης και εμπειρίες, ενώ παράλληλα δίνει τη δυνατότητα να γίνει εστίαση σε όσα σχετίζονται με το υπό διερεύνηση θέμα (Τσιώλης, 2018: 98). Η θεματική ανάλυση επιτρέπει την ανακάλυψη κοινών νημάτων και επαναλαμβανόμενων θεμάτων σε σύνολα δεδομένων, η οποία δεν εξελίσσεται με γραμμικό και μηχανικό τρόπο. Με την εξαγωγή και την ανάλυση αυτών των θεμάτων μπορεί να αποκτηθεί μια διαφοροποιημένη κατανόηση των υπό διερεύνηση ζητημάτων, επιτρέποντας τη συγκέντρωση πλούσιων και βασισμένων στο πλαίσιο γνώσεων, παρέχοντας μια σε βάθος εξέταση των δεδομένων. Βασική προϋπόθεση δε για τη διαδικασία της ερμηνείας και της ανάλυσης είναι ο ενεργητικός και δημιουργικός ρόλος της/του ερευνήτριας/-ή, η/ο οποία/-ος αναπτύσσει «μια διαλογική σχέση με τα δεδομένα της/του, περισσότερο παράγει και συγκροτεί τα θέματα παρά τα ανακαλύπτει» (Τσιώλης, 2018: 98).

Έτσι, το ερευνητικό υλικό (πρακτικά ολομέλειας της Βουλής/ομιλίες γυναικών πολιτικών) αναλύθηκε με την αξιοποίηση της θεματικής ανάλυσης, η οποία βοήθησε στη διερεύνηση ποικίλων διαστάσεων του ερευνητικού θέματος. Οι κοινοβουλευτικές συζητήσεις και ομιλίες είναι μορφές θεσμικής πολιτικής και, εφόσον ο νεοφιλελευθερισμός *«οδηγείται από τη γνώση»*, ο λόγος είναι κεντρικός για την κατανόηση της νεοφιλελεύθερης πολιτικής τάξης (Fairclough, 2004). Εδώ, επικαλούμαι την αντίληψη της Bacchi (2009: 35) για τους λόγους (discourses) ως *«μορφές κοινωνικής γνώσης που καθιστούν δύσκολο να μιλήσουμε έξω από τους όρους αναφοράς που καθορίζουν για τη σκέψη, για τους ανθρώπους και τις κοινωνικές σχέσεις»*. Η ανάλυση ομιλιών είναι ένας τρόπος κατανόησης των βαθιά ριζωμένων τεκμηρίων που διαμορφώνουν τον τρόπο διαχείρισης των κοινωνικών προβλημάτων.

Μετά την εξοικείωση με τα δεδομένα, κάθε έγγραφο (πρακτικό ολομέλειας) διαβάστηκε και κωδικοποιήθηκε γραμμή προς γραμμή, όσον αφορά τις αγορεύσεις των γυναικών πολιτικών. Στη συνέχεια, εντοπίστηκαν και προσδιορίστηκαν βασικές δηλώσεις, χαρτογραφήθηκαν τα αναδυόμενα μοτίβα και κατασκευάστηκαν τα θέματα που αποτυπώνουν πτυχές του λόγου κρίσης και των πολιτικών φαντασιακών στα έγγραφα. Τέλος, ανασυγκροτήθηκαν τα θέματα σε τρεις κατηγορίες για κάθε έγγραφο (βλ. Πίνακα 1), ακολουθώντας περιγραφικές αναφορές αυτών των κατηγοριών και με κριτική προσέγγιση για τις προτεινόμενες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις (έμφυλη βία και ουσιαστική ισότητα των φύλων). Σημαντικό ρόλο, κατά την ερευνητική διαδικασία, διαδραμάτισαν θεωρητικά σχήματα, εννοιολογήσεις και ιδέες, όπως επίσης και πορίσματα, που αντλήθηκαν κατά τη βιβλιογραφική επισκόπηση, τα οποία αξιοποιήθηκαν ως πλαίσια θεωρητικής ευαισθητοποίησης κατά την κωδικοποίηση των δεδομένων (Τσιώλης, 2018: 99).

**Πίνακας 1. Κρίση, νοηματοδοτήσεις και φαντασιακά:
έμφυλη βία και ουσιαστική ισότητα**

ΘΕΜΑΤΑ		ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ
Νομοσχέδιο 1		
«Κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας» (Ν. 4531/2018)		
1. Σκοπός και σημασία νομοθέτησης	Περιοχές/Πεδία πολιτικής	
2. Σύνδεση με το γυναικείο/φεμινιστικό κίνημα		
3. Προστασία δικαιωμάτων των θυμάτων		
4. Εννοιολογήσεις έμφυλης βίας	Αναπαραστάσεις της έμφυλης βίας	
5. Εικόνες της θυματοποίησης		
6. Εθνοκεντρικά αφηγήματα		
7. Αντι-έμφυλη ιδεολογία		
8. Αντιστάσεις στις νομοθετικές αλλαγές	Νοηματοδοτήσεις της κρίσης	
9. Υποστηρικτικές δομές/Κοινωνική πολιτική		
10. Κοινωνικός μετασχηματισμός και κοινωνική δικαιοσύνη		
Νομοσχέδιο 2		
«Προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας» (Ν. 4604/2019)		
1. Σκοπός και σημασία νομοθέτησης	Περιοχές/Πεδία πολιτικής	
2. Ένταξη της διάστασης του φύλου (gender mainstreaming)		
3. Ουσιαστική ισότητα των φύλων		
4. Ενισχυτικοί θεσμικοί μηχανισμοί και όργανα		
5. Φύλο, σεξουαλικός προσανατολισμός, ταυτότητα και χαρακτηριστικά φύλου		
6. Πεδία ανισοτήτων και διακρίσεων κατά των γυναικών	Όψεις/Διαστάσεις της κρίσης	
7. Δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων		
8. Πανελλαδικό δίκτυο υποστηρικτικών δομών για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας		
9. Θεσμικός και κοινωνικός μετασχηματισμός ως προϋπόθεση για την επίτευξη της έμφυλης ισότητας σε περιόδους κρίσεων	Φαντασιακά/Προοπτικές	
10. Πραγμάτωση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων για την επίτευξη της δημοκρατίας		
11. Σημασία του ρόλου των κινημάτων και των φεμινιστικών συμμαχιών		

Επιπλέον, κατά την ανάλυση των κειμένων λήφθηκε υπόψη ότι στον πυρήνα της χάραξης μιας πολιτικής είναι «η γλωσσική δόμηση των κοινωνικών προβλημάτων» (Edelman, 1977: 26) και «το πώς ονομάζεται το πρόβλημα περιλαμβάνει εναλλακτικά σενάρια, το καθένα με τα δικά του γεγονότα, αξιακές κρίσεις και συναισθήματα» (Edelman, 1977: 29). Αυτές οι αξίες και τα γεγονότα βοηθούν στον καθορισμό των προβληματικών περιοχών και του επιθυμητού μέλλοντος. Σε μια περίοδο κρίσης, μια αφήγηση πολιτικής έχει στοιχεία τόσο προσωρινότητας (προκαλώντας την αίσθηση του επείγοντος) όσο και συναισθηματικότητας (Fassin, 2021). Δημιουργώντας μια κοινή αντίληψη για τις απειλές ή τις ευκαιρίες, η αφήγηση της κρίσης καθιστά δυνατές δραστικές αλλαγές πολιτικής.

Στην ιδανική περίπτωση, τα φαντασιακά μάς δίνουν τη δυνατότητα να «θέσουμε το πραγματικό κάτω από το φως του δυνατού» και, κάνοντάς το αυτό, «κάνουν το έργο της κρίσης χωρίς κρίση» (Unger, 2001: iii). Ωστόσο, στην πραγματικότητα, τα φαντασιακά συχνά ριζώνουν στο πλαίσιο της κρίσης, καθώς δεν είναι όλα εξίσου επιθυμητά. Η κοινωνική φαντασία μπορεί να αναπαράγει προνόμια και περιθωριοποίηση. Τα φαντασιακά μπορεί να κινούνται από πάνω προς τα κάτω (π.χ. με τη μορφή πολιτικών αφηγήσεων και θεωριών) καθώς και από κάτω προς τα πάνω (π.χ. με τη μορφή κοινωνικών κινημάτων που βασίζονται σε κοινές αντιλήψεις για το τι είναι και τι πρέπει να είναι η κοινωνία). Ή, όπως το θέτει η Αθανασίου (2012: 96), οι δυνάμεις αντίστασης μπορεί «να ενσαρκώσουν μια επιθυμία κατάφασης», να διατυπώσουν ένα διαφορετικό αφήγημα για την κρίση και να ανακαλύψουν νέες κοινωνικές πρακτικές του πολιτικού.

3.3 Ο λόγος των γυναικών πολιτικών για την έμφυλη βία, την ισότητα και τις κρίσεις

3.3.1 Ο Ν. 4531/2018 για την κύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης

Η Σύμβαση για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας (Σύμβαση Κωνσταντινούπολης), η οποία υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης το 2011, τέθηκε σε ισχύ το 2014 και υπογράφηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση το 2017. Είναι το πρώτο διεθνώς νομικά δεσμευτικό κείμενο του είδους του, καθώς τα κράτη που την επικυρώνουν πρέπει να ακολουθούν ενδελεχή, δεσμευτικά κριτήρια για την πρόληψη της έμφυλης βίας, την προστασία των θυμάτων και την τιμωρία των δραστών. Επιπλέον, είναι το πρώτο διεθνές κείμενο που υπάρχει σύστημα παρακολούθησης για την εφαρμογή του (GREVIO). Η GREVIO είναι ένα ανεξάρτητο

όργανο ειδικών, υπεύθυνο για την παρακολούθηση της εφαρμογής της Σύμβασης από τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου που την έχουν επικυρώσει.

Η Σύμβαση υπεγράφη από τη χώρα μας στις 11 Μαΐου του 2011. Η κύρωσή της όμως και ο εφαρμοστικός νόμος ήρθαν πολλά χρόνια αργότερα και μετά από συγκρότηση Ειδικής Νομοπαρασκευαστικής στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, με πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Ισότητας. Ο Ν. 4531/2018 αποτελεί το πρώτο δεσμευτικό νομικό κείμενο που αναγνωρίζει την έμφυλη βία, καλύπτοντας σημαντικά νομοθετικά κενά, και έχει ως σκοπό την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών σε όλες τις μορφές της, συμπεριλαμβανομένης της ενδοοικογενειακής βίας (Στρατηγάκη, 2021: 205-206). Ο Ν. 4531/2018 εισήγαγε μια σειρά από καινοτομίες, συμπληρώνοντας και βελτιώνοντας ουσιαστικά τον Ν. 3500/2006 προς την κατεύθυνση μιας συντονισμένης και αποτελεσματικής προσέγγισης για την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, τη δίωξη των δραστών και την προστασία των θυμάτων.

Αξιοσημείωτο είναι, όπως επισημαίνεται και στην Αιτιολογική Έκθεση του Σχεδίου Νόμου (Υπουργείο Δικαιοσύνης, 2018: 2), ότι οι ρυθμίσεις εκκινούν από την παραδοχή ότι το κοινωνικό φύλο αποτελεί τη βάση ανάπτυξης προσβλητικών, επιθετικών και βίαιων συμπεριφορών, που απομειώνουν την κοινωνική παράσταση των θυμάτων, θίγουν την προσωπικότητά τους και συχνά επιφέρουν ψυχοσωματικές βλάβες, ακόμη και τον θάνατο. Πέραν της ρητής ποινικοποίησης της ενδοοικογενειακής βίας και της προώθησης των δικαιωμάτων των θυμάτων, ο Ν. 4531/2018 ενίσχυσε τις ποινικές διατάξεις που τιμωρούν τον ακρωτηριασμό των γυναικείων γεννητικών οργάνων, ποινικοποίησε τη μη εμφανή παρακολούθηση ή παρενόχληση, επαναπροσδιόρισε την έννοια του φύλου με τον Ν. 4604/2019 και το έγκλημα του βιασμού στον Ποινικό Κώδικα (άρθρο 336) με βάση τη συναίνεση, ενώ όρισε τη Γενική Γραμματεία Ισότητας ως «συντονιστικό όργανο» στο Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων (στο οποίο υπαγόταν τότε), προκειμένου να διευκολύνει την εφαρμογή της Σύμβασης.

Ταυτόχρονα αναγνώρισε ότι η έμφυλη βία μπορεί να στραφεί κατά ανδρών και αγοριών, ανοίγοντας παράλληλα δρόμους για περαιτέρω βελτιωτικές πρωτοβουλίες της Πολιτείας σε αυτούς τους τομείς. Η Σύμβαση εγγυάται την ισότιμη προστασία και το δικαίωμα όλων των γυναικών (ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης, εθνικότητας/εθνότητας, φυλής, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου, γλώσσας, πολιτισμικών χαρακτηριστικών, θρησκείας, νομικού καθεστώτος κ.λπ.) σε ουσιαστικά μέτρα προστασίας, υποστήριξης, αποκατάστασης και κοινωνικής επανένταξης (υπηρεσίες υγείας, στέγαση,

κοινωνική και δικαστική βοήθεια, εκπαίδευση, απασχόληση, συμβουλευτική υποστήριξη και νομική βοήθεια).

Η ψήφιση του συγκεκριμένου νόμου δεν μπορεί να διαχωριστεί από τα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά του συγκείμενα, καθώς λαμβάνει χώρα σε μια παρατεταμένη χρονική περίοδο σκληρά εφαρμοζόμενων πολιτικών λιτότητας, η οποία επέδρασε αρνητικά στα δικαιώματα των γυναικών, των τρανς και των μη δυαδικών ατόμων κ.ά., αλλά και στα θέματα της έμφυλης ισότητας, τα οποία βρέθηκαν αντιμέτωπα *«με νέες μορφές απαξίωσης, συρρίκνωσης και υποβάθμισης»* (Στρατηγάκη, 2013: 63), με εξαίρεση την περίοδο 2009-2012, που με πρωτοβουλία της τότε Γενικής Γραμματέως Ισότητας εκπονήθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα το «Εθνικό Πρόγραμμα για την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών (2009-2013)» και δημιουργήθηκε το πανελλαδικό δίκτυο εξήντα μία υποστηρικτικών δομών για την πρόληψη της βίας κατά των γυναικών (Στρατηγάκη, 2021: 195-197). Επιπλέον, οι μοναδικές νομοθετήσεις που προηγούνται της κύρωσης της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης και φέρουν έμφυλο πρόσημο αφορούν τον Ν. 3896/2010 για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης, τον Ν. 4356/2015 για την επέκταση του συμφώνου συμβίωσης στα ομόφυλα ζευγάρια και τον Ν. 4443/2016 για την προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης και την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου κ.λπ.

α. Αξιακές πλαισιώσεις και συμβολικές διαστάσεις της κύρωσης της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης

Στην κοινοβουλευτική συζήτηση για το νομοσχέδιο (29/03/2018) και σύμφωνα με τα πρακτικά της ολομέλειας (ΙΖ' περίοδος, Σύνοδος Γ', Συνεδρίαση Δ), συζητούνται η σημασία της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, όπως επίσης και οι αλλαγές που θα επέλθουν στην ελληνική νομοθεσία μέσω της κύρωσής της.

Στην κοινοβουλευτική συζήτηση και ιδίως από βουλευτριες της αντιπολίτευσης, επισημαίνονται ορισμένες διαστάσεις της μη εφαρμογής όρων μιας καλής νομοθέτησης, καθώς η κύρωση της Σύμβασης συνοδεύεται και με άλλες διατάξεις, ενώ έρχεται χρονικά καθυστερημένη κατά επτά χρόνια από την αρχική της υπογραφή το 2011. Χαρακτηριστική είναι η αγόρευση βουλευτριας της αξιωματικής αντιπολίτευσης, η οποία, μεταξύ άλλων,

τονίζει ότι η κύρωση της Σύμβασης δεν καινοτομεί, καθώς έχει προϋπάρξει η ψήφιση του Ν. 3500/2006, με πρωτοβουλία της ΝΔ – επισημάνση μάλιστα που γίνεται με μια απαξιωτική επίπληξη προς τον Υπουργό Δικαιοσύνης με τη φράση «Αιδώς Αργείοι».

«Για να μην μας κουνάτε το δάχτυλο ότι εμείς αργήσαμε, γιατί θα σας γυρίσει μπούμερανγκ. Ως Νέα Δημοκρατία έχουμε πρωτοστατήσει κατά της ενδοοικογενειακής βίας με τον ν. 3500/2006, ο οποίος περιέχει μάλιστα πρωτοποριακές ρυθμίσεις, καθώς για πρώτη φορά οι διατάξεις του νόμου εφαρμόζονταν και σε μόνιμους συντρόφους. Αυτό ουσιαστικά έρχεστε να συμπληρώσετε με την Κύρωση της Κωνσταντινούπολης, έτσι δεν είναι; Και τα αναφέρω όλα αυτά, κύριε Υπουργέ, διότι όντως διέκρινα μια προσπάθεια εκ μέρους της Κυβέρνησής σας να καπηλευθεί όλες αυτές τις προσπάθειες και τις πολιτικές που έχουν αναπτυχθεί για την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών. Αιδώς Αργείοι». [Γ1-ΝΔ]

Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η τοποθέτηση βουλευτριάς της Δημοκρατικής Συμπαράταξης, η οποία αναφέρεται στην απουσία νομοθέτησης μέσω αυτοτελούς νομικού πλαισίου, χωρίς να περιλαμβάνονται πρόσθετες διατάξεις, ενώ έχει ενδιαφέρον ότι από την πλευρά της επισημαίνει ότι αποτελεί μια τακτική «κοινωνικού προσήμου» από την πλευρά της κυβέρνησης, και εδώ γίνεται αντιληπτό ότι υπονοεί πως η κύρωση λαμβάνει χώρα, μετά από μια μακρά περίοδο λιτότητας και δημοσιονομικών περιορισμών. Επίσης, επισημαίνει ότι τέτοιες προσπάθειες ως προς την κατεύθυνση της πρόληψης της ενδοοικογενειακής βίας έχουν ξεκινήσει από το 2004, έτος στο οποίο βέβαια δεν εντοπίζεται σχετική νομοθεσία.

«Κύριε Υπουργέ, με τυπανοκρουσίες και μεγαλοστομίες φέρατε την ημέρα του εορτασμού της γυναίκας αυτό το εμβληματικό νομοθέτημα, το νοθεύσατε με όλες τις άλλες διατάξεις». [Γ1-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗ]

«Κάπως έτσι μπορεί κάποιος να περιγράψει με λόγια τον στρατηγικό σας σχεδιασμό. Πού και πού ρίχνετε στην πολιτική αρένα και κανένα σχέδιο νόμου με έντονο κοινωνικό πρόσημο ως βιτρίνα [...] Σας προδίδει ο εαυτός σας και τσουβαλιάζετε αθόρυβα ένα σωρό άσχετες διατάξεις, βολέματα και εξοφλήσεις υποσχέσεων, πάντα επιλεκτικά, σε ομάδες που ελπίζετε είτε να πάρετε με το μέρος σας είτε να τις κατευνάσετε. Έτσι και εδώ». [Γ1-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗ]

«Το τεράστιο ζήτημα της ενδοοικογενειακής βίας απασχολεί εδώ και πολλά χρόνια την ελληνική πολιτεία. Οι προσπάθειες αντιμετώπισης δεν είναι τωρινές. [...] Νομοθετικό οπλοστάσιο υπάρχει. Ξεκίνησε από το 2004». [Γ1-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗ]

Από την άλλη πλευρά, βουλευτρίες του ΣΥΡΙΖΑ τονίζουν στις αγορεύσεις τους ότι η κύρωση της Σύμβασης συνιστά μια «ιστορική ημέρα», η οποία έρχεται ως μια νίκη και δικαίωση των αιτημάτων του γυναικείου και φεμινιστικού κινήματος, όπως επίσης ότι σηματοδοτεί μια τομή στον τρόπο απόκρισης της έμφυλης βίας. Στον λόγο τους, όμως, δεν προσδιορίζονται τα αιτήματα, οι γυναικείες/φεμινιστικές οργανώσεις και οι χρονικές περίοδοι που εκφράστηκαν αυτά, ενώ οι διατυπώσεις τους είναι αφηρημένες, χωρίς να προσδίδεται συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο σε αυτές τις διεκδικήσεις. Παράλληλα, τονίζεται η αναγκαιότητα συνέχισης τέτοιων αγωνιστικών ιδιομάτων για την πραγμάτωση της έμφυλης ισότητας.

«Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης αποτελεί μια κατάκτηση που δικαιώνει αγώνες και προσπάθειες πολλών χρόνων εκ μέρους του φεμινιστικού κινήματος, αγώνες και προσπάθειες για πραγματική ισότητα ανεξαρτήτως φύλου, αγώνες και προσπάθειες, οι οποίες βεβαίως θα συνεχιστούν, καθώς ένας νόμος δεν είναι ποτέ αρκετός». [Γ3-ΣΥΡΙΖΑ]

«Σχετικά με το νομοσχέδιο, αγαπητοί συνάδελφοι και συναδέλφισσες, παρά τις προσπάθειες της Αντιπολίτευσης να υποβαθμίσει τη σημασία της κύρωσης, από κοινού εμείς με το γυναικείο φεμινιστικό κίνημα θεωρούμε τη σημερινή ημέρα ορόσημο. Και τη θεωρούμε ορόσημο γιατί ευτυχώς όλων των νόμων και των σχεδίων προηγήθηκαν αγώνες του γυναικείου και φεμινιστικού κινήματος». [Γ8-ΣΥΡΙΖΑ]

«Εκτιμώ ότι είναι ιδιαίτερα σημαντική ημέρα σήμερα στο ελληνικό Κοινοβούλιο, ημέρα τιμής για όλους αυτούς τους αγώνες, τους μεγάλους αλλά και τους καθημερινούς, διότι σε μια πατριαρχική και συντηρητική κοινωνία η ζωή μιας γυναίκας είναι ένας καθημερινός αγώνας και τίποτα δεν είναι αυτονόητο». [Γ11-ΣΥΡΙΖΑ]

«Ιστορική μέρα σήμερα για το ελληνικό Κοινοβούλιο, σημαντική νίκη του φεμινιστικού κινήματος και στη χώρα μας [...]. Αποδεχόμαστε, δηλαδή, σήμερα στην πράξη ένα χρόνιο αίτημα του γυναικείου φεμινιστικού κινήματος». [Γ12-ΣΥΡΙΖΑ]

Πράγματι, πολλές θεσμικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα συνδέθηκαν ιστορικά με διαδρομές κινηματικών δράσεων και πολύμορφων φεμινιστικών επεξεργασιών (π.χ. αποποινικοποίηση έκτρωσης, ποινικοποίηση βιασμού κ.λπ.), ωστόσο μέσα από αυτές τις θεσμικές πλαισιώσεις αναδείχθηκε επίσης και ένας λόγος που αντιστέκεται στην οικειοποίηση και στην ενσωμάτωση αυτών των διεκδικήσεων σε έναν «κρατικό» φεμινισμό (state feminism), που δεν θέτει απαραίτητα σε αμφισβήτηση «τις θεσμοθετημένες δομές προνομίων και εξουσίας (αποικιοκρατικής, αστικής, ετεροπατριαρχικής)» (Αθανασίου, 2018: 25). Και εδώ, βέβαια, είναι αξιοσημείωτο αυτό που επισημαίνεται από μια εκπρόσωπο του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία ασκεί κριτική στις ανθεκτικές κοινωνικές, πολιτισμικές και ιδεολογικές νόρμες που σχετίζονται με την πατριαρχία, τον εθνικισμό, τον σεξισμό και την ομοφοβία, που έχουν εμποδίσει μια τέτοια θεσμοθέτηση νωρίτερα στην Ελλάδα.

«Ακούσαμε ποικίλες θεωρίες για το τετραετές θάψιμο της σύμβασης από τις κυβερνήσεις του 2011-2015 εκτός από την αλήθεια. Η εκλογική πελατεία αυτών των κομμάτων δεν άντεχε ούτε τις διατάξεις που προστατεύουν τις γυναίκες πρόσφυγες και τις μετανάστριες ούτε εκείνες που προστατεύουν τα μέλη ομόφυλων ζευγαριών με ή χωρίς σύμφωνο συμβίωσης. Τα κόμματα αυτά δεν άντεχαν όχι να συγκρουστούν με τα πιο βάρβαρα κομμάτια αυτής της πελατείας, αλλά ούτε καν να παρέμβουν για να μολιάσουν τις συνειδήσεις τους με τις αρχές της ισότητας και της καταπολέμησης των διακρίσεων». [Γ1-ΣΥΡΙΖΑ]

Στις τοποθετήσεις τους εκπρόσωποι του ΣΥΡΙΖΑ τονίζουν τον ουσιαστικό –και όχι συμβολικό– χαρακτήρα της κύρωσης για την εμπέδωση και την προστασία των δικαιωμάτων των επιζώντων ατόμων από διάφορες μορφές βίας, ενώ επιπλέον επισημαίνουν την αναγκαιότητα της δέσμευσης (προσωπικής και πολιτικής) των δημοκρατικών βουλευτών/-τριών προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης πρωτογενούς πρόληψης της έμφυλης βίας ή και

ακόμα της ακτιβιστικής/συλλογικής δράσης για τον μετασχηματισμό των έμφυλων ρόλων και στερεοτύπων.

«Στην κατεύθυνση αυτή η κύρωση [...] θα αποτελέσει όχι απλώς έναν συμβολικό κρίκο, αλλά μια ουσιαστικότερη παρέμβαση και προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας, προκειμένου να εμπεδωθούν και να προστατευθούν θεμελιώδη δικαιώματα, προκειμένου να καταπολεμηθούν διάφορες μορφές έμφυλης βίας, προκειμένου να υπάρξει μέριμνα για την προστασία των θυμάτων που υφίστανται αυτήν την έμφυλη βία». [Γ3-ΣΥΡΙΖΑ]

«Ωστόσο, [...] θεωρούμε αναγκαία την ευρεία δημοκρατική πλειοψηφία, επειδή η νομοθεσία δεν αρκεί, αγαπητοί συνάδελφοι και συναδέλφισσες για να εφαρμοστεί. Χρειάζεται μία σειρά από ενέργειες, που θα σας αναφέρω παρακάτω, για να δούμε ότι πρέπει να εφαρμοστεί στην πράξη η σύμβαση. Και γι' αυτό προσβλέπουμε στην προσωπική και πολιτική δέσμευση για την πρωτογενή πρόληψη της έμφυλης βίας σε όλες και σε όλους εμάς που ανήκουμε στο δημοκρατικό τόξο». [Γ8-ΣΥΡΙΖΑ]

«Αλλάζοντας αυτές τις συνθήκες μέσω των νομοθετικών πρωτοβουλιών, μέσω της ακτιβιστικής δράσης της καθεμιάς και του καθενός μας, μέσω της προσωπικής μας στάσης και της συλλογικής μας δράσης, μεταμορφώνουμε εν τέλει και τους ρόλους μας, καταργώντας στερεότυπα, αρνούμενες και αρνούμενοι επιλογές που άλλοι θέλουν να κάνουν για λογαριασμό μας. Κάθε νομοσχέδιο που αφορά στα δικαιώματα αποτελεί βάθεμα, διεύρυνση και εμπλουτισμό της δημοκρατίας μας». [Γ3-ΣΥΡΙΖΑ]

Σε ορισμένες βουλευτρίες του ΣΥΡΙΖΑ παρατηρείται μια συναντίληψη στο ότι δεν επαρκούν οι θεσμικές πρωτοβουλίες για την πραγμάτωση της ισότητας των φύλων, καθώς οι προκαταλήψεις και οι διακρίσεις εναντίον των γυναικών απορρέουν από κοινωνικά και πολιτισμικά μεροληπτικά συστήματα. Έτσι, προτείνεται η συλλογική στάση και δράση ως προϋπόθεση για την καταπολέμησή τους. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα:

«Σημειώνω ότι το ζήτημα της ισότητας των δύο φύλων δεν μπορεί να περιορίζεται μόνο σε θεσμικές πρωτοβουλίες όσο σοβαρές και ουσιαστικές κι αν είναι αυτές. Η κατάργηση των διακρίσεων και των προκαταλήψεων σε βάρος των γυναικών είναι πρώτα απ' όλα υπόθεση της κοινωνίας και καθορίζει τον τρόπο που σκεπτόμαστε και πράττουμε. Είναι ζήτημα συλλογικής στάσης όλων μας, ανδρών και γυναικών». [Γ6-ΣΥΡΙΖΑ]

Βέβαια, διαφαίνεται ότι στη συντριπτική πλειονότητα των αγορεύσεων η εννοιολόγηση της έμφυλης ισότητας και βίας υποστασιοποιείται σε οντολογίες του ετεροκανονικού έμφυλου διπολισμού, δηλαδή στις καθιερωμένες έμφυλες κατηγορίες των ανδρών και των γυναικών, αφήνοντας εκτός της αφήγησης άλλες υποκειμενικότητες, οι οποίες –όπως θα δούμε και παρακάτω– μπορεί να αποτελέσουν και «απειλητικές μερικότητες» (Αθανασίου, 2013). Εδώ έχει ενδιαφέρον να αναστοχαστούμε πάνω σε αυτό ακριβώς που επισημαίνει η Αθανασίου (2013: 19), ότι αυτά τα κανονιστικά ιδεώδη συνιστούν και τεχνολογίες κανονικοποίησης, «μέσω των οποίων το έθνος-σε-κρίση θέτει και εξασφαλίζει τους όρους οικειότητάς του: μιας οικειότητας που θεμελιώνεται στη ρουτίνα του έμφυλου διμορφισμού και της αναπαραγωγικής ετεροκανονικότητας».

Ακραία έκφραση μιας αντι-έμφυλης ιδεολογίας (anti-gender ideology) στις τοποθετήσεις των γυναικών πολιτικών εκφράζεται από βουλευτριά της Χρυσής Αυγής, η οποία αντιδρά στην επιχειρούμενη θεσμική αλλαγή, υποτιμώντας την ιστορική και κοινωνική σημασία της Παγκόσμιας Ημέρας για τα Δικαιώματα των Γυναικών, μέσω της ανάπτυξης γενικόλογων συνωμοσιολογικών ισχυρισμών (συστατικό χαρακτηριστικό της αντι-έμφυλης ιδεολογίας), δηλαδή ότι εξυπηρετούνται «*ύποπτα συμφέροντα συγκεκριμένων οργανώσεων*», ενώ παράλληλα επισημαίνει ότι υπονομεύεται ο θεσμός της (λευκής και ετεροκανονικής) οικογένειας και, επιπλέον, ότι απειλούνται «*οι παραδοσιακές αρχές και αξίες της κοινωνίας μας*» (Θεοφιλόπουλος, 2024: 89). Μια τέτοια επίθεση στην «έμφυλη ιδεολογία» ενέχει την αντίληψη ότι η παραδοσιακή οικογένεια δέχεται επίθεση, ότι το «κοινωνικό φύλο» είναι μια επικίνδυνη και «διαβολική» ιδεολογία που απειλεί να καταστρέψει οικογένειες, τοπικές κουλτούρες, τον πολιτισμό, ακόμα και τον ίδιο τον «άνθρωπο», όπως επισημαίνει το Butler (2021).

«Εξηγούμαι: Η Κυβέρνηση επέλεξε για λόγους επικοινωνιακούς και συμβολικούς να εισαγάγει το παρόν νομοθέτημα προς συζήτηση στις αρμόδιες επιτροπές στις 8 Μαρτίου, που είναι η επονομαζόμενη “Παγκόσμια Ημέρα της Γυναίκας”. [...] Η θέσπιση “Παγκόσμιας Ημέρας της Γυναίκας” προσβάλλει ευθέως εμάς, τις γυναίκες, υποβιβάζει την προσωπικότητά μας και ευτελίζει τον προορισμό μας και την αποστολή μας. Είναι απαράδεκτο να αντιμετωπιζόμαστε σαν να είμαστε κάποιο προστατευόμενο είδος ή είδος προς εξαφάνιση. [...] Ως εκ τούτου, οποιαδήποτε υποτιθέμενη “Παγκόσμια Ημέρα της Γυναίκας” καμία χρησιμότητα δεν έχει, πλην της εξυπηρέτησης ύποπτων συμφερόντων συγκεκριμένων οργανώσεων, οι οποίες στο όνομα του φεμινισμού χτυπούν ευθέως τον θεσμό της οικογένειας και τις παραδοσιακές αρχές και αξίες της κοινωνίας μας. [...] Αναφέρει, λοιπόν, η συνάδελφος του ΣΥΡΙΖΑ: “Σήμερα είναι ημέρα αγώνα και διεκδίκησης για όλες τις γυναίκες, εκείνες που είναι Ρομά, μετανάστριες, γυναίκες πρόσφυγες, τρανς, γκέι, ετερόφυλες”. Πάλι καλά που καταδέχθηκε στο τέλος να θυμηθεί και τις ετερόφυλες!». [ΓΙ-ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ]

Διαφαίνεται ότι η διπλή συνθήκη της συγκεκριμένης περιόδου που αφορά την οικονομική κρίση και το λεγόμενο «προσφυγικό ζήτημα» έθεσε στο προσκήνιο την προστασία του κράτους και των πατριαρχικών κανόνων εντός της οικογένειας –εξαιτίας της αύξησης της οικονομικής επισφάλειας υπό την πίεση των νεοφιλελεύθερων καθεστώτων και των εντεινόμενων κοινωνικών ανισοτήτων– ως «*μια επιτακτική ανάγκη μπροστά στις αποδεκατισμένες κοινωνικές υπηρεσίες, το απλήρωτο χρέος και το χαμένο εισόδημα*» (Butler, 2021). Σε αυτό το πλαίσιο που προκαλεί ανησυχία, συνδέεται στενά η οικονομική κρίση με μία κρίση στο πεδίο του κοινωνικού φύλου (Halkia, 2015), το οποίο παρουσιάζεται ως μια καταστροφική δύναμη που διεισδύει στο πολιτικό σώμα και αποσταθεροποιεί την παραδοσιακή οικογένεια (Butler, 2021), όπως επίσης ως ο τρόπος για να στηριχθεί μια παραδοσιακή αίσθηση του τόπου και των προνομίων (Butler, 2019: 6).

β. Από την κατασκευή του «ιδεατού» θύματος στην έκφραση μιας αντι-έμφυλης ιδεολογίας

Η συντριπτική πλειονότητα των βουλευτριών (ιδίως από το κόμμα του ΣΥΡΙΖΑ) αναφέρεται στη βία κατά των γυναικών και σε διάφορα είδη της, ενώ έμφαση δίνεται κυρίως στην ενδοοικογενειακή βία. Ενδιαφέρον παρουσιάζει τοποθέτηση βουλευτριάς του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία περιγράφει την καθημερινή και συχνή εκδήλωση του φαινομένου μέσα από ένα πρίσμα του συνεχούς της έμφυλης βίας. Η περιγραφή αυτή φαίνεται να συμπίπτει με ό,τι η Kelly (1988, 1987) ονόμασε «συνεχές» (continuum) της έμφυλης/σεξουαλικής βίας, προσπαθώντας να μετατοπίσει την επικρατούσα έως τότε τυπική προσέγγιση: την κατηγοριοποίηση της βίας από επεισοδιακά και αποκλίνοντα περιστατικά ακραίας σκληρότητας και βλάβης (που ορίζονται στον νόμο ως εγκλήματα), στην αναγνώριση ότι είναι κανονιστική και λειτουργική, δηλαδή ότι αφορά ένα καθημερινό πλαίσιο των εμπειριών των γυναικών και των κοριτσιών σε όλο τον κόσμο, το οποίο επειδή περιλαμβάνει πιο «ήπιες» συμπεριφορές και ενέργειες συχνά δεν αναγνωρίζεται ως άσκηση παραβιαστικών/καταχρηστικών και κακοποιητικών συμπεριφορών.

«Φαινόμενα έμφυλης βίας συναντάμε και αντιμετωπίζουμε παντού και συχνά. Τα συναντάμε εδώ μέσα, στο ελληνικό Κοινοβούλιο. Μπορούμε όλες να περιγράψουμε καθημερινές ιστορίες. Τα συναντάμε στους περισσότερους εργασιακούς χώρους, στις οικογένειες, στις καθημερινές απλές συνομιλίες και χειρονομίες στον δρόμο. Αναπαράγονται καθημερινώς κυρίαρχα πρότυπα και στερεότυπα από τα ΜΜΕ». [ΓΙΙ-ΣΥΡΙΖΑ]

Η αναφορά αυτή έρχεται σε αντίθεση με ό,τι αναφέρει βουλευτρία της Δημοκρατικής Συμπαράταξης, η οποία εστιάζει στην ενδοοικογενειακή βία και μάλιστα με μια αφηρημένη και ομογενοποιητική αναφορά σε «θύματα» και «δράστες», ενώ παρουσιάζει μια εικόνα των θυμάτων ως (οικονομικά) αδύναμα, που «εθίζονται» στον τρόπο και δεν μπορούν να διαφύγουν από μια κακοποιητική σχέση, αφαιρώντας τους, έτσι, οποιαδήποτε εμπρόθετη δράση λήψης απόφασης και δυνατότητα αλλαγής της ζωής τους.

«Τα θύματα, άμεσα εξαρτώμενα από τον θύτη τους, αναγκάζονται, ακόμα κι όταν κάνουν την παράτολμη κίνηση να καταθέσουν μήνυση, να επιστρέψουν στην οικογενειακή εστία. Εθίζονται στον τρόπο. Δεν έχουν ούτε ψυχολογική ούτε οικονομική δυνατότητα για να φύγουν». [ΓΙ-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗ]

Αξιοσημείωτη είναι, επίσης, η περιγραφή βουλευτριάς του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία δίνει έμφαση σε πιο «ακραίες» εκφάνσεις της βίας κατά των γυναικών, που φαίνεται ότι συνδέονται με προσφυγικούς πληθυσμούς –πιθανά λόγω του ότι το νομοσχέδιο λαμβάνει

χώρα σε μια περίοδο έντονων προσφυγικών μετακινήσεων— για να εγείρει συναισθήματα και να τεκμηριώσει την αναγκαιότητα ψήφισης του συγκεκριμένου νομοσχεδίου.

«Λιθοβολισμοί και εκτελέσεις, βάρβαροι ακρωτηριασμοί γυναικείων οργάνων εις το όνομα, αλήθεια, ποιας θρησκείας, ποιων άγραφων νόμων της κοινότητας και πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων; Ενδοοικογενειακή βία ερμητικά κλειστή στους τέσσερις τοίχους του οίκου, που καταχωνιάζει στο ασυνείδητο η ντροπή του θύματος. Σεξουαλική κακοποίηση, εργασιακή εκμετάλλευση γένους θηλυκού, σεξουαλική δουλεία». [Γ4-ΣΥΡΙΖΑ]

«Το γυναικείο σώμα γίνεται πεδίο άσκησης βαθέων εξουσιαστικών σχέσεων, παραβίασης κανόνων, καταρράκωσης της αξιοπρέπειας του ανθρώπινου προσώπου. Παύει να φέρει δικαιώματα και εκπίπτει στο βιολογικό γεγονός της ύπαρξης. Κυρούται μόνο ως εμπόρευμα με ανταλλακτική αξία ή κτήμα όσων το εκμεταλλεύονται με αποκλειστικά δικαιώματα χρήσης». [Γ4-ΣΥΡΙΖΑ]

Αν και αυτές οι στοχεύσεις μπορεί, αρκετές φορές, να στηρίζονται σε μια πραγματική πρόθεση για να στραφεί η προσοχή σε σημαντικές παραβιάσεις των δικαιωμάτων των γυναικών και να διασφαλιστεί μεγαλύτερη υποστήριξη για την προάσπιση των δικαιωμάτων τους, ωστόσο συχνά αγνοείται ο λόγος, οι ανάγκες και τα αιτήματα των ίδιων των υποκειμένων· ορισμένα χαρακτηριστικά υπερτονίζονται και άλλα αποσιωπώνται, ανάλογα με τα κοινωνικά και πολιτικά συγκείμενα (Παπαγιαννοπούλου, 2021). Επιπλέον, η εστίαση σε αυτά τα είδη βίας, τα οποία συνήθως αφορούν «άλλους» πολιτισμούς και χώρες εκτός «Δύσης» ή και μεταναστευτικούς/προσφυγικούς πληθυσμούς εντός «Δύσης», συγκροτεί μια αφήγηση που αποικιοποιεί λογοθετικά τις υλικές και ιστορικές ετερογένειες που συνθέτουν τις ζωές φυλετικοποιημένων γυναικών, παράγοντας μια ενική και μονοσήμαντη «*γυναίκα του Τρίτου Κόσμου*», φέροντας έτσι μια νομιμοποίηση στον δυτικό ανθρωπιστικό λόγο (Mohanty, 2021, 2006), ο οποίος στρέφει τη συμπάθεια σε ένα πολύ συγκεκριμένο είδος θύματος, που θεωρείται άξιο δημόσιας συμπόνιας και κυβερνητικής προστασίας (O'Brien, 2016).

Συνεχίζοντας στο ίδιο πλαίσιο, παρατηρείται από αγόρευση βουλευτριάς του ΣΥΡΙΖΑ η αναγωγή της Δύσης σε έναν χώρο πολιτισμικής ανωτερότητας και υπεροχής, όπου η χριστιανική ορθόδοξη εκκλησία έχει πλέον «εξελιχθεί» και δεν προτρέπει τον δράστη «να δείρει τη γυναίκα του», αλλά και που παράλληλα η «φρέσκια διάταξη» για την ποινικοποίηση των εγκλημάτων τιμής αποτελεί μέσο αποτροπής σε όσους/-ες μετακινούνται στην Ελλάδα και «δεν σέβονται τους ελληνικούς νόμους» και τις «παραδόσεις».

«Δεν θα πω ότι φταίνε τα έθιμα, οι παραδόσεις και οι θρησκείες για τη βία εναντίον της γυναίκας. Όμως, ακόμα και αν κάποιος πιστεύει ότι φταίνε, χάσανε. Η επίκλησή τους δεν εξασφαλίζει στον δράστη καμία επιείκεια στην ποινή. Στην Ελλάδα βέβαια τα έθιμα, οι παραδόσεις και η πρόσληψη της επικρατούσας ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας έχουν εξελιχθεί μέσα στα χρόνια μαζί με το κοινό περί δικαίου αίσθημα. Στις μέρες μας δεν νομίζω ότι μπορείς να βρεις στην Ελλάδα ορθόδοξο παπά, που να σου πει για οποιονδήποτε λόγο “δείρε τη γυναίκα σου”. Από τη δεκαετία του 1960 η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων

αντιμετωπίζει το έγκλημα της δήμευσης ως τιμωρητέα ατιμία. Στις μέρες μας, όμως, οι άνθρωποι μετακινούνται και οι διαφορετικοί πολιτισμοί συναντιούνται. Οπότε, είναι πολύ καλό να υπάρχει μια φρέσκια διάταξη στον Ποινικό Κώδικα που να λέει ρητά και χωρίς περιστροφές προς όλους “όταν βρίσκεστε στην Ελλάδα, θα ακολουθείτε σε θέματα ποινικού ενδιαφέροντος τους ελληνικούς νόμους και τις ελληνικές παραδόσεις”». [Γ2-ΣΥΡΙΖΑ]

Σε αυτό το εθνοκεντρικό αφήγημα εντάσσεται και η επιχειρηματολογία βουλευτριάς της ΝΔ, η οποία μέσω του άξονα φύλου-φυλής-έθνους υποστηρίζει ότι όσοι μηχανισμοί δεν αποκρίνονται στη βία κατά των γυναικών παραβιάζουν τον «εθνικό αυτοσεβασμό», και αυτή η παραδοχή δεικνύει μια έκφραση ιδεολογικών και αξιακών στοιχείων που οι έννοιες της διακυβέρνησης και της εθνικής κυριαρχίας λειτουργούν ως ένας σημασιολογικός άξονας για την αποτροπή φαινομένων έμφυλης βίας, ιδίως σε ετερογενείς «άλλους» πληθυσμούς.

«Για όλα αυτά, φυσικά, χρειαζόμαστε μια Κυβέρνηση που να κατανοεί ότι οι μηχανισμοί που εκτρέφουν την ανοχή και κωφεύουν σε κάθε μορφή βίας, πλήττουν τον εθνικό αυτοσεβασμό, πλήττουν την ίδια τη χώρα». [Γ2-ΝΔ]

Σε συνέχεια των παραπάνω και σε μια έντονη εκδήλωση ενός εθνοκεντρικού λόγου, βουλευτριά του ΣΥΡΙΖΑ δομεί μια αρχιτεκτονική γλώσσας αποκλεισμού σε «άλλες» και «άλλους» και τους/τις προτρέπει «να μην έρθουν στη χώρα μας», όταν προβαίνουν σε ή συμφωνούν με τον ακρωτηριασμό γυναικείων γεννητικών οργάνων (ΑΓΓΟ) και δεν ασπάζονται τις αξίες της δυτικής κουλτούρας. Με παρόμοια πλαισίωση, βουλευτριά της Δημοκρατικής Συμπαράταξης τονίζει ότι οι μετακινήσεις πληθυσμών απαιτούν τη λήψη πρόσθετων μέτρων, καθώς ασκούν διακρίσεις «ανήκουστες για τον δυτικό κόσμο», ενώ από την άλλη πλευρά αναφέρεται και στην «Ευρωπαϊά γυναίκα» που επίσης αντιμετωπίζει διακρίσεις στην καθημερινότητά της.

«Η παράγραφος 2 του άρθρου 2 στέκεται ιδιαίτερα σε μια πράξη που όντως αποτελεί παράδοση σε ορισμένες χώρες εκτός Ευρώπης, αλλά και που στη χώρα μας αποτελεί αποτρόπαιο έγκλημα: τον ακρωτηριασμό των γυναικείων γεννητικών οργάνων. Πρόκειται για μια βάρβαρη πράξη που την υφίστανται αλλού, σε άλλες χώρες, ανήλικα κορίτσια. Η παράγραφος 2 του άρθρου 2 ορίζει ότι κανένα κορίτσι δεν θα την υφίσταται στην Ελλάδα και όποιος έχει πρόβλημα με αυτό ας μην έρθει στη χώρα μας». [Γ2-ΣΥΡΙΖΑ]

«Οι μετακινήσεις πληθυσμών με διαφορετικές κουλτούρες, συχνά με διακρίσεις σε βάρος των γυναικών, ανήκουστες για τον δυτικό κόσμο, μας φέρνουν πιο κοντά στο πρόβλημα και μας καλούν να πάρουμε μέτρα που θα ισχύουν για όλους όσοι ζουν ή διαμένουν, έστω και προσωρινά στη χώρα μας. Αλλά και πέρα από αυτό, ας μην λησμονούμε ότι και η Ευρωπαϊά γυναίκα εξακολουθεί να υφίσταται απαράδεκτες διακρίσεις, κυρίως στον χώρο εργασίας, αλλά και στον κοινωνικό της περίγυρο». [Γ1-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗ]

Οι φεμινίστριες της απο-αποικιοποίησης έχουν ερευνήσει πώς το σύμπλεγμα ρατσισμός-σεξισμός-εθνοκεντρισμός έχει διαποτίσει τις σχέσεις κυριαρχίας (Vergès, 2019) και η σχετική βιβλιογραφία είναι πλούσια σε ερμηνείες αυτών των προσεγγίσεων που βασίζονται σε μια αποικιακή κληρονομιά, συνδυάζοντας το «Άλλο» με το «Βάρβαρο», μέσω της ενίσχυσης ενός αποικιακού δυϊσμού, όπου από τη μια πλευρά εξάιρεται η

προσπάθεια των δυτικών γυναικών να βοηθήσουν τις μη δυτικές γυναίκες, αγνοώντας τεχνικές και παρεμβάσεις του γυναικείου σώματος που λαμβάνουν χώρα στη Δύση (π.χ. αισθητική πλαστική χειρουργική, χειλεοπλαστική κ.ά.), ενώ από την άλλη παθολογικοποιούνται και ποινικοποιούνται κοινωνικές/πολιτισμικές πρακτικές, όπου δυτικές γυναικείες υποκειμενικότητες στιγματίζονται στο όνομα της «βελτίωσης» των σωματικών πρακτικών του μη δυτικού κόσμου. Και μάλιστα σε τέτοιον βαθμό, που όπως αναφέρει η Vergès (2019: 27) «η αποικιακότητα είναι αυτή που θεμελιώνει την πολιτική των αναλώσιμων ζώων, των ανθρώπων ως αποβλήτων». Οι Grewal και Kaplan (1996) υποστηρίζουν ότι οι δυτικές φεμινίστριες συχνά σταυροφορούν ενάντια στον ΑΓΓΟ σαν να ήταν σε μια «μετααποικιακή αποστολή πολιτισμού», ενώ προτείνουν τους όρους «χειρουργικές επεμβάσεις» ή «επεμβάσεις» ως λιγότερο ηθικολογικούς όρους, και καθώς επιπλέον δεν αφορούν όλες οι πρακτικές σε ακρωτηριασμό.

Σε αντίθεση με ό,τι έχει αναφερθεί, ενδιαφέρον παρουσιάζει η τοποθέτηση βουλευτριάς του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία προσπαθεί να αναγνώσει αυτά τα αφηγήματα σε διαφορετική κατεύθυνση, θέτοντας στο επίκεντρο της ανάλυσής της την ιστορική κατανόηση της πρακτικής των ΑΓΓΟ και τονίζοντας τα πολλαπλά δίκτυα καταπίεσης και τη συστημική βία εναντίον των γυναικών – και εντός της Ευρώπης.

«Σε όσους υποστηρίζουν ούτε λίγο ούτε πολύ ότι νομοθετήματα, όπως η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης μας χρειάζονται, επειδή τη βία κατά των γυναικών την έφεραν στη χώρα οι πρόσφυγες που είναι στην πλειονότητά τους μουσουλμάνοι μαζί με τις μαντήλες και τους ακρωτηριασμούς των γυναικείων έξω γεννητικών οργάνων, αγνοώντας στοιχειώδη ιστορικά δεδομένα, είμαι υποχρεωμένη να θυμίσω ότι η εν λόγω πρακτική του ακρωτηριασμού των έξω γεννητικών οργάνων των γυναικών ανάγεται στους φαραωνικούς χρόνους προ Ισλάμ και είναι διαδεδομένη στην Αφρική, ενώ ελάχιστα απαντάται σε μουσουλμανικές χώρες της Ασίας. Τα τσεμπέρια, οι φουστάνες και ο αποκλεισμός των γυναικών από τη δημόσια σφαίρα με χρήση και σωματικής βίας ήταν συνήθη φαινόμενα στην Ευρώπη μας για αιώνες έως την εποχή που οι σουφραζέτες δέρνονταν ανηλεώς και ποδοπατούνταν μέχρι θανάτου από τα αστυνομικά άλογα. Περιορίστηκαν αυτές οι πρακτικές, όταν αυτές οι επικίνδυνες γυναίκες άρχισαν να κερδίζουν τη μια νίκη μετά την άλλη». [ΓΙ-ΣΥΡΙΖΑ]

Παράλληλα, μια άλλη αξιοσημείωτη διάσταση παρουσιάζεται από βουλευτριά του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία διερωτάται για τη διεύρυνση του ορισμού του ΑΓΓΟ, καθώς λαμβάνει υπόψη τα ίντερσεξ άτομα, τα οποία δεν εμπίπτουν στις κανονιστικές νόρμες των «αρσενικών» και «θηλυκών» ατόμων, αφού γεννιούνται με ίντερσεξ ποικιλομορφίες, και που έως τότε οι επεμβάσεις και οι λοιπές ιατρικές αγωγές έμφυλης «κανονικοποίησης» (intersex genital mutilation) στα βρέφη και τα παιδιά δεν είχαν απαγορευτεί νομικά, κάτι το οποίο ρυθμίστηκε αργότερα με τον Ν. 4958/2022.

«Είναι πολύ σημαντική η διάταξη σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία για το θέμα του ακρωτηριασμού των γεννητικών οργάνων των γυναικών. Και εδώ θα ήθελα, κύριε Υπουργέ, -αυτό που υποστήριξε η Πρόεδρος του Σωματείου Υποστήριξης Διεμφυλικών Ατόμων, επειδή και εσείς τονίσατε τη σημασία του παιδιού και ότι το παιδί είναι φορέας δικαιωμάτων- να πω κατά πόσο θα έπρεπε να διευρυνθεί αυτή η διάταξη και στα παιδιά που γεννώνται intersex και τα οποία υφίστανται χειρουργικές επεμβάσεις, αν αυτό σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη αποτελεί ακρωτηριασμό και βάνανση κακοποίηση του σώματος ενός παιδιού». [Γ9-ΣΥΡΙΖΑ]

Στον ακροδεξιό λόγο της βουλευτριάς της Χρυσής Αυγής, αποτυπώνεται ξεκάθαρα πώς ο εθνικισμός ενέχει εμφυλοποιημένες και φυλετικοποιημένες εικόνες του «άλλου», σύμφωνα με τις οποίες τα σώματα των γυναικών είναι αρκετά συχνά το πεδίο πάνω στο οποίο διεξάγονται οι συγκρούσεις στο όνομα του έθνους, καθώς τα δικαιώματά τους και η ιδιότητά τους ως πολίτιδες συχνά προσδιορίζονται με τον πιο περιοριστικό τρόπο: για το έθνος οι γυναίκες είναι μητέρες ή, στην πραγματικότητα, οι αναπαραγωγοί της εθνικής κοινότητας τόσο με τη βιολογική όσο και με την πολιτισμική έννοια (Anthias και Yuval-Davis, 1989). Έτσι, η συγκεκριμένη βουλευτρία αναγνωρίζει ως «θύμα» την πολύτεκνη μητέρα, η οποία αγωνιά για την επιβίωση των παιδιών της, καθώς δίνονται κοινωνικές παροχές σε «άλλους», «έτερους», «ξένους» πληθυσμούς, όπως είναι οι πρόσφυγες και οι Ρομά. Επίσης, θύμα αποτελεί η «γυναίκα» της οποίας η ζωή κινδυνεύει από «συμμορίες αλλοδαπών», αλλά και η ίδια η «αλλοδαπή» από την ισλαμική βία και τον ισλαμικό νόμο.

«Η γυναίκα που όντως χρήζει προστασίας στις μέρες μας -και μιλάω για την πατρίδα μας, γιατί αυτή με ενδιαφέρει πρώτα απ' όλα, είναι η μάνα, η οποία αγωνιά καθημερινά προκειμένου να εξασφαλίσει φαγητό για τα παιδιά της, είναι ακόμη περισσότερο η πολύτεκνη μάνα, η οποία βλέπει να καταργούνται τα ελάχιστα προνόμια που είχε έως τώρα ως πολύτεκνη, προκειμένου να επιδοτούνται λαθρομετανάστες ή Ρομά. Είναι η φοιτήτρια στη Θεσσαλονίκη, η οποία κινδυνεύει να βιαστεί από συμμορίες αλλοδαπών [...] Φυσικά, προστασίας δεν χρήζουν μόνο οι Ελληνίδες, ούτε μόνο οι γυναίκες πολίτες ευρωπαϊκών κρατών. Τόσο το ελληνικό κράτος όσο και όλες οι κυβερνήσεις της δυτικής κοινωνίας οφείλουν να προστατεύσουν τα δικαιώματα στην υγεία και στη ζωή των αλλοδαπών γυναικών, οι οποίες διαβιούν υπό το κράτος της ισλαμικής βίας και υφίστανται εξευτελισμούς, ταπεινώσεις, ξυλοδαρμούς και λοιπά βασανιστήρια στο όνομα του ισλαμικού νόμου και της σαρίας». [Γ1-ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ]

Όπως αναφέρει η Ζαββού (2020), «η προβολή των προσφύγων μέσα από συμβολισμούς ετερότητας και θυματοποίησης ενισχύει την εικόνα της Δύσης-καταφύγιο ως χώρο πολιτισμικής ανωτερότητας και πολιτικής υπεροχής», και είναι πάνω σε αυτόν τον άξονα που η βουλευτρία της Χρυσής Αυγής τοποθετείται. Επιπλέον, έχει επισημανθεί ότι τα ακροδεξιά κόμματα μοιράζονται αντι-μεταναστευτικά συναισθήματα που τροφοδοτούν την επιθυμία να ανακτηθεί το χαμένο «μεγαλείο» ενός έθνους σε παρακμή στην Ευρώπη και αλλού, και οι αφηγήσεις τους κατά της παγκοσμιοποίησης, κατά της διαφορετικότητας και κατά των μεταναστών/-τριών εξελίσσονται γύρω από συγκινησιακές κατασκευές του «λαού» και του

«έθνους», που συχνά παρουσιάζονται σε φανταστικά κοινά τραύματα και έννοιες εποχών ενότητας και ανθεκτικότητας (Agius et al., 2020).

«Με την ισλαμική βία εις βάρος των γυναικών, εντός και εκτός οικογενειακής εστίας, κανένας από τους συντάκτες του παρόντος νομοθετήματος και της υπό κύρωση Σύμβασης δεν έχει τολμήσει να ασχοληθεί ουσιαστικά και να καταγγείλει τη βασική αιτία των συγκεκριμένων αυτών μορφών βίας. Η αιτία αυτή δεν είναι άλλη από τη μετεγκατάσταση εκατοντάδων χιλιάδων μουσουλμάνων στις δυτικές χριστιανικές ευρωπαϊκές κοινωνίες και η απόπειρα αυτών να επιβάλουν τη δική τους κουλτούρα και τις δικές τους αντιλήψεις εις βάρος του δικού μας τρόπου ζωής». [ΓΙ-ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ]

«Και για να τελειώνουμε με την υποκρισία, οι Ελληνίδες δεν έχουν ανάγκη καμμία ευρωπαϊκή σύμβαση ή όποιο άλλο νομοθέτημα, όπως το προτεινόμενο, για να μας προστατέψει. Αρκεί και μόνο να βαδίσουμε στα χνάρια των ένδοξων γυναικών του έθνους μας που έγραψαν ιστορία, της Μπουμπουλίνας, της Μαντώς Μαυρογένους, της Δέσποινας Τζαβέλα και των γυναικών της Πίνδου». [ΓΙ-ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ]

Αυτές οι συναισθηματικές αφηγήσεις που εμπλέκονται στη φαντασία του έθνους είναι ιδιαίτερα εμφυλοποιημένες και συχνά αναπαριστούν το έθνος ως αδύναμο και ευάλωτο, απαιτούν δε έναν ισχυρό προστάτη για να το υπερασπιστεί ενάντια στην «παρακμή» ή την «εισβολή» των μεταναστευτικών πληθυσμών. Τέτοιοι λόγοι κατά των φύλων και των γυναικών αφενός τείνουν να τονίζουν ετεροκανονικές αξίες και αντιλήψεις του φύλου και της κοινωνίας, αφετέρου υποστηρίζουν σε μεγάλο βαθμό έμφυλες αντιλήψεις για παραδόσεις και σώματα που πρέπει να σωθούν από τους «μετανάστες» (συγκεκριμένα μουσουλμάνους). Επίσης, αυτά τα κόμματα έχουν στρέψει τα συναισθηματικά τους μηνύματα όχι μόνο εναντίον άλλων μεταναστών, αλλά και εναντίον εθνικών ιδρυμάτων, όπως επίσης περιφερειακών ή παγκόσμιων οργανισμών (π.χ. Ευρωπαϊκή Ένωση, Συμβούλιο της Ευρώπης, ΟΗΕ), συχνά σε αντίθεση με την προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την παγκόσμια ισότητα των φύλων και την οικονομική αλλαγή (Agius et al., 2020).

Έτσι, διαφαίνεται ότι η εισαγωγή μέτρων λιτότητας ως απάντηση στην παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, στην κρίση κρατικού χρέους στην Ευρωζώνη το 2010 και στη λεγόμενη «μεταναστευτική κρίση» του 2015-16 έχει συντείνει ακόμα και στην αναπαραστατική λειτουργία του «θύματος», καθώς όπως υποστηρίζει ο Christie (1986) η θυματοποίηση είναι μια κοινωνικά κατασκευασμένη ταυτότητα, η οποία διαφέρει ανάλογα με το άτομο και μπορεί να επηρεαστεί από τις αντιλήψεις εκείνων που έχουν την ικανότητα να παραχωρήσουν το καθεστώς του «θύματος» (Παπαγιαννοπούλου, 2021). Επιπλέον, το πώς η κοινωνία κατασκευάζει την ευρύτερη κοινωνική εικόνα της θυματοποίησης έχει σημαντικό αντίκτυπο στο ποια/-ος χαρακτηρίζεται ως πραγματικό θύμα (Christie, 1986: 20), και η ιδέα ενός «ιδεατού θύματος» είναι μια εικόνα που καθοδηγεί τον τρόπο κατανόησης και κατασκευής της θυματοποίησης σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Επομένως, σε μια περίοδο

εντεινόμενης αβεβαιότητας, αναδεικνύονται οι διαδικασίες υποκειμενοποίησης, ιδίως οι έμφυλες, φυλετικοποιημένες και ταξικές διαστάσεις της, αλλά επιπλέον και ο πυρήνας των επιχειρημάτων –συχνά αντιφατικών– μιας αντι-έμφυλης ιδεολογίας που βασίζεται σε πατριαρχικές/σεξιστικές και ρατσιστικές ιεραρχίες, και εκφράζεται από ακροδεξιά κόμματα, από συντηρητικούς και θρησκευτικούς παράγοντες, αλλά και από σοσιαλδημοκρατικά και ορισμένα τμήματα της αριστεράς, ιδίως όταν –για διαφορετικούς λόγους– υπερασπίζονται τη φύση, το έθνος ή την κανονικότητα (Bempeza, 2025).

γ. Νοηματοδοτήσεις της κρίσης και κρίση των νοηματοδοτήσεων

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση και η επακόλουθη οικονομική ύφεση προκάλεσαν μια κοινωνική και οικονομική αναταραχή που επέδρασε στις έμφυλες σχέσεις και στη φύση της αγοράς εργασίας, αλλά και στις πολιτικές για την ισότητα των φύλων, όπως επίσης στον τρόπο με τον οποίο έχουν υποχωρήσει σε διάφορες χώρες στην πορεία της οικονομικής κρίσης. Η παγκόσμια άνοδος των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και λόγων συνδέεται με την κρίση στον παγκόσμιο καπιταλισμό και οι διαχωρισμοί τάξης, φύλου, φυλής, εθνικότητας, σεξουαλικότητας και αναπηρίας επιδεινώνονται σε τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο στη νεοφιλελεύθερη απόκριση στην κρίση. Στο πλαίσιο αυτό, βουλευτριά του ΣΥΡΙΖΑ παρατηρεί ότι, αν και έχουν υπάρξει θετικές μεταβολές στο παρελθόν, λόγω των αγώνων του γυναικείου κινήματος, ωστόσο η οικονομική κρίση δημιούργησε μια ανάκρουση (backlash) σε βασικά κεκτημένα δικαιώματα των γυναικών που σχετίζονται με την αυτοδιάθεση του σώματός τους.

«Είναι, όμως, γεγονός, ότι έχει σημειωθεί μεγάλη πρόοδος και μετά τους αγώνες του γυναικείου κινήματος, που κορυφώθηκαν τον προηγούμενο αιώνα στα περισσότερα ζητήματα που αφορούν τις γυναίκες. Ωστόσο, οφείλω να πω ότι η οικονομική κρίση, η παγκόσμια οικονομική κρίση έφερε πάλι, δυστυχώς, κάποιες κατακτήσεις του γυναικείου κινήματος του 20ου αιώνα να αποτελούν σήμερα αιτήματα του φεμινιστικού κινήματος για τον 21ο. Εδώ θα ήθελα να πω μια σειρά θέματα που υποχώρησαν όσον αφορά και τις ευρωπαϊκές αξίες σε σχέση με τη γυναίκα και το δικαίωμα στο σώμα της. Εδώ θέλω να πω τους αγώνες που έχουν κάνει οι Ευρωπαίες γυναίκες, το γυναικείο κίνημα είτε στην Ισπανία είτε στην Πολωνία πριν από κάποια χρόνια, ακριβώς για το δικαίωμα στο σώμα τους μέσω της διαδικασίας απαγόρευσης των αμβλώσεων που είχε προταθεί στις εν λόγω χώρες. [Γ12-ΣΥΡΙΖΑ]

Με παρόμοια προσέγγιση, άλλη βουλευτριά επισημαίνει ότι σε αυτή «τη σκοτεινή εικόνα η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να λείπει», καθώς διαφαίνεται ότι η τυπική διασφάλιση των δικαιωμάτων των γυναικών δεν συνεπάγεται και την πραγματική τους ισότητα, καθώς ό,τι έχει κατακτηθεί είναι νομικά αναστρέψιμο σε περιόδους κρίσης και ιδίως απέναντι σε

αντιδημοκρατικές τάσεις της νεοφιλελεύθερης τάξης πραγμάτων και ενός ηγεμονικού λόγου που στοχεύει στην προστασία, με κάθε τρόπο, των παραδοσιακών έμφυλων, φυλετικών, σεξουαλικών και ταξικών ιεραρχιών. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, αυτό που επισημαίνει το Butler (2021), ότι οι επιθέσεις στη λεγόμενη «έμφυλη ιδεολογία» (gender ideology) είναι εθνικιστικές, τρανσφοβικές, μισογυνιστικές και ομοφοβικές, με σκοπό την ανατροπή της προοδευτικής νομοθεσίας που κατέκτησαν τις τελευταίες δεκαετίες φεμινιστικά και ΛΟΑΤΚΙ κινήματα.

«Δυστυχώς, από αυτήν τη σκοτεινή εικόνα η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να λείπει, με την οικονομική κρίση να μας θυμίζει με επώδυνο τρόπο πόσο αναστρέψιμες είναι οι κατακτήσεις του φεμινιστικού κινήματος, πόσο εύθραυστη μπορεί να είναι η τυπική, η νομική ισότητα των φύλων απέναντι στις νεοφιλελεύθερες, ακροδεξιές και βαθιά συντηρητικές επιθέσεις, πόσο εύκολο είναι να επανέλθουν οι κοινωνικοί περιορισμοί και οι γυναικείοι αποκλεισμοί, όταν η οικονομική πίτα μικραίνει επικίνδυνα. Η ανεργία και η εργασιακή επισφάλεια που τα μνημόνια έφεραν χτύπησαν πρώτα τη γυναικεία πόρτα, πάντα, βεβαίως, σε συνδυασμό με τις άλλες διαστάσεις της γυναικείας ταυτότητας, την κοινωνική τάξη, την ηλικία, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου, τη θρησκεία, την εκπαίδευση, την καταγωγή. Ναι, πράγματι, η κρίση έκανε τα πράγματα χειρότερα. Όμως, στην πραγματικότητα αυτό που έκανε ήταν να επιτείνει τα ήδη προϋπάρχοντα, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς, προβλήματα». [Γ3-ΣΥΡΙΖΑ]

Η πρόσφατη ακαδημαϊκή βιβλιογραφία δίνει έμφαση στην αντι-έμφυλη και αντιφεμινιστική ιδεολογία, και είναι σημαντικό εδώ να αναδειχθεί αυτό που επισημαίνουν οι Piscopo και Walsh (2020), ότι οι προοπτικές για τα δικαιώματα των γυναικών συχνά συναντούν αντίσταση ως μια «αντίδραση στην προοδευτική αλλαγή», με τη μορφή είτε «στιγματίων αντιποίνων» είτε «πλήθους αντιδράσεων που ενώνονται σε ένα μακροπρόθεσμο αντι-κίνημα». Ομοίως, οι Roggeband και Krizán (2020) χρησιμοποιούν τη λέξη «οπισθοδρόμηση» για να περιγράψουν «τα κράτη που επιστρέφουν σε προηγούμενες δεσμεύσεις για την ισότητα των φύλων», καθώς τα έμφυλα θέματα (π.χ. αναπαραγωγική υγεία και δικαιώματα, έμφυλη βία κ.λπ.) αντιμετωπίζουν εδώ και καιρό αντίσταση, απώθηση ή αντίδραση. Σε αυτό το πνεύμα, βουλευτριά του ΣΥΡΙΖΑ τονίζει την αναγκαιότητα του παρόντος νομοσχεδίου, καθώς η κρίση ή η διαχείριση «μέσω της κρίσης» –θα προσθέταμε εμείς– συντείνει σε μια αντιδραστική ρητορική για τα εν λόγω θέματα.

«Θα είχα να πω πάρα πολλά, αλλά αυτό που θα ήθελα επίσης να πω και να τελειώσω είναι ότι η κρίση δημιουργεί υποδοχές σε μια κοινωνία για να γίνει πιο ευεπίφορη σε λόγο και ρητορική που έχει να κάνει με την αρρενωπότητα, που έχει να κάνει με ένα πισωγύρισμα της κοινωνίας σε ρόλους τους οποίους η δημοκρατία δεν ανέχεται. Από αυτή την άποψη το νομοσχέδιο είναι πολύ σημαντικό». [Γ9-ΣΥΡΙΖΑ]

Επιπλέον, η λεκτική δύναμη του όρου «κρίση» (Authers και Charlesworth, 2014: 23-24) σημαίνει ότι ένα πεδίο ή τομέας (π.χ. οικονομία) είναι τόσο ανησυχητικό όσο και εξαιρετικά επείγον, και απαιτεί άμεση και σθεναρή δράση, με αποτέλεσμα να

αντιπροσωπεύει ένα «ζωτικά σημαντικό ή αποφασιστικό στάδιο» ή ένα «σημείο καμπής» ή και οποιοδήποτε «φαινόμενο που θεωρείται εκτός κανονικότητας». Όπως αναφέρει η Αβδελά (2011: 9), «η κρίση τείνει να κάνει το φύλο αόρατο», καθώς εν ονόματι της κρίσης υποβαθμίζονται και αποσιωπούνται έμφυλες διαστάσεις και συνέπειές της ή και ακόμα φυσικοποιούνται οι έμφυλες διαφορές, οπότε και αποπολιτικοποιείται το φύλο. Απέναντι σε αυτό έχει ενδιαφέρον ό,τι υποστηρίζει βουλευτρια του ΣΥΡΙΖΑ πως δεν πρέπει να αποτελέσει η οικονομική κρίση πλαίσιο δικαιολόγησης για την ένταση των φαινομένων βίας, ενώ χρειάζεται να εμπεδωθεί κοινωνικά ότι συνιστούν ενδείκτη των έμφυλων ανισοτήτων και ασυμμετριών.

«Η οικονομική και κοινωνική κρίση που βιώνει οκτώ χρόνια τώρα η χώρα δεν αποτελεί δικαιολογία για τα φαινόμενα βίας που αποκαλύπτονται ή δεν αποκαλύπτονται. Η επίκληση των οικονομικών ή άλλων δυσχερειών που βιώνει κάποιος ατομικά ή οικογενειακά δεν είναι η αιτία, είναι πρόφαση. Ταυτόχρονα είναι και αιτία προβληματισμού. Αποδεικνύεται ότι, παρά την πρόοδο που έχει συντελεστεί, ένα σημαντικό μέρος της κοινωνίας μας δεν έχει αποδεχθεί την ισότητα, δεν έχει αντιληφθεί ως πρόβλημα την κάθε μορφή βίας». [ΓΙΩ-ΣΥΡΙΖΑ]

Τη σημασία των υποστηρικτικών δομών του πανελλαδικού Δικτύου για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας της Γενικής Γραμματείας Ισότητας αναδεικνύει βουλευτρια του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία τονίζει ότι δημιουργήθηκαν και διασώθηκαν, εν μέσω πολιτικών λιτότητας και δημοσιονομικών περιορισμών, με πρωτοβουλία των εκάστοτε γενικών γραμματέων, ενώ παράλληλα επισημαίνει ότι είναι αναγκαίο να συνεχιστούν και να αποτελέσουν μόνιμες οργανικές δομές –και όχι μέσω συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων ΕΣΠΑ– μετά την έξοδο της Ελλάδας από τη μνημονιακή επιτροπεία.

«Ασφαλώς και είναι θετικό το γεγονός ότι η Γραμμή SOS και οι δομές συμβουλευτικής και φιλοξενίας για γυναίκες-θύματα βίας άρχισαν να φτιάχνονται από το 2011, με παρέμβαση της τότε Γενικής Γραμματέα Ισότητας, μιας αληθινής φεμινίστριας και σώθηκαν από τον καταποντισμό που τα απειλούσε με το τέλος του ευρωπαϊκού προγράμματος χρηματοδότησης, με τεράστιες προσπάθειες της νυν Γενικής Γραμματέα Ισότητας και φυσικά, ολόκληρης της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, οι οποίες προσπάθειες πρέπει να συνεχιστούν, ώστε οι δομές να σταθεροποιηθούν και να ενταχθούν στον κρατικό προϋπολογισμό μετά την έξοδο από την επιτροπεία τον Αύγουστο». [ΓΙ-ΣΥΡΙΖΑ]

Τέλος, τονίζεται από βουλευτρια του ΣΥΡΙΖΑ ότι το σχέδιο της τότε κυβέρνησης για την επανάκαμψη της χώρας μετά τη μνημονιακή περίοδο είναι ο «κοινωνικός μετασχηματισμός» με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης, μέσω της σταδιακής ψήφισης ενός νομικού πλέγματος με το σύμφωνο συμβίωσης στα ομόφυλα ζευγάρια, τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου και την επέκταση της νομικής παρέμβασης με την ψήφιση νόμου για την ουσιαστική ισότητα των φύλων. Βέβαια, όπως επισημαίνει η Αθανασίου (2012: 58), η κατάσταση εξαίρεσης που αποτελεί ιδίωμα της κρίσης συγκροτεί

μια «κρυφή και θεμελιώδη σχέση μεταξύ νόμου και απουσίας νόμου», με την έννοια ότι «ο νόμος δεν είναι απών αλλά εκκενωμένος από την ανάγκη να τηρηθεί: η ισχύς του έγκειται στη μη εφαρμογή του», καθώς η εξουσία ασκείται μέσω του διαχωρισμού βιώσιμων και μη βιώσιμων / αναλώσιμων υποκειμενικοτήτων.

«Παράλληλα, με την ψήφιση του παρόντος νομοσχεδίου, συμπληρώνεται με τον καλύτερο τρόπο ένα γενναίο και ισχυρό νομικό πλέγμα, στο οποίο ήδη συμπεριλαμβάνεται η επέκταση του συμφώνου συμβίωσης στα ομόφυλα ζευγάρια και η νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου. Σε αυτήν την τριάδα των προοδευτικών νομοθετημάτων που έχουμε φέρει ως κυβέρνηση της Αριστεράς, μπορούμε να προσθέσουμε και το σχέδιο νόμου για την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων και την καταπολέμηση της έμφυλης βίας, που το Υπουργείο Εσωτερικών έχει ήδη θέσει σε δημόσια διαβούλευση. Είναι μια τετράδα, λοιπόν, νόμων που καταδεικνύουν την επιμονή του ΣΥΡΙΖΑ στο σχέδιό του για τον προοδευτικό κοινωνικό μετασχηματισμό για την έξοδο της χώρας από τη μνημονιακή περίοδο με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης». [Γ3-ΣΥΡΙΖΑ]

3.3.2 Ο Ν. 4604/2019 για την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας

Με τον Ν. 4604/2019 «Προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας - Ρυθμίσεις για την απονομή Ιθαγένειας - Διατάξεις σχετικές με τις εκλογές στην Τοπική Αυτοδιοίκηση - Λοιπές διατάξεις», εισάγεται για πρώτη φορά στην εθνική έννομη τάξη αυτοτελές θεσμικό πλαίσιο, το οποίο έχει ως σκοπό να εξειδικεύσει τους κανόνες που απορρέουν από την αρχή της ισότητας των φύλων και να εξασφαλίσει την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης και των ίσων ευκαιριών, καθώς και την επίτευξη της ουσιαστικής ισότητας των φύλων.⁶ Όπως τονίζεται και στην Αιτιολογική Έκθεση του Σχεδίου Νόμου (Υπουργείο Εσωτερικών, 2019: 1), πρόκειται για ένα αυτοτελές νομοθετικό πλαίσιο, καθώς τα ζητήματα έμφυλων διακρίσεων επιλύονταν, έως τότε, με την εφαρμογή διατάξεων του οικογενειακού δικαίου ή εργατικού δικαίου ή δικαίου κοινωνικής ασφάλισης, και σε συμμόρφωση με τις ευρωπαϊκές και διεθνείς επιταγές.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, αν και κατά την περίοδο 2010-2012 είχε συγκροτηθεί ειδική νομοπαρασκευαστική επιτροπή από την τότε Γενική Γραμματέα Ισότητας των Φύλων, ωστόσο το κείμενο του νομοσχεδίου δεν κατατέθηκε στη Βουλή, κυρίως λόγω της

⁶ Το πρώτο μέρος του νόμου που αφορά την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, καθώς και την πρόληψη και την καταπολέμηση της έμφυλης βίας, διαρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια και αποτελείται από 30 άρθρα. Στο πρώτο κεφάλαιο (άρθρα 1-9) θεσπίζονται διατάξεις σχετικά με την αρχή της ίσης μεταχείρισης και την καταπολέμηση των έμφυλων διακρίσεων. Στο δεύτερο κεφάλαιο (άρθρα 10-20) θεσπίζονται διατάξεις σχετικά με την ενσωμάτωση της αρχής της ισότητας των φύλων και της διάστασης του φύλου στις δημόσιες πολιτικές. Στο τρίτο κεφάλαιο (άρθρα 21-24) θεσπίζονται διατάξεις για την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στον ιδιωτικό βίο και την απασχόληση και στο τέταρτο κεφάλαιο (άρθρα 25-30) θεσπίζονται διατάξεις για το δίκτυο δομών και άλλες ρυθμίσεις για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της βίας και των πολλαπλών διακρίσεων κατά των γυναικών. Το δεύτερο μέρος του νόμου αφορά ρυθμίσεις θεμάτων ιθαγένειας και αποτελείται από 108 άρθρα.

απροθυμίας της πολιτικής ηγεσίας να θεωρήσει ως προτεραιότητα την ουσιαστική ισότητα σε μια περίοδο μνημονιακής πολιτικής (Στρατηγάκη, 2021: 191). Μάλιστα, στην Αιτιολογική Έκθεση του Σχεδίου Νόμου του Υπουργείου Εσωτερικών, τονίζεται ότι ορισμένα μέτρα λαμβάνονται για τη διαχείριση του αντίκτυπου της κρίσης, καθώς επισημαίνεται ότι: *«κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, καθώς και εν μέσω συνεχών μεταναστευτικών ροών, το φαινόμενο της κακοποίησης των γυναικών εμφανίζεται και νέες μορφές και έχει καταστήσει σαφή την ανάγκη για τη λήψη μέτρων, από την Πολιτεία, για την αντιμετώπισή του»*.

Η φιλοσοφία του νόμου στηρίζεται σε μια συνολικότερη προσέγγιση για τις έμφυλες σχέσεις, η οποία διαπερνά ορίζοντα όλα τα πεδία των δημόσιων πολιτικών, της δημόσιας ζωής και τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Στον νόμο αναδεικνύονται θέματα όπως η αρχή της ίσης μεταχείρισης και της καταπολέμησης των διακρίσεων με βάση το φύλο, ο σεξουαλικός προσανατολισμός και η ταυτότητα φύλου, όπως επίσης η ένταξη της διάστασης του φύλου σε όλους τους τομείς του δημόσιου και ιδιωτικού βίου και η λήψη θετικών μέτρων, ο ορισμός κεντρικών, περιφερειακών και τοπικών φορέων που είναι αρμόδιοι για τη χάραξη και την εφαρμογή σχετικών πολιτικών, η απαγόρευση χρήσης διατυπώσεων που υποκρύπτουν ή εμπεριέχουν έμφυλη διάκριση σε διοικητικά έγγραφα, η υποχρεωτική τήρηση στατιστικών δεδομένων κατά φύλο κ.ο.κ. Επιπλέον, ιδιαίτερη σημασία για την αντιμετώπιση του δημοκρατικού ελλείμματος και της υποεκπροσώπησης των φύλων στις πολιτικές διαδικασίες και στα όργανα λήψης αποφάσεων έχει η αύξηση της ποσόστωσης υπέρ των γυναικών από 30% σε 40% του συνολικού αριθμού των υποψηφίων ανά εκλογική περιφέρεια, για τις βουλευτικές εκλογές και τις ευρωεκλογές, ενώ σε ό,τι αφορά τη συγκρότηση των συλλογικών οργάνων της διοίκησης θεσπίζεται κύρωση περί μη νόμιμης συγκρότησής τους, όταν δεν τηρείται το οριζόμενο ποσοστό.

α. Ισότητα των φύλων και gender mainstreaming: προβλήματα ονοματοδοσίας και νοηματοδότησης

Στην κοινοβουλευτική συζήτηση για το νομοσχέδιο (10/03/2019) και σύμφωνα με τα πρακτικά της ολομέλειας (ΙΖ' περίοδος, Σύνοδος Δ', Συνεδρίαση Ζ'), συζητούνται αλλαγές που επέρχονται σε νομοθετικό επίπεδο προς την κατεύθυνση της πραγμάτωσης και της εμπέδωσης της ουσιαστικής ισότητας (de facto) και της ένταξης της διάστασης του φύλου σε πολιτικές και πεδία του δημόσιου και ιδιωτικού βίου, εξηγώντας την αναγκαιότητα ενίσχυσης της ισότητας των φύλων, πέραν της τυπικής της διάστασης (de jure). Όπως αναφέρει βουλευτριά του ΣΥΡΙΖΑ:

*«Η ισότητα, λοιπόν, έχει τον πρώτο λόγο στο σχέδιο νόμου που θα συζητήσουμε σήμερα». ... «...και παρά την πρόοδο που έχει συντελεστεί και στην Ευρώπη αλλά και στη χώρα μας, σε μια σειρά τομείς ως προς την ισότητα των φύλων και τη βελτίωση, θα λέγαμε, της θέσης των γυναικών, τα στοιχεία –και τα ποσοτικά και τα στατιστικά, αλλά και τα ποιοτικά δεδομένα– μας δείχνουν ότι παρά την καθαρά τυπική νομική προσέγγιση, δεν είναι επαρκής αυτή η νομική προσέγγιση, δεν επαρκεί, δηλαδή, για να επιτευχθεί η *de facto* ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών και να απαιτεί νόμους και πολιτικές προκειμένου να λαμβάνεται υπ’ όψιν η διάσταση του φύλου». [Γ1-ΣΥΡΙΖΑ]*

Διαφαίνεται, ωστόσο, ότι ο σκοπός ψήφισης του νομοσχεδίου και η εννοιολόγηση της ουσιαστικής ισότητας παρερμηνεύονται από την αξιωματική αντιπολίτευση, καθώς δεν γίνεται κατανοητό αυτό που ήδη επισημαίνεται στην Αιτιολογική Έκθεση (2019: 2), ότι δηλαδή το νομοσχέδιο διέπεται από μια συνολική θεώρηση των έμφυλων σχέσεων, χωρίς να αντιμετωπίζεται το γυναικείο φύλο «ως ειδική κατηγορία», όπως ίσχυε με τις έως τότε διατάξεις και ρυθμίσεις, τις κοινοτικές οδηγίες και τις διεθνείς συνθήκες που η Ελλάδα είχε κυρώσει. Χαρακτηριστικός είναι ο σχολιασμός βουλευτριάς της ΝΔ, η οποία ανοίγει την τοποθέτησή της υποτιμώντας τη σημασία του προτεινόμενου νομοσχεδίου, ορίζοντας τον τίτλο του ως «ψευδεπίγραφο»:

«Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, λίγο πριν ξεκινήσει η σημερινή συζήτηση του νομοσχεδίου υπό τον ψευδεπίγραφο τίτλο «Προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων...». [Γ1-ΝΔ]

«Φέρνετε, λοιπόν, ένα νομοσχέδιο δήθεν για την ουσιαστική ισότητα, μια έκθεση ιδεών, έναν βερμπαλισμό. Τελικά μας έλειπαν οι νόμοι; Δεν είχαμε Σύνταγμα; Δεν έχουμε κυρώσει όλες τις συνθήκες; Δεν το κατάλαβα. Άλλωστε, όλα όσα παρουσιάζετε σήμερα υπάρχουν και στο Σύνταγμα και στους νόμους και στις συνθήκες και οι δομές είχαν ήδη δημιουργηθεί. Και ουσιαστικά αυτό το οποίο κάνετε είναι να προκαλείτε απλώς οπισθοδρόμηση δια της συγχύσεως». [Γ1-ΝΔ]

«Οι περισσότερες διατάξεις είναι αντιγραφή ήδη υφιστάμενων διατάξεων. Ουσιαστικά επιτείνετε τη σύγχυση, διότι λέτε ότι οι διατάξεις αυτού του νόμου θα λειτουργούν συμπληρωματικά με άλλους νόμους». [Γ1-ΝΔ]

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια βουλευτριάς του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία, αν και επιδιώκει να έχει θετική τοποθέτηση κατά την εξήγησή της για τη σημασία της ψήφισης του νομοσχεδίου, ωστόσο περιορίζει σε δύο πεδία τον σκοπό του: σε αυτά της εργασίας των γυναικών και της έμφυλης βίας, όπου ταυτίζει τις έμφυλες ασυμμετρίες και διακρίσεις με την «εκμετάλλευση της εργασίας ανθρώπου από άνθρωπο» και υπό αυτή την έννοια παρερμηνεύει και απομειώνει την εννοιολόγηση της ουσιαστικής ισότητας μέσω ενός αναγωγικού σχήματος σε μια οικονομίστικης και μαρξίζουσας προέλευσης προσέγγιση.

«[...] περιλαμβάνει τριάντα άρθρα, τα οποία εμφορούνται από το πνεύμα της εξάλειψης της έμφυλης ανισότητας στο ολισθηρό πεδίο της εργασίας, εκφάνσεις της οποίας είναι είτε η οικονομική ανισότητα και η εκμετάλλευση όσον αφορά τις απολαβές είτε η ανισότητα ως προς την εργασιακή ανέλιξη είτε η άσκηση έμφυλης βίας στο εργασιακό περιβάλλον. Η άρση, άλλωστε, της έμφυλης ανισότητας είναι και άρση της εκμετάλλευσης της εργασίας και η άλλη όψη της άρσης της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο». [Γ2-ΣΥΡΙΖΑ]

Σύμφωνα με τη CEDAW (2004), η διορθωτική ή ουσιαστική προσέγγιση της έμφυλης ισότητας αναγνωρίζει την ίση ανακατανομή των παροχών μεταξύ γυναικών και ανδρών, τα μέτρα (πολιτικές και προγράμματα) για την προώθηση των δικαιωμάτων των γυναικών, ώστε να μετασχηματίσουν τις άνισες σχέσεις εξουσίας μεταξύ γυναικών και ανδρών, και τη διασφάλιση όχι μόνον των ίσων ευκαιριών για τις γυναίκες, αλλά και την ίση πρόσβασή τους σε αυτές τις ευκαιρίες (π.χ. ανακατανομή πόρων και εξουσίας). Εντούτοις, για άλλη μια φορά διαφαίνεται ότι δεν έχει γίνει κατανοητό το περιεχόμενο της έννοιας της «ουσιαστικής ισότητας», όπως φαίνεται και από το παρακάτω απόσπασμα.

«Ως ουσιαστική ισότητα νοείται η διασφάλιση των ίσων ευκαιριών, η αντιμετώπιση άμεσων ή έμμεσων διακρίσεων, η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, η πρόληψη και η αντιμετώπιση της βίας με κίνητρο το φύλο». [Γ3-ΣΥΡΙΖΑ]

Υποστηρίζεται, όπως επισημαίνουν οι Davidson-Schmich κ.ά. (2023), ότι οι πολιτικοί για να καλλιεργήσουν την εμπιστοσύνη στην ηγεσία, ιδίως σε περιόδους κρίσης, χρησιμοποιούν τρεις τύπους επικοινωνιακών πράξεων: α) «γλώσσα που δίνει οδηγίες», μειώνει την ασάφεια, θέτει συγκεκριμένους στόχους και διευκρινίζει ποια καθήκοντα πρέπει να ολοκληρωθούν, β) «ενσυναίσθητη γλώσσα» που εκφράζει τη συναισθηματική τους κατανόηση, αναγνωρίζοντας με συμπόνια τις ανθρώπινες διαστάσεις της κατάστασης, και γ) «γλώσσα που δημιουργεί νόημα», τοποθετώντας την κρίση και την απάντησή τους σε αυτήν στο πλαίσιο των μοναδικών κανόνων και αξιών ή ιστορικών εμπειριών της χώρας τους. Στα παρακάτω αποσπάσματα από αγόρευση βουλευτριας του ΣΥΡΙΖΑ, παρατηρείται ότι όχι μόνον δεν μειώνεται η ασάφεια του στόχου, αλλά γίνεται χρήση εξαιρετικά γενικευτικών και αόριστων διατυπώσεων που δεν συνδέονται απαραίτητα με τα ζητήματα της έμφυλης ισότητας. Διαφαίνεται ότι ο λόγος εμφορείται από συναισθηματικά και εννοιακά διπολικά σχήματα για να προκαλέσουν συγκινησιακή φόρτιση (π.χ. «σύνθεση-διχασμός», «πολυφωνία-ολοκληρωτισμός», «λογική-παραλογισμός» κ.ά.) και να παροτρύνουν ως προς την ψήφιση του νομοσχεδίου, σε βαθμό που αλλοιώνεται εντελώς το περιεχόμενο του σκοπού της εμπέδωσης της ουσιαστικής έμφυλης ισότητας.

«Απευθύνομαι σήμερα σε εσάς, έχοντας την πολύτιμη εμπειρία αυτής ακριβώς της ανάγκης, της επιλογής αυτού του μονόδρομου. Του σεβασμού στην ύπαρξη και την αποδοχή του άλλου, της επικέντρωσης στην επίλυση των προβλημάτων και της ανάγκης συνεργασιών. Της σύνθεσης απέναντι στον διχασμό, της πολυφωνίας απέναντι στον ολοκληρωτισμό, της “απόλυτης άποψης”, της πειθούς και του διαλόγου απέναντι στη βία, της λογικής απέναντι στον παραλογισμό». [Γ4-ΣΥΡΙΖΑ]

«Μία ολιστική αντίληψη και προσέγγιση των πολιτικών ισότητας σε τοπικό περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Από όλες τις διαστάσεις, σε όλο το εύρος, με κάθε δυνατή συνεργασία και συνέργεια. Αποτελεί ένα πεδίο συνεννόησης, δυνατότητα για συγκλίσεις, αφορμή για συμφωνία και διάλογο. Η ισότητα των φύλων δεν μπορεί παρά να μας ενώνει». [Γ4-ΣΥΡΙΖΑ]

Παράλληλα, τονίζονται οι ενισχυτικοί μηχανισμοί και τα όργανα που θα συμβάλλουν στην αλλαγή των έμφυλων κανόνων και στην άρση των έμφυλων διακρίσεων. Ωστόσο, καθώς πολλοί από τους εθνικούς μηχανισμούς (π.χ. ΓΓΙΦ, ΚΕΘΙ κ.λπ.) που περιγράφονται λειτουργούν πολλά χρόνια πριν την ψήφιση του νομοσχεδίου, δεν φαίνεται να αναβαθμίζονται ή/και να δημιουργούνται εναλλακτικές υποστηρικτικές δομές (Νάτση και Παπά, 2019: 35).

«Τι σημαίνει αυτό; Ότι κάθε Υπουργείο σχεδιάζει τις πολιτικές, τις δράσεις και τα μέτρα και ανάλογα έρχεται με μία έκθεση προόδου και βλέπει από αυτόν τον σχεδιασμό τι τελικά έχει καταφέρει, ποια είναι, δηλαδή, η πρόοδος στην εξάλειψη των διακρίσεων με βάση το φύλο. Αρκεί αυτό; Όχι. Δημιουργούνται και –θα έλεγα– ενισχύονται μηχανισμοί και στον σχεδιασμό και στην υποστήριξη και στην παρακολούθηση και στην αξιολόγηση της εφαρμογής αυτών των πολιτικών». [Γ1-ΣΥΡΙΖΑ]

Στο πλαίσιο, λοιπόν, αυτό συγκροτείται εθνικός μηχανισμός υπεύθυνος για την εκπόνηση του εθνικού σχεδίου δράσης για την ισότητα των φύλων. Ξεκινώντας από τους δήμους, όπου έχουν συγκροτηθεί υπηρεσιακές μονάδες άσκησης κοινωνικής πολιτικής, δημιουργείται Δημοτική Επιτροπή Ισότητας, η οποία έχει συμβουλευτικό μεν χαρακτήρα, με αρμοδιότητα όμως να εισηγείται τη λήψη μέτρων για την ισότητα των φύλων στον δήμο σε συνεργασία με την Περιφερειακή Επιτροπή Ισότητας, η οποία συγκροτείται σε επίπεδο περιφέρειας. Σε επίπεδο κυβέρνησης ορίζεται ως υποχρέωση κάθε Υπουργείου να παρουσιάζει ετήσια έκθεση για τις δράσεις, τα μέτρα και τα προγράμματα που έχει υλοποιήσει για την ισότητα των φύλων. [Γ3-ΣΥΡΙΖΑ]

Επιπρόσθετα, αν και το σχήμα «κεντρικό-περιφερειακό-τοπικό» είναι λογικοφανές, έχει παρατηρηθεί ότι πολλά από αυτά τα όργανα δεν έχουν διαδραματίσει στο παρελθόν ουσιαστικό ρόλο, παρά μόνο αποσπασματικά, προς την κατεύθυνση της επίτευξης της έμφυλης ισότητας (π.χ. Περιφερειακές Επιτροπές Ισότητας), και ακόμα περισσότερο δεν έχουν απαραίτητα συγκροτηθεί και λειτουργήσει (π.χ. Δημοτικές Επιτροπές Ισότητας), αν και ήδη είχαν θεσμοθετηθεί δέκα χρόνια νωρίτερα με τον Ν. 3852/2010 (άρθρο 186). Δεν είναι τυχαίο άλλωστε, όπως επισημαίνει η Δαλεζίου (2021: 81-82), ότι η αδυναμία της ουσιαστικής εφαρμογής τοπικών και περιφερειακών πολιτικών με την οπτική του φύλου εγγράφεται σε ένα γενικότερο πλαίσιο αντίστασης της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, τόσο να ενσωματώσει σχετικούς στόχους στα προγράμματα και στον τρόπο εργασίας της όσο και να αναγνωρίσει τις έμφυλες ανισότητες ως πρόβλημα δημόσιας πολιτικής, οι οποίες εντάθηκαν από το 2011 και μετά εξαιτίας των πολιτικών περιστολής των δημοσιονομικών δαπανών και των ανησυχητικών προοπτικών απασχόλησης και στο δημόσιο (Στρατηγάκη, 2013: 81-82).

Σημαντική είναι η επισήμανση που γίνεται από άλλη βουλευτριά του ΣΥΡΙΖΑ για τον κίνδυνο μη εφαρμογής της ένταξης της διάστασης του φύλου, ιδίως από τα υπουργεία, τονίζοντας ότι χρειάζεται να δοθεί έμφαση στον τρόπο λειτουργίας αυτών των ενισχυτικών μηχανισμών και δομών.

«Και μία παρατήρηση: Το νομοσχέδιο βρίσκεται στη σωστή κατεύθυνση, αλλά ανησυχώ ότι θα συναντήσει αντιδράσεις από τα Υπουργεία. Εγώ θεωρώ κομβικό θέμα τον σχεδιασμό και τον έλεγχο της υλοποίησης πολιτικών με τη διάσταση του φύλου στις επιμέρους πολιτικές και χρειάζεται, σημειώνω, προσοχή και επιμονή στο πώς θα προχωρήσει αυτό το δίκτυο των επιτροπών ισότητας και των δομών μέχρι κάτω, όχι μόνο ως σύσταση, αλλά και ως λειτουργία. Θεωρώ, βέβαια, πολύ θετική τη σύσταση του Γραφείου Ισότητας στις περιφέρειες, κάνοντας την παρατήρηση ότι, όταν δεν υπάρχει υποστηρικτική υπηρεσιακή δομή και τα πράγματα επαφίενται στην καλή θέληση, την προσφορά και το μεράκι κάποιων, κάποιες φορές τα πράγματα βαλτώνουν». [Γ5-ΣΥΡΙΖΑ]

Επιπλέον, καθώς η έννοια του gender mainstreaming δεν αναλύεται παρά μόνον επισημαίνεται διακηρυκτικά, εντάσσονται στη συζήτηση οι δεσμεύσεις για την επίτευξη της ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου με αόριστη νοηματοδότηση, που «προστίθεται» κατά «τεχνοκρατικό» τρόπο στη συγκρότηση των πολιτικών (Mukhopadhyay, 2004·Sluga, 2014).

«Δεν θα αναφερθώ στο πώς γίνεται η ένταξη του φύλου στις δημόσιες πολιτικές και στον ιδιωτικό βίο και στην απασχόληση. Θα αναφέρω μόνο δύο σημεία. Στις δημόσιες πολιτικές, για παράδειγμα, εντάσσεται αυτή η διάσταση και στους προϋπολογισμούς. Άρα δεν αρκεί να σχεδιάσεις και να έχεις μέτρα, αλλά πρέπει να τα έχεις κοστολογήσει. Και αξιολογείσαι για το κατά πόσο τα έχεις εφαρμόσει αυτά». [Γ1-ΣΥΡΙΖΑ]

«Μία καινοτομία του νομοσχεδίου που συζητάμε, λοιπόν, σήμερα είναι ότι εφαρμόζει οριζόντια τη διάσταση του φύλου σε όλες τις δημόσιες πολιτικές, σε όλους τους τομείς του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα, στην πολιτική, κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ζωή». [Γ3-ΣΥΡΙΖΑ]

Όπως αναλύει η Στρατηγάκη (2013), η οικονομική κρίση επέδρασε καταλυτικά στην επισφαλή θέση της πολιτικής ισότητας των φύλων στην Ελλάδα, «ανάμεσα στην υποτονική πολιτική βούληση και στη δυσκολία της δημόσιας διοίκησης να ενσωματώσει πρακτικές που υπαγόρευε η αναγνώριση της έμφυλης ανισότητας ως πρόβλημα δημόσιας πολιτικής». Αυτό μπορεί να αφορά ρητές αντιστάσεις, οι οποίες πιθανά εμπεριέχουν (θεσμικούς ή μη) λόγους που έρχονται σε αντίθεση με ήδη θεσμοθετημένες πολιτικές ισότητας, ή άρρητες αντιστάσεις, οι οποίες εκδηλώνονται μέσω της συνειδητής απραξίας για την καθυστέρηση εφαρμογής μιας πολιτικής (Μοσχοβάκου, 2022: 67). Σε αγόρευσή της, βουλευτρια του ΣΥΡΙΖΑ επισημαίνει την πρόβλεψη για τη λογοδοσία των υπουργείων και άλλων δημόσιων υπηρεσιών σχετικά με τη διάθεση δημόσιων πόρων, αν και δεν εξηγεί τον τρόπο ή τη μεθοδολογία για να γίνει εφικτή η εφαρμογή της.

«Για πρώτη φορά προβλέπεται έλεγχος των προϋπολογισμών των Υπουργείων και όλων των δημόσιων υπηρεσιών, προκειμένου να γίνει κατανομή, χρήση και παραγωγή των δημοσίων πόρων για την προώθηση των απαραίτητων δράσεων για την ισότητα των φύλων και τα αρμόδια όργανα θα λογοδοτούν για την υλοποίηση των δεσμεύσεών τους». [Γ6-ΣΥΡΙΖΑ]

Επιπρόσθετα, οι ρητές και άρρητες αντιστάσεις που έχουν ως βάση τους την ανδροκεντρική οργανωσιακή κουλτούρα ως προς την εφαρμογή του gender mainstreaming

εκδηλώνονται είτε μέσω μιας ανεπαρκούς ή και απύσας δράσης λόγω οργανωσιακής ανικανότητας και σεξιστικών προϋδεάσεων των αρμόδιων στελεχών, είτε άλλων παραγόντων, όπως για παράδειγμα η ανεπαρκής κατανομή οικονομικών και ανθρώπινων πόρων (Στρατηγάκη, 2005). Επομένως, θα ήταν αναμενόμενο να επισημανθεί από τις τοποθετήσεις των γυναικών εκπροσώπων των πολιτικών κομμάτων πώς θα διαταραχτεί αυτή «η εγγενής ανισότητα στο υπάρχον σύστημα έμφυλων σχέσεων» (Παντελίδου-Μαλούτα, 2014), κάτι που εν μέρει επισημαίνεται από βουλευτριά της Δημοκρατικής Συμπαράταξης, αν και η ίδια δεν προτείνει κάποιες εναλλακτικές προτάσεις.

«Άρα δεν μας λείπει νομική ισότητα. Μας λείπει η ισότητα στην πράξη. Και επειδή τα περισσότερα που συμπεριλαμβάνονται στα άρθρα αυτά της ισότητας είναι πράγματα που –το λέτε και εσείς μέσα– λειτουργούν στην έννομη τάξη, παραδείγματος χάριν, η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου, το main streaming, το ζήτημα είναι πώς θα κάνουμε καλύτερα να λειτουργήσει αυτό στην πράξη». [Γ1-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗ]

Ένα επιπλέον σημαντικό έλλειμμα που εντοπίζεται από τη μελέτη της εμπειρίας εφαρμογής της ένταξης της διάστασης του φύλου στις πολιτικές αφορά τη μη αποσαφήνιση της εννοιολόγησης της κοινωνικής κατηγορίας «φύλο» και της «έμφυλης ισότητας», με αποτέλεσμα να θεωρείται δεδομένη μια συναντίληψη που δεν απαιτεί θεωρητική επεξεργασία, η οποία ωστόσο δεν υφίσταται, ενώ διαστρεβλώνει στην πρακτική του εφαρμογή τόσο την έννοια όσο και τους στόχους του gender mainstreaming (Verloo, 2005· Μοσχοβάκου, 2022). Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές βουλευτριών σε «ισότητα των δύο φύλων», «έμφυλη ισότητα», «φυλετικές διακρίσεις» ή και η χρήση της ενικής αναφοράς στη «γυναίκα». Εξάλλου, όπως τονίζεται από τη Μοσχοβάκου (2022: 69), «η συμμετοχή στην κοινωνική κατηγορία “γυναίκες” δεν αποτελεί από μόνη της εγγύηση για τη διεκδίκηση της ουσιαστικής έμφυλης ισότητας και την αμφισβήτηση του εγγενούς ανδροκεντρισμού». Αυτή η απουσία συναντίληψης για τη θεμελιακή έννοια του «φύλου» διατρέχει πολλές από τις τοποθετήσεις των βουλευτριών, και είναι επίσης δηλωτικό για το πώς γίνεται αντιληπτή η έμφυλη ισότητα αλλά και η κοινωνική κατηγορία «γυναίκες» με ομογενοποιητικές συνδηλώσεις της λεγόμενης «κοινής» και γενικεύσιμης εμπειρίας των γυναικών (Αθανασίου, 2006β).

«Οι διακρίσεις λόγω φύλου, δηλαδή οι διακρίσεις εις βάρος των γυναικών, εδράζονται στην ανάγκη να εξυπηρετηθούν ανάγκες της κοινωνίας. Και το πρόβλημα, που έχουμε πάντοτε να αντιμετωπίσουμε είναι το διαφορετικό σημείο εκκίνησης μεταξύ ανδρών και γυναικών, γιατί οι γυναίκες έχουν και άλλες υποχρεώσεις». [Γ1-ΝΔ]

«Πριν από λίγες μέρες, λοιπόν, γιορτάσαμε την Παγκόσμια Ημέρα της Γυναίκας. Έτσι μας δόθηκε η αφορμή να φέρουμε στο προσκήνιο τα θέματα για την ισότητα των δύο φύλων». [Γ6-ΣΥΡΙΖΑ]

«Γι' αυτόν τον λόγο, λοιπόν, κρίνεται απόλυτα αναγκαία η θέσπιση ενός αυτοτελούς, αναγκαίου θεσμικού πλαισίου, που θα προβλέπει όλα εκείνα τα μέσα και όλους τους μηχανισμούς για την ουσιαστική αντιμετώπιση από πλευράς της πολιτείας και την παρακίνηση των λοιπών φορέων της κοινωνίας για τη λήψη αντίστοιχων δράσεων που θα συμβάλλουν στον κοινό στόχο της εξάλειψης κάθε είδους φυλετικών διακρίσεων, ανισοτήτων, εν γένει αδικιών και έμφυλης βίας». [Γ6-ΣΥΡΙΖΑ]

Παρερμηνείες ή και διχοτομίες, τελικά, που παραμένουν «απρόσβλητες» (Παντελίδου-Μαλούτα, 2007: 25-26) και οι οποίες, καθώς δεν προβληματοποιούν την εννοιολόγηση του «φύλου», συντείνουν στην απουσία της ουσιαστικής θεσμοθέτησης του έμφυλου προβληματισμού σε όλο το εύρος της οργάνωσης και της εφαρμογής δημόσιων πολιτικών (κεντρικών, περιφερειακών και τοπικών). Ακόμα χειρότερα, βουλευτριά της ΝΔ διαμαρτύρεται και υποστηρίζει μια πολωτική πολιτική ταυτότητας, εξαιρώντας τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου από τον ορισμό της κατηγορίας «γυναίκες», μέσω μιας πρόσληψής τους ως μιας ενιαίας ταυτότητας εαυτού (Αθανασίου, 2006β).

«Τι κάνετε τώρα εδώ; Εξισώνετε τα δικαιώματα των γυναικών με τα δικαιώματα διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Μπερδεύετε το φύλο με τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου». [Γ1-ΝΔ]

Η έμφυλη ταυτότητα (gender identity), όμως, ενός ατόμου δεν αφορά αποκλειστικά το βιολογικό φύλο με βάση τα εξωτερικά γεννητικά όργανα, καθώς αντιθέτως εμπεριέχει την έκφραση φύλου, την ταυτότητα φύλου και τη σεξουαλική ή συναισθηματική επιθυμία (Νάτση και Παπά, 2019), κάτι το οποίο επισημαίνεται από βουλευτριά του ΣΥΡΙΖΑ.

«Ακούστηκαν επιχειρήματα για τη συνάφεια του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας φύλου. Θέλω να τονίσω απ' αυτό το βήμα ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός και η ταυτότητα φύλου συνιστούν αναπόσπαστα μέρη της έμφυλης ταυτότητας του ατόμου. Και ως εκ τούτου είναι απολύτως θεμιτό και επιβεβλημένο –θα έλεγα– όταν νομοθετούμε για την ουσιαστική ισότητα φύλων να συμπεριλαμβάνουμε και αυτές τις διαστάσεις». [Γ1-ΣΥΡΙΖΑ]

«Υπενθυμίζω ότι ήδη με τον ν.4491/2017 αναγνωρίζεται η ταυτότητα φύλου. Και επίσης, με τον νόμο που κυρώσαμε, τη σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης, ήδη στην παράγραφο 3 ορίζεται ότι η εφαρμογή των διατάξεων της σύμβασης και των μέτρων προστασίας των δικαιωμάτων των θυμάτων θα διασφαλίζονται άνευ διακρίσεων με γνώμονα το φύλο, το γένος, τη φυλή κ.λπ. Και έχει έναν κατάλογο για το ποια είναι αυτά. Και μέσα σε αυτά αναφέρεται και ο σεξουαλικός προσανατολισμός και η ταυτότητα φύλου. Άρα πολύ σωστά το Υπουργείο λειτούργησε στο νομοσχέδιο με αυτόν τον τρόπο». [Γ1-ΣΥΡΙΖΑ]

Όπως επισημαίνει η Γαλανού (2014), η ταυτότητα φύλου γίνεται κατανοητή ως ο εσωτερικός και ατομικός τρόπος με τον οποίο το φύλο γίνεται αντιληπτό από κάθε άτομο και μπορεί να συμπίπτει ή μη με το φύλο που καταχωρίστηκε κατά τη γέννηση, συμπεριλαμβάνοντας και την ατομική εμπειρία του σώματος, η οποία μπορεί να εμπεριέχει αλλαγές στην εμφάνιση του ίδιου του σώματος ή αλλαγές μέσω φαρμακολογίας,

χειρουργικής ή άλλων τρόπων, εφόσον επιλέχθηκαν ελεύθερα. Επίσης, περιλαμβάνει άλλες εκφράσεις του φύλου, όπως την ένδυση, τον τρόπο ομιλίας και έκφρασης, οι οποίες όμως στο παρόν νομοσχέδιο δεν συμπεριλαμβάνονται, σημείο το οποίο σχολιάζει βουλευτρια του ΣΥΡΙΖΑ.

«Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να επισημάνω, κύριε Υπουργέ, μία παράλειψη την οποία θα πρέπει –εκτιμώ– να ξαναδούμε. Ενώ σε συγκεκριμένα άρθρα του νομοσχεδίου υπάρχει –και ορθώς– σαφής αναφορά στον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου, δεν υπάρχει αντίστοιχη αναφορά στα χαρακτηριστικά φύλου, κάτι που συνιστά μία εξαίρεση, η οποία, όπως εκτιμώ, θα πρέπει να διορθωθεί». [Γ7-ΣΥΡΙΖΑ]

β. Όψεις και διαστάσεις της κρίσης: συνήθειες συνθήκες και κρυφές πτυχές

Στη συζήτηση για το νομοσχέδιο αναδύονται οι λόγοι των γυναικών πολιτικών για την κρίση, οι οποίες κατά πλειονότητα εστιάζουν σε πεδία που παρατηρούνται ανισότητες και διακρίσεις κατά των γυναικών (π.χ. ανεργία, μη αμειβόμενη εργασία, έμφυλη βία, πολιτική υποεκπροσώπηση κ.λπ.). Με αυτόν τον τρόπο δεικνύουν ορισμένες δομικές διαστάσεις και τον αντίκτυπό τους για τις ίδιες τις γυναίκες, ενώ παράλληλα δίνουν βάρος στη σημασία της εμπέδωσης της ουσιαστικής ισότητας, *«μετά από πολλά χρόνια ακινησίας από την τελευταία προσπάθεια για την κατάθεση ολοκληρωμένου νομοθετήματος για την ισότητα των φύλων» [Γ4-ΣΥΡΙΖΑ]*. Τονίζεται ότι, αν και έχουν επέλθει αλλαγές, ωστόσο χρειάζεται να ενισχυθούν οι πρωτοβουλίες για να μην είναι απρόσιτο το πεδίο της έμφυλης ισότητας, ιδίως μετά από μια παρατεταμένη περίοδο έμφυλου χαρακτήρα της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης της κρίσης.

«Δεν προκαλεί, λοιπόν, έκπληξη πως η παγκόσμια αύξηση των οικονομικών ανισοτήτων, εξαιτίας της επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού και η μνημονιακή κρίση στη χώρα μας έπληξαν πρώτα και κύρια τις γυναίκες, επιβεβαιώνοντας κάτι που είναι ήδη γνωστό, ότι σε μία ταξικά άνιση Ελλάδα, οι γυναίκες εξακολουθούν να είναι οι πρώτες των οποίων οι κατακτήσεις και τα δικαιώματα θίγονται και συμπιέζονται, όταν γενικότερα τα εργασιακά και κοινωνικά δικαιώματα δέχονται επίθεση». [Γ7-ΣΥΡΙΖΑ]

«Οι ανισότητες στο χώρο εργασίας και τα φαινόμενα έμφυλης βίας, ανισότητες και βία που καταγράφονται σε όλες τις σχετικές εκθέσεις εθνικών και διεθνών οργανισμών, αποτελούν μόνο την κορυφή του παγόβουνου, την ορατή και μετρήσιμη όψη μιας σειράς από παγιωμένες πρακτικές και βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις, μιας κοινωνίας που παρά τις αλλαγές των τελευταίων πενήντα χρόνων, εξακολουθεί, δυστυχώς, να παραμένει πατριαρχική σε όλες τις εκφάνσεις της ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας». [Γ7-ΣΥΡΙΖΑ]

«Οι πάσης φύσεως προκαταλήψεις, οι εξουσιαστικές σχέσεις ανάμεσα στα φύλα και τελικά οι πολυποίκιλες έμφυλες διακρίσεις, καθιστούν τις γυναίκες τις πλέον ευάλωτες στη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό και τη βία. [...] Στην ίδια κατεύθυνση, της υπεράσπισης της γυναικείας χειραφέτησης, κινείται η Κυβέρνηση και με το σημερινό νομοσχέδιο, το οποίο καλούμαστε να συζητήσουμε και να υπερψηφίσουμε». [Γ7-ΣΥΡΙΖΑ]

Παρόλο που, όπως αναφέρει η Αβδελά (2011), είναι περιορισμένες οι γνώσεις για τη σύνδεση των στατιστικών με τη μακρά διαδικασία του μετασχηματισμού των έμφυλων σχέσεων στην Ελλάδα, αφενός ως προς τις δομές και τις διαδικασίες και αφετέρου ως προς τους λόγους και τις αναπαραστάσεις, ωστόσο η συντριπτική πλειονότητα των βουλευτριών επισημαίνει, παρουσιάζοντας «σκληρά» δεδομένα, τον αντίκτυπο της κρίσης στις γυναίκες, ιδίως για τα πεδία της ανεργίας, της έμφυλης μισθολογικής ανισότητας, της φτώχειας και της χαμηλής εκπροσώπησής τους σε δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων, προκειμένου για την ενίσχυση και την τεκμηρίωση των επιχειρημάτων τους.

«Εδώ αναφέρω ενδεικτικά κάποια στοιχεία που η Διοικήτρια του ΟΑΕΔ κ. Καραμεσίνη Μαρία σε συνέντευξή της στις 18 Μαρτίου 2019 στο ραδιοφωνικό σταθμό “Κόκκινο” είπε: “Το 75% του συνολικού όγκου της μη αμειβόμενης εργασίας στο σπίτι επιτελείται από γυναίκες. Η ανεργία στις γυναίκες ανέρχεται στο 23%, ενώ στους άνδρες είναι στο 14%. Για εργασία ίσης αξίας οι γυναίκες αμείβονται με το 78% των αμοιβών των ανδρών. Στη Βουλή –και αυτό είναι πάρα πολύ ενδεικτικό– το 81,7% είναι άνδρες έναντι του 18,3% που είναι γυναίκες. Όλα αυτά τα στοιχεία και πολλά άλλα που δεν μπορούμε να αναφέρουμε λόγω έλλειψης χρόνου υποδεικνύουν πως είναι αναγκαίο να έχουμε ενίσχυση πολιτικών και μέτρων, προκειμένου να μπορέσουμε να κάνουμε πραγματικότητα την ουσιαστική ισότητα των φύλων». [Γ1-ΣΥΡΙΖΑ]

«Ωστόσο, παρά το ισχυρό όντως νομοθετικό πλαίσιο η ουσιαστική ισότητα των φύλων παραμένει ζητούμενο. Το χάσμα μεταξύ γυναικείου και ανδρικού ποσοστού ανεργίας παραμένει μεγάλο. Οι γυναίκες αμείβονται με το 78% των αμοιβών των ανδρών. Στο ποσοστό της φτώχειας επίσης έχουν τα πρωτεία οι γυναίκες. Η εκπροσώπηση των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων είναι μικρή. Και από τα παραπάνω ενδεικτικά στοιχεία σημαίνει ότι δεν αρκεί να έχουμε νομική ισότητα, αλλά πρέπει να στοχεύσουμε και στην πραγματική ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών. Και γι’ αυτό είναι αναγκαίοι μηχανισμοί υποστήριξης και θεσμοθέτησης συγκεκριμένων διατάξεων». [Γ8-ΣΥΡΙΖΑ]

Η αποτίμηση της περιόδου της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα δείχνει ότι, αν και η εργασία των ανδρών πλήγηκε περισσότερο συγκριτικά με τις γυναίκες, ωστόσο εκτίναξε τα ποσοστά της ανεργίας και στις γυναίκες, και κυρίως έκανε πιο έντονη την επισφαλή θέση τους στην αγορά εργασίας (Καραμεσίνη, 2011· Καραμεσίνη και Rubery, 2015). Βουλευτριά του ΣΥΡΙΖΑ τονίζει ότι «δεν γέννησε, βεβαίως, η οικονομική κρίση την έμφυλη ανισότητα στο πεδίο της εργασίας, αλλά την επέτεινε καταδεικνύοντας με δραματικό τρόπο ότι οι γυναίκες είναι τα πρώτα θύματα των απολύσεων, η πιο ευάλωτη ομάδα στις επισφαλείς και ελαστικές σχέσεις εργασίας» [Γ2, ΣΥΡΙΖΑ], παρόλο που οι έρευνες δείχνουν ότι η απασχόληση των ανδρών στον ιδιωτικό τομέα, για παράδειγμα, στις κατασκευαστικές επιχειρήσεις, χτυπήθηκε περισσότερο στην αρχή, ενώ στη δεύτερη και επακόλουθη φάση της κρίσης μειώθηκαν δραματικά οι θέσεις εργασίας των γυναικών εξαιτίας των περικοπών στον δημόσιο τομέα (Καραμεσίνη και Rubery, 2015).

Η πολιτική λιτότητας που υιοθετήθηκε από την ΕΕ και τα κράτη-μέλη της σήμαινε τη μείωση των υπηρεσιών του δημόσιου τομέα (για παράδειγμα, υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης) και των παροχών στις οποίες βασίζονταν οι γυναίκες (για παράδειγμα, συντάξεις, πληρωμές γονικής άδειας και φροντίδας) (Kantola, 2018· Καραμεσίνη και Rubery, 2015). Οι διακρίσεις σε βάρος των νέων γυναικών και των μητέρων στην αγορά εργασίας αυξήθηκαν, οι περικοπές στα επιδόματα και ιδιαίτερα στις συντάξεις οδήγησαν σε αύξηση της φτώχειας των ηλικιωμένων γυναικών και οι γυναίκες των μειονοτήτων επηρεάστηκαν δυσανάλογα (Kantola, 2018). Οι περικοπές στον δημόσιο τομέα συνδέονται με πολλούς λόγους και αναπαράγουν τους έμφυλους ρόλους που αναθέτουν σημαντική ευθύνη για τη φροντίδα στις γυναίκες (Kantola, 2018). Παρ' όλα αυτά, βουλευτριά της ΝΔ θεωρεί ότι ο αντίκτυπος των πολιτικών λιτότητας δεν έχει θίξει τον δημόσιο τομέα και ότι τόσο οι μισθολογικές ανισότητες όσο και η άνιση μεταχείριση των γυναικών είναι «αίδιωμα» του ιδιωτικού τομέα.

«Παραμένουν οι ανισότητες στην ανεργία και το χάσμα στους μισθούς. Μάλιστα το πρόβλημα το αντιμετωπίζει ο ιδιωτικός τομέας. Δεν υπάρχει άνιση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στον δημόσιο τομέα, στον οποίο αναφέρεται το νομοσχέδιο, διότι μιλάει για τη διοίκηση. Οι γυναίκες εξακολουθούν να μην προσλαμβάνονται επειδή πιθανόν να μείνουν έγκυες. Τέτοιο ζήτημα το αντιμετωπίζει ο ιδιωτικός τομέας. Και εξακολουθούν να αμείβονται με χαμηλότερους μισθούς από τους άντρες στον ιδιωτικό τομέα. Δεν υπάρχει τέτοιο πρόβλημα στον δημόσιο τομέα. Αυτό δεν αντιμετωπίζεται, απλώς λέτε τους ίδιους ορισμούς με άλλον τρόπο. Αυτό δημιουργεί πρόβλημα. Περιορίζει την έννοια των ορισμών».
[Γ1-ΝΔ]

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο πολιτικός λόγος των γυναικών πολιτικών διακατέχεται από μια τάση αποτύπωσης της αναλυτικής κατηγορίας «γυναίκες» ως μια ενιαία και στατική ομάδα, ενώ καθόλου δεν επισημαίνεται ότι την περίοδο αυτή οι γυναίκες με τα λιγότερα εκπαιδευτικά προσόντα ήρθαν δυσανάλογα αντιμέτωπες με την ανεργία, την υποαπασχόληση, τις χαμηλές αμοιβές, την ανασφάλιστη εργασία και την έλλειψη δικαιωμάτων στους γυναικοκρατούμενους κλάδους του ιδιωτικού τομέα, ενώ οι μετανάστριες βίωσαν ακόμα εντονότερα αυτές τις διακρίσεις, αυξάνοντας τις διαφορές τόσο λόγω της τάξης τους όσο και λόγω της εθνοτικής τους καταγωγής (Καραμεσίνη, 2011· Καραμεσίνη και Rubery, 2015). Αν και οι παρατηρήσεις ορισμένων βουλευτριών του ΣΥΡΙΖΑ είναι οξυδερκείς, ωστόσο προσεγγίζουν το «φύλο» περιγραφικά, περιορίζοντας το νόημά του σε «ομοιογενείς κατηγορίες», γεγονός που εμποδίζει την ανάδειξη των έμφυλων τροπικοτήτων που η κρίση οργανώνει και διανέμει σε «μειονεξίες» και «προνόμια» (Αβδελά, 2011).

Στην κοινοβουλευτική συζήτηση, τονίζονται επιπλέον διαστάσεις που αφενός εμποδίζουν την επίτευξη της έμφυλης ισότητας και αφετέρου ενισχύουν τη δυσμενή θέση των γυναικών και αφορούν τις δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων.

«Με το άρθρο 16 θεσπίζεται κύρωση επί της μη συμμόρφωσης των συλλογικών οργάνων της διοίκησης με την εκ του ν. 3852/ 2010 υποχρέωση για εκπροσώπηση κάθε φύλου σε ποσοστό 30% στη σύνθεσή τους. Η νομοθετική αυτή πρωτοβουλία λαμβάνεται από την Κυβέρνηση επειδή τα προηγούμενα χρόνια σημειώθηκε συστηματική παραβίαση της προβλεπόμενης κατά φύλο ποσόστωσης. Πλέον, σε περίπτωση μη συμμόρφωσης με την ποσόστωση, η συγκρότηση του εκάστοτε συλλογικού οργάνου είναι μη νόμιμη και οι αποφάσεις του άκυρες». [Γ2-ΣΥΡΙΖΑ]

«Για την ενίσχυση της συμμετοχής της γυναίκας στην πολιτική, χαιρετίζω την αύξηση του ποσοστού των υποψηφίων γυναικών στο 40% στα ψηφοδέλτια των Βουλευτικών εκλογών ανά εκλογική περιφέρεια. [...] Έχουμε λοιπόν διατάξεις όχι απλά διακηρυκτικές, αλλά και διατάξεις που επιβλέπεται και τονώνεται η εφαρμογή τους». [Γ8-ΣΥΡΙΖΑ]

«Η διάταξη αυτή, κατά την κρίση μας, είναι εξαιρετικά σημαντική, καθώς έχει ως στόχο όχι μία μηχανιστική και αριθμητική αντιμετώπιση της παροχής ίσων ευκαιριών στις γυναίκες, αλλά κυρίως τη ρητή διατύπωση της βούλησης της πολιτείας να προστατέψει με κάθε μέσο το δικαίωμα συμμετοχής των γυναικών στα κοινά, να τους ανοίξει το δρόμο και να τις ενθαρρύνει να εμπλακούν ενεργά». [Γ4-ΣΥΡΙΖΑ]

Αν και βουλευτριά της Δημοκρατικής Συμπαράταξης συμφωνεί με τη θέσπιση της αύξησης της ποσόστωσης στις δομές λήψης αποφάσεων, ωστόσο επισημαίνει τον κίνδυνο να παραμείνει «θεσμός» αν δεν ληφθούν περαιτέρω πρωτοβουλίες για την αύξηση της περιγραφικής εκπροσώπησης των γυναικών στην πολιτική. Στην ίδια γραμμή συντάσσεται βουλευτριά του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία τονίζει την αναγκαιότητα ανάπτυξης στοχευμένων πολιτικών για να είναι αποτελεσματικό το μέτρο της ποσόστωσης.

«Κάνουμε κάτι καινούργιο σε ό,τι αφορά την ποσόστωση του 40% και είπαμε “ναι”. Τα περισσότερα άρθρα θα τα υπερψηφίσουμε και δώσαμε συγκεκριμένα επιχειρήματα για το γιατί θα τα υπερψηφίσουμε. Δεν μπορούμε να πούμε, όμως, ότι μέχρι τώρα ήταν μόνο θεσμοί και τώρα περνάμε στην πράξη. Πάλι θεσμό κάνουμε. Γι’ αυτό οι τοποθετήσεις μας ήταν ότι χρειάζονται πολύ περισσότερα να γίνουν». [Γ1-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗ]

«...πρέπει να παραδεχούμε ότι η ποσόστωση είναι ένα βασικό εργαλείο για την αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική ζωή, αλλά θα πρέπει να συνοδεύεται, για να είναι αποτελεσματικό αυτό το εργαλείο, και από στοχευμένες πολιτικές, όπως για παράδειγμα η συμφιλίωση οικογενειακής, επαγγελματικής ζωής». [Γ1-ΣΥΡΙΖΑ]

Βέβαια, από καμία βουλευτριά δεν επισημαίνεται το ζήτημα της ουσιαστικής εκπροσώπησης των γυναικών, παρόλο που το νομοσχέδιο αφορά την ουσιαστική ισότητα, ή όπως το έχει θέσει η Βαρίκα (1995) το ζήτημα δεν είναι εάν και οι γυναίκες θα κάνουν πολιτική, αλλά να συμφωνήσουμε στο τι λογής πολιτική θα ασκήσουν. Οι αναφορές για το φύλο και σε αυτή την περίπτωση ταυτίζονται με μέτρα πολιτικής για τις γυναίκες, ενώ η ασύμμετρη σχέση δημοκρατίας και φύλου περιορίζεται σε αυτό που η Παντελίδου-Μαλούτα (2010: 263) αναφέρει ως «γυναικείο πρόσωπο» δίπλα στο «ανδρικό», θέτοντας ως προβληματισμό στο αν «θα στοχεύσουμε στο να γίνει η δημοκρατία πραγματικά αδιάφορη προς το φύλο, συνεπώς προς τις συστατικές αρχές της, αναγνωρίζοντας παράλληλα την έμφυλη υπόσταση των πολιτών ως ένα από τα πολλά χαρακτηριστικά τους, που δεν αποκρυσταλλώνεται σε πρότυπα ιεράρχησης».

Στις αγορεύσεις των γυναικών πολιτικών θίγονται εκτενώς θέματα που σχετίζονται με το πανελλαδικό δίκτυο υποστηρικτικών δομών για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας, στις οποίες παρατηρείται σημαντική απόκλιση, έως και σύγχυση, στη γνώση των βουλευτριών για το αν θα συσταθούν λόγω του νέου νόμου ή αν ήδη λειτουργούν και με ποιους όρους – ορισμένες βουλευτρίες ορθά αναφέρονται στη «συνέχισή» τους, ενώ άλλες λανθασμένα στη «δημιουργία» τους.

«Ακόμα, θεσμοθετεί και κατοχυρώνει το δίκτυο των δομών για την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας. Στην ουσία, δηλαδή, θεσμοθετεί τη συνέχιση των εξήντα δύο δομών που έχουν δημιουργηθεί σήμερα σε πανελλαδικό επίπεδο, αλλά επιτρέπει και τη δημιουργία νέων για την ψυχοκοινωνική στήριξη, τη νομική συμβουλευτική και την ασφαλή φιλοξενία των γυναικών θυμάτων έμφυλης βίας και των παιδιών τους, δηλαδή συμβουλευτικά κέντρα, ξενώνες φιλοξενίας και πανελλαδική γραμμή SOS εικοσιτετράωρης λειτουργίας». [Γ1-ΣΥΡΙΖΑ]

«Όλες οι παραπάνω ρυθμίσεις, καθώς και αυτές που προβλέπουν τη δημιουργία ενός δικτύου δομών, στις οποίες θα μπορούν να καταφύγουν όσες γυναίκες συνεχίζουν να distάζουν να καταγγείλουν περιπτώσεις ανισότητας και βίας και καταλήγουν να είναι θύματα τέτοιων φαινομένων, αποτελούν μια ολοκληρωμένη και αποτελεσματική προσπάθεια, που θέτει τα θεμέλια για την ουσιαστική επίτευξη ισότητας μεταξύ των δύο φύλων, ώστε να μπορούμε να μιλάμε για μια πραγματικά δημοκρατική και προοδευτική κοινωνία σε ένα κοινωνικό κράτος δικαίου». [Γ6-ΣΥΡΙΖΑ]

Εν τέλει, ο πολιτικός λόγος της συντριπτικής πλειονότητας των βουλευτριών συγκροτεί έναν σημασιολογικό άξονα που επάνω του αφενός προβάλλεται το ενδιαφέρον για θεσμική αναγνώριση της έμφυλης βίας και της στήριξης των κακοποιημένων γυναικών, αφετέρου όμως παραβλέπονται τα ίδια τα υποκείμενα αυτών των υπηρεσιών και οι «ουσιαστικές» ανάγκες τους (π.χ. επιζώσες, εργαζόμενα άτομα κ.λπ.). Επιπλέον, είναι αξιοσημείωτο ότι στο νομοσχέδιο «προβλέπεται», δηλαδή εκτιμάται ότι ενδέχεται να συμβεί, ότι έχει ισχυρή πιθανότητα να δημιουργηθεί υποστηρικτικό δίκτυο στο μέλλον –παρότι ήδη λειτουργεί από το 2011 (Στρατηγάκη, 2021)–, ενώ παράλληλα δεν προσδιορίζεται ο τρόπος (π.χ. μόνιμες οργανικές μονάδες), ούτε και η χρηματοδότηση των δομών που έως τότε (αλλά ακόμα και σήμερα) γίνεται μέσω συγχρηματοδοτούμενων Έργων ΕΣΠΑ, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την εργασιακή επισφάλεια των εργαζόμενων ατόμων και τη σημασία που αποδίδεται από την Πολιτεία ως προς την κατεύθυνση της πρόληψης της έμφυλης βίας, όπως επίσης της στήριξης και της ενδυνάμωσης των επιζώσων γυναικών και θηλυκοτήτων.

Επικρατεί μια έντονη σύγχυση για το χρηματοδοτικό πλαίσιο και μάλιστα σε μια περίοδο γενικευμένης οικονομικής δυσπραγίας, κατάρρευσης του κράτους πρόνοιας και συρρίκνωσης των δημόσιων υπηρεσιών εξαιτίας της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης της κρίσης (Αθανασίου, 2012). Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζει ότι, ενώ οι υποστηρικτικές δομές λειτουργούν βάσει κανονισμού λειτουργίας και καταχωρίζουν τα στοιχεία σε ενιαία

βάση δεδομένων που διαχειρίζεται η Γενική Γραμματεία Ισότητας σε συνεργασία με την ΕΕΤΑΑ, επισημαίνεται ότι και αυτά θα δημιουργηθούν, ενώ ήδη βουλευτρίες –σε προηγούμενες τοποθετήσεις τους– έχουν αξιοποιήσει στοιχεία από τη βάση αυτή, δεικνύοντας τα υψηλά ποσοστά των γυναικών που έχουν απευθυνθεί στις δομές του Δικτύου και, συνεκδοχικά, την έκταση της έμφυλης βίας.

«Για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της βίας παραμένουν πέραν της λήξης της υφιστάμενης προγραμματικής περιόδου οι δομές υποστήριξης, τα κέντρα φιλοξενίας των γυναικών, οι ξενώνες κ.τ.λ. Δηλαδή, οι δομές αυτές δεν εξαρτώνται από κάποιο συγχρηματοδοτούμενο πρόγραμμα, αλλά είναι υποχρέωση της πολιτείας συνεχώς να τις παράσχει». [Γ8-ΣΥΡΙΖΑ]

«Τέλος, το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στη δομή και τη ρύθμιση για την πρόληψη της αντιμετώπισης της βίας κατά των γυναικών. Εδώ περιγράφεται ακριβώς ποιο είναι αυτό το δίκτυο δομών, η συγκρότησή τους και η εποπτεία τους. Μιλάμε για τα συμβουλευτικά κέντρα γυναικών, για τους ξενώνες φιλοξενίας γυναικών θυμάτων έμφυλης βίας, για την τηλεφωνική Γραμμή Σ.Ο.Σ. «15900». Προβλέπεται η σύσταση βάσης δεδομένων του δικτύου δομών αλλά και ο εσωτερικός κανονισμός τους. Όσον αφορά στη χρηματοδότηση, προβλέπεται η δυνατότητα συγχρηματοδότησης αυτών των δομών μέσω ευρωπαϊκών και εθνικών πόρων». [Γ5-ΣΥΡΙΖΑ].

«Προβλέπεται ένα δίκτυο δομών, μέτρων και δράσεων που αφορούν την υποχρέωση λήψης μέτρων για το φύλο στη διοίκηση, [...] ενώ προβλέπεται συνέχιση της λειτουργίας και καλύτερος συντονισμός των ήδη υπάρχουσών δομών κοινωνικής προστασίας». [Γ3-ΣΥΡΙΖΑ]

Στους προβληματισμούς αυτούς προστίθεται και η κριτική επισήμανση από πλευράς βουλευτριάς της Δημοκρατικής Συμπαράταξης, περί της πολιτικής δέσμευσης που χρειάζεται να ληφθεί για διάθεση κρατικών πόρων, προκειμένου να συνεχιστεί η λειτουργία των υποστηρικτικών δομών, και επί αυτού τοποθετείται βουλευτρία του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία βεβαίως αναφέρεται αόριστα σε μια «πιστοποίηση» που χρειάζεται να έχουν αυτές οι δομές, αλλά και για τη δημιουργία νέων, αγνοώντας πιθανά ότι η λειτουργία τους διέπεται από αυστηρό κανονιστικό και δεοντολογικό πλαίσιο, ενώ έχουν επανειλημμένα αξιολογηθεί – μέσω της επίτευξης ποσοτικών και ποιοτικών δεικτών– από διαχειριστικές αρχές, καθώς αποτελεί υποχρέωση των συγχρηματοδοτούμενων Έργων.

«Είναι θέμα, όμως, οι πόροι και είναι θέμα και η στελέχωση. Και ξέρετε πάρα πολύ καλά ότι δεν είναι απλώς μία επιταγή του νόμου η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων με πόρους, είναι συνταγματική επιταγή και μάλιστα αγωγή από πλευράς ΟΤΑ. Και υπάρχει και νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας που λέει ότι καμία αρμοδιότητα δεν μπορεί να μεταβιβαστεί χωρίς τους αντίστοιχους πόρους. Εδώ, λοιπόν –και σωστά– και η ίδια η αυτοδιοίκηση σας επισημαίνει ότι για να λειτουργήσουν οι ξενώνες χρειάζεται να δώσουμε τα εργαλεία στην αυτοδιοίκηση για να στελεχώσει και τους ξενώνες και τα συμβουλευτικά κέντρα της ισότητας». [Γ1-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗ]

«Και τέλος όσον αφορά τις δομές και την πρόληψη και την εξάλειψη της βίας κατά των γυναικών, απάντησε ο Υπουργός ότι η χρηματοδότηση είναι από προγράμματα του ΕΣΠΑ μέχρι το 2020. Η πρόβλεψη που υπάρχει είναι μετά να καλυφθεί από εθνικούς πόρους. Εγώ θα ήθελα να προσθέσω, όμως, ότι –έχουμε εξήντα δύο δομές σε όλη τη χώρα– οφείλουμε να

έχουμε μία πιστοποίηση αυτών των δομών, ώστε οι νέες δομές που θα μπαίνουν να μπορούν ακριβώς να ακολουθούν και ως προς το προσωπικό και ως προς τη λειτουργία συγκεκριμένων κανόνες, για να μπορούν οι υπηρεσίες να είναι αποτελεσματικές. Και οφείλουμε να το κάνουμε αυτό ως πολιτεία και σε συνεργασία με τους δήμους να υπάρχει μια πιστοποίηση και με βάση αυτή να δημιουργούνται και νέες δομές». [Γ1-ΣΥΡΙΖΑ]

γ. Φαντασιακά για την ουσιαστική ισότητα και την κρίση

Στο παρόν νομοσχέδιο, από την ανάλυση των λόγων των γυναικών πολιτικών αναδεικνύονται **τρεις βασικές διαστάσεις** πολιτικών φαντασιακών: α) ο θεσμικός και κοινωνικός μετασχηματισμός ως προϋπόθεση για την επίτευξη της έμφυλης ισότητας σε περιόδους κρίσεων, β) η πραγμάτωση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων για την επίτευξη της δημοκρατίας, και γ) η σημασία του ρόλου των κινημάτων και των φεμινιστικών συμμαχιών.

Μια διάσταση που αναδύεται από την ανάλυση του πολιτικού λόγου ορισμένων βουλευτριών αφορά την ελπίδα ή και την πίστη για την εγγενή αξία της νομοθέτησης τέτοιων μέτρων, στα «ακλόνητα θεμέλια» του παρόντος νομοσχεδίου, όπως αναφέρεται, καθώς σύμφωνα με τις ίδιες έχουν τη δύναμη της μετατόπισης των στερεοτύπων, της αντιμετώπισης «κρίσιμων και χρονιζόντων» προβλημάτων, και της ανάπτυξης μιας κοινωνικής νοοτροπίας, απαλλαγμένης από έμφυλες ανισότητες.

«Μολονότι ένα χάσμα χωρίζει το είναι από το δέον, την καθημερινότητα από τη νομοθετική πράξη, τη θεωρία από την πράξη, τα γεγονότα από τον νομοθετικό κανόνα, οι νομοθετικές μεταρρυθμίσεις και οι τομές, προϊόντος του χρόνου, μεταφράζονται σε κοινωνικές νοοτροπίες, διαμορφώνουν συνειδήσεις και θραύουν στερεότυπα». [Γ2-ΣΥΡΙΖΑ]

«Είναι σαφές ότι πρέπει να γίνουν ακόμα πράγματα, να χαραχθούν ακόμα πιο καινοτόμες πολιτικές. Πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι το παρόν νομοσχέδιο θέτει επιτέλους σε στιβαρή βάση ακλόνητα θεμέλια για την αντιμετώπιση κρίσιμων και χρονιζόντων προβλημάτων για την προστασία και την ανάδειξη της ισότητας των φύλων, όχι μόνο σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά και σε πρακτικό επίπεδο». [Γ4-ΣΥΡΙΖΑ]

Ένα κοινωνικό φαντασιακό, έτσι, αναδύεται, σύμφωνα με το οποίο αποδίδεται στη νομοθεσία η δύναμη –μέσω της εφαρμογής της– της οικοδόμησης αυτών των κοινωνικών σχέσεων που θα αναπλαισιώσουν έως και αμφισβητήσουν την έμφυλη δομική καταπίεση και τις έμφυλες ανισότητες. Στο πλαίσιο αυτό, ορισμένες εκπρόσωποι κομμάτων εστιάζουν τόσο στη θεσμική εγγήγορη όσο και στην ενεργοποίηση της κοινωνίας που απαιτείται για την πραγμάτωση της ισότητας.

«Κοιτάζτε, τη γυναίκα η οποία παρενοχλείται στην εργασία της και έχει πρόβλημα να το πει, γιατί φοβάται ότι θα χάσει τη δουλειά της ή θα αντιμετωπίσει υποβάθμιση, τη γυναίκα η οποία δεν βρίσκει δουλειά, είναι η πρώτη που απολύεται ή απολύεται και στη λοχεία ακόμα, θα πρέπει να δούμε πώς στην πράξη θα τη βοηθήσουμε. Και δεν φτάνει μόνο το να

νομοθετήσουμε αυτά, που νομοθετούμε. Χρειάζεται εγρήγορση όλου του πολιτικού συστήματος, όχι μόνο του γυναικείου δυναμικού των κομμάτων του συνταγματικού τόξου, αλλά και πέρα από αυτό, μέσα στην κοινωνία, μέσα στους φορείς. Χρειάζεται, λοιπόν –και πριν καλό θα ήταν να κάνετε διαβούλευση και τώρα– και κοινωνικός διάλογος. Χρειάζεται μία πολύ σοβαρή προσπάθεια». [Γ1-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗ]

«Το μεγάλο στοίχημα που πρέπει να κερδηθεί είναι αφ' ενός η μετάφραση των διατάξεων ενός νομοσχεδίου σε εφαρμοσμένες πολιτικές –και τελέσφορες πολιτικές– αφ' ετέρου η εμπέδωση και η ηγεμονία των ιδεών που το διαπνέουν στην κοινωνία». [Γ2-ΣΥΡΙΖΑ]

Εντούτοις, έχει αναδειχθεί ότι ιδίως σε περιόδους οικονομικής κρίσης και επιβολής μέτρων λιτότητας η αρχιτεκτονική της διακυβέρνησης υποδηλώνει την έλλειψη δημοκρατικών χώρων για να συζητηθεί γενικότερα η κρίση και ειδικότερα οι συνέπειές της ως προς το φύλο (Kantola, 2018) και επιπλέον οι αποφάσεις που λαμβάνονται απομακρύνονται από τον πολιτικό διάλογο και τη συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών, ενώ παράλληλα οι θεσμοί χάραξης των πολιτικών είναι αποστασιοποιημένοι και απομονωμένοι από τη δημοκρατική συμμετοχή (Kantola και Lombardo, 2017). Οι πολιτικοί δεν δημιουργούν συνήθως τέτοιες πολιτικές συγκρούσεις που να συντελέσουν σε αρκετά βαθιές ρήξεις μέσα στην πολιτική ελίτ (O'Brien και Piscopo, 2023), ώστε να επιτρέψουν στις γυναίκες/θληλυκότητες και σε άλλες πληθυσμιακές ομάδες, που τείνουν να είναι περιθωριοποιημένες έως και αναλώσιμες, να «φανούν» και να «ακουστούν». Εξάλλου, το να νομοθετείς, δηλαδή να τυποποιείς και να θέτεις σε κανονιστικό πλαίσιο την πραγμάτωση της ουσιαστικής ισότητας, η οποία δεν έχει επιτευχθεί μέσω της τυπικής ισότητας, δεν είναι από μόνη της μια ενέργεια *contradiction in adjecto*;

Βουλευτρια του ΣΥΡΙΖΑ εκφράζει την πεποίθησή της ότι η ψήφιση του νομοσχεδίου θα επιφέρει ριζική μεταβολή, τόσο στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων των γυναικών –τα οποία δεν τυγχάνουν προάσπισης μόνον από τη διασφάλιση της τυπικής ισότητας– όσο και στην κατεύθυνση μια μη «ελλειμματικής» δημοκρατίας, καθώς δεν θα μπορούσε να υπάρξει ουσιαστική δημοκρατία όταν κυριαρχεί το «*απόλυτο ασύμπτωτο στη σχέση δημοκρατίας και συστήματος σχέσεων των φύλων*» (Παντελίδου-Μαλούτα, 2010: 262).

«Θα καλέσω, όμως, κλείνοντας, την Αντιπολίτευση στην υπερψήφιση, χωρίς μικροκομματικές παρωπίδες, των διατάξεων που αποσκοπούν στις απαραίτητες ριζικές αλλαγές που έχουμε ανάγκη ως κοινωνία όχι μόνο για την υπεράσπιση των γυναικείων δικαιωμάτων, αλλά γενικότερα με στόχο την εμβάθυνση της δημοκρατίας στη χώρα μας. Διότι, όταν υπερασπίζεσαι τα δικαιώματα του μισού πληθυσμού, τελικά υπερασπίζεσαι τα δικαιώματα όλων, ανεξαρτήτως φύλου. Χρειάζεται ως πολιτικές δυνάμεις να επιδείξουμε στην προκειμένη περίπτωση τη μέγιστη δυνατή συνεννόηση, επειδή όλες και όλοι γνωρίζουμε καλά ότι ποτέ τα δικαιώματα δεν έτυχαν επιτυχημένης υπεράσπισης μόνο με την ψήφιση κάποιων νόμων». [Γ7-ΣΥΡΙΖΑ]

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και ο λόγος μιας άλλης βουλευτριας του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία τονίζει ότι οι ρυθμίσεις του υπό ψήφιση νόμου, καθώς συνιστούν μια ολοκληρωμένη

προσπάθεια, και καθώς η ομιλήτρια προϋποθέτει ότι θα διασφαλίσουν την ουσιαστική ισότητα, θα οδηγήσουν στην επίτευξη μιας πραγματικής δημοκρατικής κοινωνίας. Επιπλέον, άλλη βουλευτρια στην αγόρευσή της αναδεικνύει την αναγκαιότητα της μετουσίωσης των διατάξεων σε εφαρμοσμένες πολιτικές και των πολιτικών σε «ηγεμονεύουσες» ιδέες για να δημιουργηθεί μια δημοκρατική κοινωνία με ισότητα, δικαιοσύνη και ελευθερία, καθώς το πνεύμα της τοποθέτησης εμφορείται από ένα ασαφές όραμα και πρόταγμα διαφωτισμού, θέση που προκαλεί απορία καθώς οι σύγχρονες κριτικές φεμινιστικές προσεγγίσεις αναδεικνύουν τις έμφυλες προϋποθέσεις και διχοτομίες στον λόγο των διαφωτιστών.

«Όλες οι παραπάνω ρυθμίσεις, καθώς και αυτές που προβλέπουν τη δημιουργία ενός δικτύου δομών [...] αποτελούν μια ολοκληρωμένη και αποτελεσματική προσπάθεια, που θέτει τα θεμέλια για την ουσιαστική επίτευξη ισότητας μεταξύ των δύο φύλων, ώστε να μπορούμε να μιλάμε για μια πραγματικά δημοκρατική και προοδευτική κοινωνία σε ένα κοινωνικό κράτος δικαίου». [Γ6-ΣΥΡΙΖΑ]

«Το μεγάλο, λοιπόν, στοίχημα του παρόντος νομοσχεδίου –και κάθε νομοσχεδίου που συνιστά τη νομοθετική κατοχύρωση και εγγύηση δικαιωμάτων– είναι να μετουσιωθεί όχι μόνο σε εφαρμοσμένες πολιτικές, αλλά και σε ηγεμονεύουσες ιδέες που θα γίνουν το πρόπλασμα, η πρώτη ύλη μιας δημοκρατικής κοινωνίας και οδοδείκτες στον δρόμο προς τον διαφωτισμό». [Γ2-ΣΥΡΙΖΑ]

Εντούτοις, αν και η πραγμάτωση της έμφυλης ισότητας είναι μια θεμελιώδης προϋπόθεση για τη δημοκρατία, ωστόσο δεν αρκεί για να τη διασφαλίσει, καθώς αναδύεται ένα ερώτημα καθοριστικής σημασίας για το «τι λογίζεται κάθε φορά ως αντιπροσωπευτικό και αντιπροσωπεύσιμο στην τυπική δημοκρατία» (Αθανασίου, 2018: 27). Οι εξαιρέσεις στις οποίες θεμελιώνεται η τυπική δημοκρατία δεν βασίζονται μόνον στο φύλο, αλλά και σε άλλα συστήματα καταπίεσης και έλλειψης προνομίων, όπως η τάξη, η αρτιμέλεια, η εθνοτική καταγωγή, η ταυτότητα φύλου κ.λπ. –ή ακόμα και στη διασταύρωσή τους– σε τέτοιον βαθμό που μας αναγκάζει να επανεξετάσουμε επιπλέον εννοιολογήσεις, όπως αυτήν της διαφοροποιημένης πολιτότητας (gender-differentiated citizenship), της έμφυλα ουδέτερης (gender-neutral), της έμφυλα πλουραλιστικής πολιτότητας (gender-pluralist) κ.λπ. Όπως αναφέρουν οι Βουγιούκα και Λιάπη (2022: 4), η δημοκρατία (ιδεατά) είναι ταυτόχρονα ένα σύστημα πολιτειακών/πολιτικών θεσμών και μορφών κοινωνικής συμβίωσης, στο οποίο οποιοδήποτε θεσμοθετημένο ή αποδεκτό –ακόμα και άρρητα– σύστημα κοινωνικής ιεράρχησης, όπως το φύλο, δεν μπορεί να είναι αποδεκτό. Επιπλέον, όπως επισημαίνει η Παντελίδου-Μαλούτα (2014α), είναι σημαντικό να δούμε ποια είναι η στόχευση των μέτρων: η λιγότερο ασύμμετρη σχέση δημοκρατίας και φύλου, όπου θα προστεθεί ένα «γυναικείο» πρόσωπο δίπλα στο «ανδρικό» (ιεραρχική δυαδική δομή του φύλου), ή το πρόταγμα προς μια δημοκρατία πραγματικά –και όχι τυπικά– αδιάφορη ως προς το φύλο, αναγνωρίζοντας την έμφυλη υπόσταση των πολιτών χωρίς να συνιστά ιεραρχική κατηγορία, και μάλιστα σε

περιόδους κρίσης που οι ζωές των ανθρώπων ολοένα και περισσότερο απαξιώνονται και επισφαλοποιούνται;

Τέλος, αξιοσημείωτο είναι αυτό που επισημαίνει βουλευτριά του ΣΥΡΙΖΑ, ότι χρειάζεται η δημιουργία ενός συλλογικού «εμείς» για μια πιο συμμετοχική δημοκρατία, μέσω της ενίσχυσης του φεμινιστικού κινήματος και των εγχειρημάτων προάσπισης δικαιωμάτων.

«Οι νόμοι είναι απαραίτητοι, αλλά προφανώς δεν είναι αρκετοί. Χρειάζεται η καθημερινή στάση του καθενός και της καθεμιάς και η ενδυνάμωση του φεμινιστικού ρεύματος, η εγρήγορση των κινημάτων, ο πολλαπλασιασμός των δικαιωματικών πρωτοβουλιών. Μόνο έτσι, με νόμους, αλλά και με στάσεις ζωής, γινόμαστε αντάξιοι και αντάξιες της υποχρέωσης να παραδώσουμε μία δημοκρατικότερη και πιο δίκαιη κοινωνία στις γενιές που θα έρθουν, το μόνο εύσημο για το οποίο έχει σημασία να υπηρετεί κάνεις τα δημόσια λειτουργήματα».
[Γ7-ΣΥΡΙΖΑ]

Η μετατόπιση της οπτικής από το θεσμικό πεδίο στο κινηματικό πιθανά αντανakλά και την πίστη/εμπιστοσύνη στη γενεαλογία των φεμινιστικών διεκδικήσεων, στις οποίες γεννιούνται συλλογικές διεργασίες και αιτήματα, με στόχο την αντίσταση στην πολιτική και κοινωνική αδρανοποίηση και στις καταστάσεις «εξαιρέσης» της εποχής των «κρίσεων», αλλά και στην αμφισβήτηση των κατεστημένων όρων της πολιτικής, καθώς και της κανονικοποιητικής και κανονιστικής αναγωγής του «πολιτικού» στον νομικό ορθό λόγο (Μπάτλερ και Αθανασίου, 2016: 251).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

Από τη βιβλιογραφική επισκόπηση τα αποτελέσματα σε γενικό πλαίσιο είναι αρκετά αντιφατικά. Αναδεικνύεται ότι η φεμινιστική διακυβέρνηση εντός των πολιτικών θεσμών μπορεί είτε να διαδραματίσει ρόλο στη διασφάλιση της συμπερίληψης της διάστασης του φύλου στην απόκριση στις κρίσεις, είτε να συμβεί ακριβώς το αντίθετο: δηλαδή, οι κρίσεις μπορεί να αποδυναμώσουν ή να παραγκωνίσουν τα πλαίσια διακυβέρνησης που έχουν σχεδιαστεί για την υποστήριξη της έμφυλης ισότητας. Φαίνεται ότι, αν και η φεμινιστική διακυβέρνηση παρέχει θεσμική συνέχεια και σταθερότητα στη χάραξη πολιτικής για την ισότητα των φύλων, ωστόσο μπορεί να παραμεριστεί σε περιόδους κρίσεων. Η ιδέα ότι η ταυτότητα ενός/μιας πολιτικού, συμπεριλαμβανομένου του φύλου, μπορεί να επηρεάσει τα αποτελέσματα της πολιτικής υποστηρίζεται από έναν αυξανόμενο όγκο εμπειρικής έρευνας. Από την άλλη πλευρά, υπογραμμίζεται η ανάγκη να κατανοηθεί σε ποιον βαθμό η υποεκπροσώπηση των γυναικών πολιτικών έχει σημασία για τις επιλογές πολιτικής, ειδικά σε περιόδους κρίσεων.

Το βέβαιο είναι ότι σταδιακά δημιουργείται μια νέα ερευνητική ατζέντα για το φύλο και την πολιτική σε περιόδους κρίσης. Εντούτοις, δεν έχουν ερευνηθεί επαρκώς, ακόμα και σήμερα, εάν και ποιες είναι οι στρατηγικές που έχουν αναπτυχθεί από γυναίκες πολιτικούς για την αντιμετώπιση τέτοιων προκλήσεων και, επιπλέον, τα αποτελέσματα διαφοροποιούνται ανάλογα με το είδος, το εύρος και τη σοβαρότητα της κρίσης. Για χρόνια, η ικανότητα των γυναικών να ασκούν αποτελεσματική πολιτική αμφισβητείται, καθώς το πεδίο της πολιτικής έχει δημιουργηθεί για άνδρες από άνδρες, με την επιτομή της έλλειψης γυναικών ως πρωθυπουργών και προέδρων κυβερνήσεων (Jalalzai, 2013), ενώ παράλληλα διαφαίνεται ότι οι κρίσεις παρουσιάζουν ευκαιρίες αλλά και κίνδυνο για τις γυναίκες πολιτικούς, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της κάθε κρίσης. Η περιοχή του ζητήματος της κρίσης, η φύση της κρίσης και το είδος της επικοινωνίας που απαιτείται σε μια δεδομένη στιγμή διασταυρώνονται με το φύλο ενός/μιας πολιτικού (Davidson-Schmich et al., 2023).

Ορισμένες βασικές διαστάσεις αναδεικνύονται από τη βιβλιογραφική επισκόπηση:

- Υπάρχει γενικότερα μια περιθωριοποίηση ζητημάτων που άπτονται της έμφυλης ισότητας και δικαιοσύνης κατά τις πολλαπλές κρίσεις από την πολιτική ατζέντα των κομμάτων. Ως αποτέλεσμα, η οικονομική, κοινωνική και πολιτική συμμετοχή των γυναικών κινδυνεύει ολόένα και περισσότερο.

- Η πολιτική έκτακτης ανάγκης συνήθως σημαίνει «ανδροκεντρική» πολιτική. Οι κυβερνήσεις κηρύσσουν συνήθως την εκάστοτε κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης» για να διευκολύνουν την ταχεία λήψη αποφάσεων, με αποτέλεσμα να παρακάμπτουν τα κοινοβούλια και να λαμβάνουν αποφάσεις μεταξύ κλειστών κύκλων υπουργών και συμβούλων (στην Ελλάδα το είδαμε με τις πράξεις νομοθετικού περιεχομένου). Επιπλέον, καθώς οι γυναίκες παραμένουν εκτός υπουργικών θέσεων πιθανότατα αποκλείονται και από τέτοιες διαδικασίες λήψης αποφάσεων – είναι αυτό που στη βιβλιογραφία ονομάζεται ως φύλαξη της πύλης εισόδου σε ανώτατες θέσεις (gate-keeping). Οι αντιλήψεις ότι η αντιμετώπιση κρίσεων απαιτεί τεχνικές, εξειδικευμένες γνώσεις τροφοδοτεί περαιτέρω τον αποκλεισμό των γυναικών.
- Η κρίση αλληλεπιδρά με –και μεταμορφώνει– τα έμφυλα πρότυπα που διαμορφώνουν τις γυναίκες, αλλά και την πρόσβαση στην εξουσία, όπως επίσης την υιοθέτηση και την εφαρμογή πολιτικών για την προώθηση των δικαιωμάτων των γυναικών. Υπερτονίζονται οι έμφυλες διαφορές στην πολιτική συμπεριφορά και η γυναικεία πολιτικότητα εξετάζεται μόνο σε αντιπαράθεση με την ανδρική (Παντελίδου-Μαλούτα, 1987: 10-11). Άνδρες και γυναίκες θεωρούνται ομοιογενείς κοινωνικές κατηγορίες, χωρίς εσωτερικές διαφοροποιήσεις (δεν λαμβάνεται υπόψη η διαθεματικότητα), ενώ οι μεταξύ τους διαφορές αντιμετωπίζονται συγχρόνως ως εξηγήσεις με παραπομπές στη «φύση» της γυναίκας.
- Οι κρίσεις επιδρούν στην ενίσχυση έμφυλων προϋδεάσεων και των παραδοσιακών έμφυλων κανόνων για την άσκηση πολιτικής από άνδρες και γυναίκες. Το είδος της κρίσης μπορεί να επηρεάσει την πρόσβαση, τη θητεία και την έξοδο των γυναικών από την πολιτική ηγεσία. Πολλές κρίσεις απαιτούν αρρενωποποιημένες ηγετικές ιδιότητες, όπως δύναμη και αποφασιστικότητα, ιδιότητες που παραδοσιακά συνδέονται με τους άνδρες. Ορισμένες κρίσεις μπορεί να ενεργοποιήσουν έμφυλα στερεότυπα που απεικονίζουν τις γυναίκες ως πιο ειλικρινείς, διαφανείς και αξιόπιστες, δημιουργώντας εκκλήσεις προς αυτές να συμβάλουν στη διάσωση. Για παράδειγμα, οι οικονομικές κρίσεις δημιουργούν ευκαιρίες για τις γυναίκες να γίνουν Υπουργοί Οικονομικών. Οι γυναίκες είναι, επίσης, πολύ πιο πιθανό να υπηρετήσουν σε αυτό το χαρτοφυλάκιο μετά από μια απότομη αύξηση της διαφθοράς. Όταν η δυσπιστία των ψηφοφόρων στους

πολιτικούς θεσμούς είναι υψηλή, τα κόμματα έχουν περισσότερες γυναίκες υποψήφιες. Οι κρίσεις μπορεί να είναι στιγμές ευκαιρίας όπου οι γυναίκες δύνανται να αποκτήσουν εκτελεστικά αξιώματα, αλλά προκύπτει επίσης ότι οι ψηφοφόροι θεωρούν ότι η ανδρική ηγεσία προτιμάται όταν οι κοινωνίες βρίσκονται σε συνθήκες υψηλής απειλής, αφού προτιμούν την «ισχυρή» ηγεσία που συνδέεται στερεοτυπικά με την αρρενωπότητα και τους άνδρες.

- Η θεωρία του «γυάλινου γκρεμού» φαίνεται να επιβεβαιώνεται (Ryan και Haslam, 2005), διότι, αν και δίνονται στις γυναίκες θέσεις ηγεσίας σε περιόδους επισφάλειας, ωστόσο είναι προετοιμασμένες να αποτυγχάνουν σε τέτοιες καταστάσεις (Ryan και Haslam, 2005). Δεν είναι τυχαίο ότι αυτή η θεωρία αναπτύχθηκε για να διερευνήσει την τοποθέτηση των γυναικών σε ηγετικές θέσεις σε περιόδους αντίξωων συνθηκών, καθώς μπορεί να προκαλέσει αρνητικές αντιλήψεις για τις γυναίκες στην ηγεσία και έτσι να χρησιμοποιηθεί ως απόδειξη για την ακαταλληλότητά τους σε τέτοιους ρόλους (Ryan και Haslam, 2007). Η πολιτική έκτακτης ανάγκης, για παράδειγμα, ενισχύει την αρρενωπή κατασκευή της εκτελεστικής εξουσίας και οδηγεί στον αποκλεισμό γυναικών πολιτικών και γυναικών ειδικών από τις ομάδες διαχείρισης κρίσεων (Piscopo, 2021).

Επομένως, όπως αναφέρουν οι O'Brien και Piscopo (2023), η (α)συμφωνία των κοινωνικών ρόλων παραμένει ένας σημαντικός θεωρητικός φακός για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ο τύπος της κρίσης αλληλεπιδρά με την υποστήριξη για «ανδρικά» και «γυναικεία» στιλ εξουσίας, και επιπλέον ο απόηχος μιας κρίσης έχει σημαντικές επιπτώσεις για την πρόσβαση και τη διατήρηση της εξουσίας των γυναικών, καθώς και για το νομικό καθεστώς και τα πολιτικά δικαιώματά τους.

Ενδιαφέρουσες είναι, επίσης, οι διαστάσεις που αναδείχθηκαν κατά την ποιοτική ανάλυση των λόγων των γυναικών πολιτικών – μέσω της επαγωγικής θεματικής ανάλυσης, από τα πρακτικά της ολομέλειας της Ελληνικής Βουλής, κατά την ψήφιση δύο καθοριστικών νομοσχεδίων για την έμφυλη βία και την ουσιαστική ισότητα: α) το νομοσχέδιο για την «Κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας» (Ν. 4531/2018), και β) το νομοσχέδιο για την «Πρώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας» (Ν. 4604/2019). Η ψήφιση των νομοσχεδίων αυτών λαμβάνει χώρα σε μια παρατεταμένη χρονική περίοδο εφαρμοζόμενων μνημονίων, πολιτικών λιτότητας και επιβολής κεφαλαιακών ελέγχων, με αρνητικές συνέπειες στα δικαιώματα των γυναικών, των τρανς και των μη δυαδικών ατόμων κ.ά., αλλά και με

υποβάθμιση των πολιτικών έμφυλης ισότητας, με εξαίρεση την περίοδο 2009-2012, που δημιουργήθηκε, μεταξύ άλλων, το πανελλαδικό δίκτυο εξήντα μία υποστηρικτικών δομών για την αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών.

Στο νομοσχέδιο για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας, τρεις κύριες θεματικές κατηγορίες αναδόθηκαν: α) περιοχές και πεδία πολιτικής (σκοπός και σημασία της νομοθέτησης, σύνδεση με το γυναικείο/φεμινιστικό κίνημα, προστασία θυμάτων, εννοιολογήσεις της έμφυλης βίας), β) αναπαραστάσεις της έμφυλης βίας (εικόνες θυματοποίησης, εθνοκεντρικά αφηγήματα, αντι-έμφυλη ιδεολογία) και γ) νοσηματοδοτήσεις της κρίσης (αντιστάσεις, κοινωνική πολιτική, κοινωνικός μετασχηματισμός/δικαιοσύνη).

Στην κοινοβουλευτική συζήτηση, από βουλευτρίες της αντιπολίτευσης επισημαίνονται ορισμένες διαστάσεις της μη καλής νομοθέτησης, καθώς η κύρωση της Σύμβασης συνοδεύεται από άλλες διατάξεις και δεν γίνεται μέσω ενός αυτοτελούς νομικού πλαισίου, ενώ έρχεται χρονικά καθυστερημένη από την υπογραφή της το 2011, θέση στην οποία αντιτίθενται βουλευτρίες του ΣΥΡΙΖΑ, επισημαίνοντας ιδεολογικές νόρμες και αντιστάσεις που εμπόδισαν τη θεσμοθέτηση αυτή νωρίτερα. Αν και μέσω αφηρημένων/γενικόλογων διατυπώσεων, αρκετές βουλευτρίες του ΣΥΡΙΖΑ τονίζουν ότι η κύρωση της Σύμβασης συνιστά μια «ιστορική ημέρα» δικαίωσης των αιτημάτων του γυναικείου κινήματος, σηματοδοτώντας μια τομή στον τρόπο απόκρισης της έμφυλης βίας, όπου απαιτείται: α) δέσμευση (προσωπική και πολιτική) των δημοκρατικών βουλευτών/-τριών για την ανάπτυξη πρωτογενούς πρόληψης, και β) συλλογική δράση για τον μετασχηματισμό των έμφυλων ρόλων και στερεοτύπων. Ακραία έκφανση μιας αντι-έμφυλης ιδεολογίας (anti-gender ideology) στις τοποθετήσεις των γυναικών πολιτικών εκφράζεται από βουλευτρία της Χρυσής Αυγής, η οποία αντιδρά στην επιχειρούμενη θεσμική αλλαγή, υποτιμώντας την ιστορική και κοινωνική σημασία της Παγκόσμιας Ημέρας για τα Δικαιώματα των Γυναικών, μέσω της ανάπτυξης συνωμοσιολογικών ισχυρισμών, ενώ παράλληλα επισημαίνεται η υπονόμηση του θεσμού της (λευκής και ετεροκανονικής) οικογένειας.

Στις περισσότερες αγορεύσεις, η έμφυλη βία και ισότητα υποστασιοποιείται σε οντολογίες του ετεροκανονικού έμφυλου διπολισμού (άνδρες-γυναίκες), αφήνοντας εκτός της αφήγησης άλλες υποκειμενικότητες, οι οποίες ανάλογα με την πολιτικό (π.χ. Χρυσή Αυγή) μπορεί να αποτελέσουν και «απειλητικές μερικότητες». Η συντριπτική πλειονότητα των βουλευτριών (ιδίως από το κόμμα του ΣΥΡΙΖΑ) αναφέρεται στη βία κατά των γυναικών και σε διάφορα είδη της, ενώ έμφαση δίνεται κυρίως στην ενδοοικογενειακή βία. Εντούτοις, δεν είναι λίγες οι φορές που οι βουλευτρίες (από όλα τα πολιτικά κόμματα), όταν εστιάζουν

στην ενδοοικογενειακή βία, ο λόγος τους κινείται σε μια αφηρημένη και ομογενοποιητική αναφορά σε «θύματα» και «δράστες», ενώ τα θύματα παρουσιάζονται ως αδύναμα να αλλάξουν τη ζωή τους και στερούμενα εμπρόθετης δράσης για λήψη αποφάσεων.

Όταν, επίσης, γίνεται λόγος για άλλες εκφάνσεις της βίας κατά των γυναικών (π.χ. εγκλήματα τιμής, ακρωτηριασμοί γυναικείων γεννητικών οργάνων, βιασμοί), αυτές συνδέονται με διαφορετικούς πολιτισμούς και χώρες εκτός «Δύσης» ή και σε μεταναστευτικούς/προσφυγικούς πληθυσμούς εντός «Δύσης». Η Δύση ανάγεται σε έναν χώρο πολιτισμικής ανωτερότητας και υπεροχής (με εξαίρεση τον πολιτικό λόγο λίγων βουλευτριών του ΣΥΡΙΖΑ), ενώ είναι αξιοσημείωτο ότι αναπτύσσεται ένα εθνοκεντρικό αφήγημα που δομεί μια αρχιτεκτονική γλώσσας αποκλεισμού σε ετερογενείς «άλλους» πληθυσμούς, οι οποίοι ασκούν διακρίσεις «ανήκουστες για τον δυτικό κόσμο». Είναι αξιοσημείωτο ότι ο άξονας ρατσισμός-σεξισμός-εθνοκεντρισμός χαρακτηρίζει αρκετές ομιλίες γυναικών πολιτικών από όλο το φάσμα των πολιτικών κομμάτων, αν και με διαφορετική ένταση, όπου από τη μια πλευρά θεωρείται αυτονόητη η προσπάθεια των δυτικών γυναικών να βοηθήσουν τις μη δυτικές γυναίκες, ενώ από την άλλη παθολογικοποιούνται και ποινικοποιούνται κοινωνικές/πολιτισμικές πρακτικές, όπου δυτικές γυναικείες υποκειμενικότητες στιγματίζονται στο όνομα της «βελτίωσης» των σωματικών πρακτικών του μη δυτικού κόσμου και έτσι προτείνεται ακόμα και «να μην έρθουν στη χώρα μας».

Ωστόσο, αν και δεν κυριαρχεί αυτός ο πολιτικός λόγος, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι από τις τοποθετήσεις δύο βουλευτριών του ΣΥΡΙΖΑ μετατίθεται το επίκεντρο της ανάλυσης με εστίαση στα πολλαπλά δίκτυα καταπίεσης και συστημικής βίας που υφίστανται οι γυναίκες εντός της Ευρώπης, ενώ παράλληλα τίθεται υπό διερώτηση εάν ο ορισμός του ΑΓΓΟ χρειάζεται να συμπεριλάβει τα ίντερσεξ άτομα, που έως τότε οι επεμβάσεις και οι λοιπές ιατρικές αγωγές έμφυλης «κανονικοποίησης» στα βρέφη και τα παιδιά δεν είχαν απαγορευτεί νομικά, κάτι το οποίο ρυθμίστηκε αργότερα με τον Ν. 4958/2022. Στην πιο ακραία του εκδοχή αυτός ο εθνοκεντρισμός βρίσκει έκφραση στον λόγο βουλευτριάς της Χρυσής Αυγής, ο οποίος ενέχει εμφυλοποιημένες και φυλετικοποιημένες εικόνες του «άλλου»: αναγνωρίζονται ως θύματα οι πολύτεκνες μητέρες, καθώς δίνονται κοινωνικές παροχές σε «έτερους» πληθυσμούς, όπως είναι οι πρόσφυγες και οι Ρομά και όσες η ζωή τους κινδυνεύει από «συμμορίες αλλοδαπών», αλλά και οι ίδιες οι «αλλοδαπές» από την ισλαμική βία και τον ισλαμικό νόμο. Ο συγκεκριμένος πολιτικός λόγος αναπαριστά το έθνος ως «αδύναμο» και «ευάλωτο» απέναντι στην «παρακμή» ή την «εισβολή» των

μεταναστευτικών/προσφυγικών πληθυσμών, ενώ παράλληλα εστιάζει στην αξία ετεροκανονικών αντιλήψεων του φύλου και της κοινωνίας.

Αναφορικά με την κρίση(σεις) και τις σχετικές τοποθετήσεις, διαφαίνεται από τον πολιτικό λόγο βουλευτριών του ΣΥΡΙΖΑ ότι νοηματοδοτείται ως: α) απειλή για τα νομικά κατοχυρωμένα δικαιώματα των γυναικών, καθώς θεωρείται ότι είναι νομικά αναστρέψιμα σε περιόδους κρίσης και ιδίως απέναντι σε αντιδημοκρατικές τάσεις της νεοφιλελεύθερης τάξης πραγμάτων, β) πιθανή ανάκρουση (backlash) σε βασικά κεκτημένα δικαιώματα των γυναικών που σχετίζονται με την αυτοδιάθεση του σώματός τους, και γ) έρεισμα για την ανάπτυξη αντιδραστικών ρητορικών σχετικά με τα θέματα της έμφυλης βίας και ισότητας. Έτσι, αναδεικνύεται η σημασία των υποστηρικτικών δομών του πανελλαδικού Δικτύου για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, οι οποίες δημιουργήθηκαν εν μέσω πολιτικών λιτότητας και δημοσιονομικών περιορισμών, και παράλληλα επισημαίνεται η αναγκαιότητα της συνέχισής τους ως μόνιμες οργανικές δομές – και όχι μέσω συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων ΕΣΠΑ– μετά την έξοδο της Ελλάδας από τη μνημονιακή επιτροπεία. Επιπλέον, από βουλευτριά του ΣΥΡΙΖΑ τονίζεται ότι δεν πρέπει να αποτελέσει η οικονομική κρίση πλαίσιο δικαιολόγησης για την ένταση των φαινομένων βίας, ενώ χρειάζεται να εμπεδωθεί κοινωνικά ότι συνιστούν ενδείκτη των έμφυλων ανισοτήτων και ασυμμετριών. Τέλος, προκειμένου να επανακάμψει η χώρα, τονίζεται η σημασία του «κοινωνικού μετασχηματισμού» με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης, μέσω της σταδιακής ψήφισης ενός νομικού πλέγματος που περιλαμβάνει το σύμφωνο συμβίωσης στα ομόφυλα ζευγάρια, τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου και την επικείμενη νομική παρέμβαση με την ψήφιση νόμου για την ουσιαστική ισότητα των φύλων.

Αναφορικά με το νομοσχέδιο για την Προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, την πρόληψη και την καταπολέμηση της έμφυλης βίας, τις κύριες κατηγορίες αποτέλεσαν τα ακόλουθα: α) περιοχές και πεδία πολιτικής (σκοπός και σημασία της νομοθέτησης, gender mainstreaming, προστασία θυμάτων, ουσιαστική ισότητα των φύλων, ενισχυτικοί μηχανισμοί/όργανα, φύλο-σεξουαλικός προσανατολισμός-ταυτότητα φύλου), β) όψεις/διαστάσεις της κρίσης (πεδία ανισοτήτων και διακρίσεων κατά των γυναικών, δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων, υποστηρικτικές δομές), και γ) φαντασιακά και προοπτικές (θεσμικός και κοινωνικός μετασχηματισμός, ουσιαστική ισότητα και δημοκρατία, κινήματα και φεμινιστικές συμμαχίες).

Στην κοινοβουλευτική συζήτηση συζητούνται οι αλλαγές που περιλαμβάνονται στο νομοσχέδιο για την εμπέδωση της ουσιαστικής ισότητας, ενώ τόσο ο σκοπός ψήφισής του όσο και η εννοιολόγηση της ουσιαστικής ισότητας παρερμηνεύονται ιδίως από βουλευτρίες

της αξιωματικής αντιπολίτευσης, καθώς δεν γίνεται κατανοητό ότι το προτεινόμενο νομοσχέδιο αφορά μια συνολική θεώρηση των έμφυλων σχέσεων, κατά την οποία το γυναικείο φύλο δεν αντιμετωπίζεται «ως ειδική κατηγορία», όπως ίσχυε με τις έως τότε διατάξεις και ρυθμίσεις, τις οδηγίες και τις συμβάσεις που η Ελλάδα είχε κυρώσει. Ορισμένες φορές, από βουλευτριες του ΣΥΡΙΖΑ γίνεται χρήση εξαιρετικά γενικευτικών και αόριστων διατυπώσεων με συναισθηματικά και εννοιακά διπολικά σχήματα που δεν συνδέονται απαραίτητα με τα ζητήματα της έμφυλης ισότητας (π.χ. «σύνθεση-διχασμός», «πολυφωνία-ολοκληρωτισμός» κ.ά.), ώστε να ενισχύσουν την ψήφιση του νομοσχεδίου, ενώ παράλληλα η σημασία της ψήφισής του περιορίζεται σε συγκεκριμένα πεδία (π.χ. εργασία των γυναικών και έμφυλη βία).

Ένα επιπλέον σημαντικό έλλειμα που εντοπίζεται αφορά τη μη αποσαφήνιση της εννοιολόγησης της κοινωνικής κατηγορίας «φύλο» και της «έμφυλης ισότητας», με αποτέλεσμα να θεωρείται δεδομένη μια συναντίληψη που διαστρεβλώνει τόσο την έννοια όσο και τους στόχους του gender mainstreaming. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές βουλευτριών σε «ισότητα των δύο φύλων», «έμφυλη ισότητα», «φυλετικές διακρίσεις» ή και η χρήση της ενικής αναφοράς στη «γυναίκα». Από βουλευτριά της ΝΔ εκφράζεται μια πολωτική πολιτική ταυτότητας, εξαιρώντας τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου από τον ορισμό της κατηγορίας «γυναίκες». Αυτή η απουσία συναντίληψης διατρέχει πολλές από τις τοποθετήσεις των βουλευτριών και είναι επίσης δηλωτική για το πώς γίνεται αντιληπτή η έμφυλη ισότητα αλλά και η κοινωνική κατηγορία «γυναίκες» με ομογενοποιητικές συνδηλώσεις της λεγόμενης «κοινής» και γενικεύσιμης εμπειρίας των γυναικών. Αποτέλεσμα αυτής της στάσης είναι η συνεκδοχική απουσία του έμφυλου προβληματισμού σε όλο το εύρος της προτεινόμενης οργάνωσης και εφαρμογής των προτεινόμενων δημόσιων πολιτικών (κεντρικών, περιφερειακών και τοπικών).

Επιπλέον, καθώς η έννοια του gender mainstreaming δεν αναλύεται παρά μόνον επισημαίνεται διακηρυκτικά, εντάσσονται στη συζήτηση οι δεσμεύσεις για την επίτευξή του με αόριστη νοηματοδότηση που «προστίθεται» κατά «τεχνοκρατικό» τρόπο στη συγκρότηση των πολιτικών. Σημαντική είναι η επισήμανση που γίνεται από βουλευτριά του ΣΥΡΙΖΑ για τον κίνδυνο μη εφαρμογής της ένταξης της διάστασης του φύλου, ιδίως από τα υπουργεία, τονίζοντας ότι χρειάζεται να δοθεί έμφαση στον τρόπο λειτουργίας αυτών των ενισχυτικών μηχανισμών και δομών. Επομένως, θα ήταν αναμενόμενο να επισημανθεί από τις τοποθετήσεις των γυναικών πολιτικών πώς θα διαταραχτεί αυτή «η εγγενής ανισότητα στο υπάρχον σύστημα έμφυλων σχέσεων» (Παντελίδου-Μαλούτα, 2014), κάτι που εν μέρει

επισημαίνεται από βουλευτριά της Δημοκρατικής Συμπαράταξης, αν και η ίδια επίσης δεν προτείνει κάποιες εναλλακτικές προτάσεις.

Επομένως, οι ενισχυτικοί μηχανισμοί και τα όργανα που θα συμβάλουν στην άρση των έμφυλων διακρίσεων συζητούνται από την πλειονότητα των βουλευτριών. Εντούτοις, καθώς πολλοί από τους εθνικούς μηχανισμούς (π.χ. ΓΓΙΦ, ΚΕΘΙ κ.λπ.) που περιγράφονται λειτουργούν πολλά χρόνια πριν την ψήφιση του νομοσχεδίου, δεν φαίνεται να αναβαθμίζονται ή/και να δημιουργούνται εναλλακτικές υποστηρικτικές δομές και, επιπλέον, επικρατεί μια σύγχυση στη γνώση των βουλευτριών για τον αν θα συσταθούν λόγω του νέου νόμου ή αν ήδη λειτουργούν και με ποιους όρους – ορισμένες βουλευτρίες ορθά αναφέρονται στη «συνέχισή» τους, ενώ άλλες λανθασμένα στη «δημιουργία» τους.

Επιπρόσθετα, στη συζήτηση για το νομοσχέδιο αναδύονται οι λόγοι των γυναικών πολιτικών για την κρίση, οι οποίες κατά πλειονότητα εστιάζουν σε πεδία που παρατηρούνται ανισότητες και διακρίσεις κατά των γυναικών (π.χ. ανεργία, μη αμειβόμενη εργασία, έμφυλη βία κ.λπ.), δεικνύοντας ορισμένες δομικές διαστάσεις και τον αντίκτυπό τους, ενώ παράλληλα δίνουν βάρος στη σημασία της εμπέδωσης της ουσιαστικής ισότητας για την αντιμετώπισή τους. Συζητούνται, επίσης, διαστάσεις που αφενός εμποδίζουν την επίτευξη της έμφυλης ισότητας και αφετέρου ενισχύουν τη δυσμενή θέση των γυναικών και αφορούν τις δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων. Από ορισμένες βουλευτρίες του ΣΥΡΙΖΑ και της Δημοκρατικής Συμπαράταξης τονίζεται η αναγκαιότητα ανάπτυξης στοχευμένων πολιτικών για να είναι αποτελεσματικό το μέτρο της ποσόστωσης. Βέβαια, από καμία βουλευτριά δεν επισημαίνεται το ζήτημα της ουσιαστικής εκπροσώπησης των γυναικών, παρόλο που το νομοσχέδιο αφορά την ουσιαστική ισότητα. Επιπρόσθετα, επισημαίνεται ότι, αν και έχουν επέλθει αλλαγές, ωστόσο χρειάζεται να ενισχυθούν οι πρωτοβουλίες για να μην είναι απρόσιτο το πεδίο της έμφυλης ισότητας, ιδίως μετά από μια παρατεταμένη περίοδο έμφυλου χαρακτήρα της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης της κρίσης. Παρ' όλα αυτά, βουλευτριά της ΝΔ θεωρεί ότι ο αντίκτυπος των πολιτικών λιτότητας δεν έχει θίξει τον δημόσιο τομέα και ότι τόσο οι μισθολογικές ανισότητες όσο και η άνιση μεταχείριση των γυναικών είναι «ιδίωμα» του ιδιωτικού τομέα.

Είναι αξιοσημείωτο ότι και σε αυτή την ενότητα ο πολιτικός λόγος των γυναικών πολιτικών διακατέχεται από μια αντίληψη της αναλυτικής κατηγορίας «γυναίκες» ως μια ενιαία και στατική ομάδα, ενώ απουσιάζει μια διαθεματική οπτική, καθώς την περίοδο αυτή οι γυναίκες με τα λιγότερα εκπαιδευτικά προσόντα ήρθαν δυσανάλογα αντιμέτωπες με την ανεργία, την υποαπασχόληση, τις χαμηλές αμοιβές, την ανασφάλιστη εργασία και την έλλειψη δικαιωμάτων στους γυναιοκρατούμενους κλάδους του ιδιωτικού τομέα, ενώ οι

μετανάστριες βίωσαν ακόμα εντονότερα αυτές τις διακρίσεις (Καραμεσίνη, 2011· Καραμεσίνη και Rubery, 2015). Αν και οι παρατηρήσεις ορισμένων βουλευτριών του ΣΥΡΙΖΑ είναι οξυδερκείς, ωστόσο προσεγγίζουν το «φύλο» περιγραφικά, περιορίζοντας το νόημά του σε «ομοιογενείς κατηγορίες», γεγονός που εμποδίζει την ανάδειξη των έμφυλων τροπικοτήτων που η κρίση οργανώνει και διανέμει σε «μειονεξίες» και «προνόμια» (Αβδελά, 2011).

Αναφορικά με την έμφυλη βία, ο πολιτικός λόγος της συντριπτικής πλειονότητας των βουλευτριών συγκροτεί έναν σημασιολογικό άξονα που επάνω του αφενός προβάλλεται το ενδιαφέρον για τη θεσμική αναγνώριση της έμφυλης βίας και της στήριξης των κακοποιημένων γυναικών, αφετέρου όμως αγνοούνται οι «ουσιαστικές» ανάγκες των ίδιων των υποκειμένων αυτών των υπηρεσιών (π.χ. επιζώσες, εργαζόμενα άτομα κ.λπ.). Επιπλέον, είναι αξιοσημείωτο ότι επικρατεί μια έντονη σύγχυση για το ποιο είναι το χρηματοδοτικό τους πλαίσιο, και στους προβληματισμούς αυτούς προστίθεται και η κριτική επισήμανση από πλευράς βουλευτριάς της Δημοκρατικής Συμπαράταξης, περί της πολιτικής δέσμευσης που χρειάζεται να ληφθεί για τη διάθεση κρατικών πόρων, προκειμένου να συνεχιστεί η λειτουργία των υποστηρικτικών δομών.

Επιπρόσθετα, από την κοινοβουλευτική συζήτηση αναδεικνύονται τρεις βασικές διαστάσεις πολιτικών φαντασιακών: α) ο θεσμικός και κοινωνικός μετασχηματισμός ως προϋπόθεση για την επίτευξη της έμφυλης ισότητας σε περιόδους κρίσεων, β) η πραγμάτωση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων για την επίτευξη της δημοκρατίας, και γ) η σημασία του ρόλου των κινημάτων και των φεμινιστικών συμμαχιών. Ορισμένες βουλευτρίες πιστεύουν στην εγγενή αξία της νομοθέτησης τέτοιων μέτρων, καθώς σύμφωνα με τις ίδιες έχουν τη δύναμη της μετατόπισης των στερεοτύπων, της αντιμετώπισης *«κρίσιμων και χρονιζόντων»* προβλημάτων, και της ανάπτυξης μιας κοινωνικής νοοτροπίας απαλλαγμένης από έμφυλες ανισότητες. Στο πλαίσιο αυτό, ορισμένες εκπρόσωποι κομμάτων εστιάζουν τόσο στη θεσμική εγρήγορση όσο και στην ενεργοποίηση της κοινωνίας. Βουλευτρία του ΣΥΡΙΖΑ εκφράζει την πεποίθησή της ότι η ψήφιση του νομοσχεδίου θα επιφέρει ριζική μεταβολή τόσο στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων των γυναικών όσο και στην κατεύθυνση μιας μη «ελλειμματικής» δημοκρατίας. Επίσης, άλλη βουλευτρία του ΣΥΡΙΖΑ τονίζει ότι οι ρυθμίσεις του υπό ψήφιση νόμου θα διασφαλίσουν την ουσιαστική ισότητα και θα οδηγήσουν στην επίτευξη μιας πραγματικής δημοκρατικής κοινωνίας. Τέλος, αξιοσημείωτο είναι αυτό που επισημαίνει βουλευτρία του ΣΥΡΙΖΑ, ότι χρειάζεται η δημιουργία ενός συλλογικού «εμείς» για μια πιο συμμετοχική δημοκρατία, μέσω της ενίσχυσης του φεμινιστικού κινήματος και των εγχειρημάτων προάσπισης δικαιωμάτων. Επομένως, για να

μη γίνει «*το φύλο αόρατο*» (Αβδελά, 2011) χρειάζεται επίσης να στραφεί το βλέμμα από το θεσμικό στο κινηματικό επίπεδο, σε συλλογικές διεργασίες και αιτήματα, με στόχο την αντίσταση στην πολιτική και κοινωνική αδρανοποίηση και στις καταστάσεις «εξαίρεσης» της εποχής των «κρίσεων».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αβδελά, Ε. (2011). Το φύλο στην (σε) κρίση ή τι συμβαίνει στις «γυναίκες» σε χαλεπούς καιρούς. *Σύγχρονα Θέματα* 115, 8-17.
- Agamben, G. (2007). *Κατάσταση εξαίρεσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα* (Μτφρ. Μ. Οικονομίδου). Αθήνα: Πατάκης.
- Αθανασάτου, Ι. (2014). *Εθνικές και ευρωπαϊκές πολιτικές: 4η θεματική ενότητα εκπαιδευτικού υλικού*, Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας/ΚΕΘΙ.
- Αθανασίου, Α. (2018). Το «να γίνεσαι φεμινίστρια» ως κριτική επιτελεστικότητα του πολιτικού. Στο Ντ. Βαΐου και Α. Ψαρρά (επιμ.) (2018), *Πρακτικά Ημερίδας – Εννοιολογήσεις και πρακτικές του φεμινισμού. Μεταπολίτευση και «μετά»* (σσ. 19-32). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.
- Αθανασίου, Α. (2013). Η κρίση ως τεχνική κανονικοποίησης, ή πώς παράγεται αυτό που υπάρχει ήδη. Στο: *Μεταβολές + Ανασημασιοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης* (σσ. 16-21). Στρογγυλό τραπέζι: «Όταν το φύλο (δεν) συνάντησε την κρίση. Εκτοπισμένα σώματα και απύσες προσεγγίσεις (Βόλος, 1-3 Νοεμβρίου 2013). Διαθέσιμο στο <https://www.arch.uth.gr/crisisconference/proceedings/LettersPDF/strogylotrapezi.pdf>
- Αθανασίου, Α. (2012). *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης». Κριτικές και αντιστάσεις*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Αθανασίου, Α. (επιμ.) (2006α). *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Νήσος.
- Αθανασίου, Α. (2006β). Gender trouble. Η φεμινιστική θεωρία και πολιτική μετά την αποδόμηση της ταυτότητας. *Σύγχρονα Θέματα*, 94, 62-71.
- Αθανασίου, Α. και Μπάτλερ, Τζ. (2014, 26 Ιανουαρίου). Κρίση, κριτική και οι δυνατότητες της πολιτικής. Συνέντευξη της Αθηνάς Αθανασίου και της Τζούντιθ Μπάτλερ στην Ειρήνη Αβραμοπούλου. *Εφημερίδα «Αυγή»*. Διαθέσιμο στο https://www.avgi.gr/politiki/83034_krisi-kritiki-kai-oi-dynatotites-tis-politikis
- (The) Anti-Security Collective (2024). *Μανιφέστο για την κατάργηση της ασφάλειας* (Μτφρ. Γ. Παπανικολάου). Αθήνα: Affect.
- Βαρίκα, Ε. (1995). Επανίδρυση ή επιδιόρθωση της δημοκρατίας; Το αίτημα της ισάριθμης αντιπροσώπευσης των φύλων. *Σύγχρονα Θέματα*, 57, 42-58.
- Βουγιούκα, Α. και Λιάπη, Μ. (2022). *Έμφυλες και διαθεματικές διαστάσεις της πολιτικής συμμετοχής και εκπροσώπησης: Θεωρητικές προσεγγίσεις και προτάσεις πολιτικής*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. Διαθέσιμο στο <https://diotima.org.gr/emfyles-diaastaseis-tis-politikis-symmetochis/>
- Βουγιούκα, Α. και Παπαγιαννοπούλου, Μ. (2019). Εκλέγειν και Εκλέγεσθαι: Διερεύνηση και Καταγραφή Στάσεων, Αντιλήψεων και Πεποιθήσεων για Θέματα Συμμετοχής και Εκπροσώπησης των Γυναικών σε Δομές Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας/ΚΕΘΙ. Διαθέσιμο στο <https://www.kethi.gr/sites/default/files/wp->

content/uploads/2019/09/%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%97_%CE%95%CE%9D%CE%99%CE%91%CE%99%CE%91-%CE%95%CE%9A%CE%98%CE%95%CE%A3%CE%97-%CE%95%CE%A1%CE%95%CE%A5%CE%9D%CE%A9%CE%9D_FINAL_EDIT ED-3.pdf

Bryson, V. (2005). *Φεμινιστική πολιτική θεωρία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Γαλανού, Μ. (2014). *Ταυτότητα και έκφραση φύλου*. Αθήνα: Σωματείο Υποστήριξης Διεμφυλικών/ΣΥΔ.

Δαλεζίου, Μ. (2021). Από τις θεωρίες του φύλου στο gender mainstreaming: Ελλείμματα «συνομιλίας» και η «αόρατη» βιωμένη εμπειρία. *Feministika*, 4. Διαθέσιμο στο <https://feministika.net/apo-theories-fylou-sto-gender-mainstreaming/>

Εμμανουηλίδης, Μ. και Κουκουτσάκη, Α. (2013). *Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης*. Αθήνα: Futura.

Ζαββού, Α. (2020). Σκέψεις για το προσφυγικό από μια φεμινιστική οπτική. Σκέψεις για το προσφυγικό από μια φεμινιστική οπτική. *Feministika*, 1, 74-78. Διαθέσιμο στο <https://feministika.net/prosfygiko-feministiki-optiki/>

Θεοφιλόπουλος, Α. (2024). *Η αντίδραση κατά της «ιδεολογίας του φύλου» στην Ελλάδα (Μεταπτυχιακή εργασία)*. Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Φύλο, Κοινωνία, Πολιτική», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα. Διαθέσιμο στο <https://beta-pandemos.panteion.gr/items/bee3be65-0ce3-4676-a7d9-cc72383099b5>

Καραμεσίνη, Μ. (2011, 30 Νοεμβρίου). Κρίση, γυναίκες, ανδρική ταυτότητα. *Κυριακάτικη Αυγή*, *Ενθέματα*. Διαθέσιμο στο <https://enthemata.wordpress.com/2011/10/29/karamesini/>

Καραμεσίνη, Μ. και Rubery, J. (επιμ.) (2015). *Γυναίκες και λιτότητα. Η οικονομική κρίση και το μέλλον της ισότητας των φύλων*. Αθήνα: Νήσος.

Κουλλόλλι, Δ. (2025). Δείκτης Ισότητας των Φύλων. *Greece In Figures*. Διαθέσιμο στο <https://greeceinfigures.com/deiktis-isotitas-filon>

Mohanty, C. T. (2021). *Φεμινισμός χωρίς σύνορα. Αποαποικιοποίηση της θεωρίας και αλληλεγγύη στην πράξη* (Μτφρ. Ε. Μπούρου και Τ. Στάικου). Αθήνα: Orosito.

Mohanty, C. T. (2006). Φεμινιστικές συναντήσεις: Εν-τοπίζοντας την πολιτική της εμπειρίας. Στο Α. Αθανασίου (επιμ.) (2006), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (σσ. 473-508). Αθήνα: Νήσος.

Μοσχοβάκου, Ν. (2022). *Έμφυλη ισότητα στην εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας (1975-2020): Νοηματοδοτήσεις και αντιστάσεις* (Διδακτορική διατριβή). Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθήνα.

Mouffe, Ch. (2006). Ο φεμινισμός, η έννοια του πολίτη και η ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική. Στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (σσ. 591-618). Αθήνα: Νήσος.

Μπάτλερ, Τζ. και Αθανασίου, Α. (2016). *Απ-αλλοτρίωση. Η επιτελεστικότητα στο πολιτικό* (Μτφρ. Α. Κιουπκιολής). Αθήνα: Τόπος.

Νάτση, Δ. και Παπά, Θ. (2019). *Η νομοθετική αντιμετώπιση των έμφυλων διακρίσεων στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ. Διαθέσιμο στο https://gr.boell.org/sites/default/files/gender_study_lr.pdf

- Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2014). *Φύλο-κοινωνία-πολιτική. 1η θεματική ενότητα εκπαιδευτικού υλικού*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας/ΚΕΘΙ.
- Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2010). Η «ανισότητα των φύλων» ως πρόβλημα πολιτικής. Άρρητες παραδοχές της σύγχρονης πολιτικής ανάλυσης. Στο Β. Καντσά, Β. Μουτάφη και Ε. Παπαταξιάρχης, *Φύλο και κοινωνικές επιστήμες στην Ελλάδα* (σσ. 257-273). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2007). Κρατικός φεμινισμός, πολιτικές για την έμφυλη ισότητα και κοινωνικές αντιλήψεις. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 29(1), 5-39.
- Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2002). *Το φύλο της δημοκρατίας: Ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1987). Γυναίκες και πολιτική. Γυναίκες και πολιτική επιστήμη. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 65, 3-22.
- Παπαγιαννοπούλου, Μ. (2023). Πολιτικές διαχείρισης της έμφυλης βίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της πανδημίας: Λόγοι, δράσεις και αντιδράσεις. Στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.), *Κοινωνίες και Κοινωνιολογίες στον 21ο αιώνα. Πρακτικά 8ου Τακτικού Συνεδρίου της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας (ΕΚΕ)* (13-15/10/2022), (σσ. 778-788). Διαθέσιμο στο https://www.hellenicsociology.gr/sites/default/files/inline-files/eke_conference_book_v8_2.pdf
- Παπαγιαννοπούλου, Μ. (2021). Τα γυναικεία σώματα στις καμπάνιες για τη διεθνή σωματεμπορία. Στο Ντ. Βαΐου, Ντ. Πετράκη και Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), *Έμφυλη βία - Βία κατά γυναικών* (σσ. 309-322). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Παπαγιαννοπούλου, Μ. και Μοσχοβάκου, Ν. (2022). Δεν είμαστε όλες σε αναμονή για τη «λήξη» της πανδημίας: φεμινιστικές αρθρώσεις για την έμφυλη βία στη Λατινική Αμερική. *Κοινωνική Πολιτική*, Αφιέρωμα «Έμφυλες προσεγγίσεις της κοινωνικής πολιτικής», Επιμέλεια: Μ. Στρατηγάκη, 16, 94-112. Διαθέσιμο στο <http://eekp.gr/wp-content/uploads/2022/06/EEKP-PERIODIKO-T16-7-94-112.pdf>
- Στρατηγάκη, Μ. (2021). *Πολιτικές ισότητας των φύλων. ΟΗΕ, Ευρωπαϊκή Ένωση, Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Στρατηγάκη, Μ. (2013). Η πολιτική ισότητας των φύλων στη δίνη της οικονομικής κρίσης. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 41, 60-83.
- Στρατηγάκη, Μ. (2005, Απρίλιος). Σπουδές φύλου και ισότητας στα ελληνικά πανεπιστήμια. *Κυριακάτικη Αυγή, Ένθετο Παιδεία και Κοινωνία*, 1.
- Τσιώλης, Γ. (2018). Η θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Στο: Γ. Ζαϊμάκης (επιμ.). *Ερευνητικές διαδρομές στις κοινωνικές επιστήμες. Θεωρητικές-μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης* (σσ. 97-125). Πανεπιστήμιο Κρήτης. Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας.
- Vergès, F. (2019). Ένας φεμινισμός της απο-αποικιοποίησης (Μτφρ. Γ. Προδρόμου). Αθήνα: Τοποβόρος.

Ξενόγλωσση

- Agamben, G. (2013). The Endless Crisis as an Instrument of Power: In conversation with Giorgio Agamben. *Verso Blog*. 4 June, translated from the German interview published in *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (24 May 2013). Available at <https://www.versobooks.com/blogs/news/1318-the-endless-crisis-as-an-instrument-of-power-in-conversation-with-giorgio-agamben>
- Agius, C., Rosamond, A. B., and Kinnvall, C. (2020). Populism, ontological insecurity and gendered nationalism: Masculinity, climate denial and Covid-19. *Politics, Religion & Ideology*, 21(4), 432-450.
- Aldrich, A. S. and Lotito, N. J. (2020). Pandemic performance: Women leaders in the COVID-19 crisis. *Politics & Gender*, 16(4), 960-967.
- Allen, K. (2018). Whose crisis counts? Intersectionality, austerity and the politics of survival. *Ethnic and Racial Studies*, 41(13), 2301-2309.
- Anthias, F. and Yuval-Davis, N. (eds) (1989). *Woman - Nation - State*. London: Macmillan.
- Arendt, H. (1961). *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. NY: The Viking Press.
- Authers, B. and Charlesworth, H. (2014). The Crisis and the quotidian in international human rights law. *Netherlands Yearbook of International Law*, 44(2013), 19-39.
- Bacchi, C. (2009). *Analysing Policy: What's the Problem Represented to Be?* Frenchs Forest, NSW: Pearson Education.
- Bagues, M. and Campa, P. (2021). Can gender quotas in candidate lists empower women? Evidence from a regression discontinuity design. *Journal of Public Economics*, 194(5), 104315.
- Barnes, T. D., and O'Brien, D. Z. (2018). Defending the realm: The appointment of female defense ministers worldwide. *American Journal of Political Science*, 62(2), 355-368.
- Baskaran, T. and Hessami, Z. (2023). Women in political bodies as policymakers. *Review of Economics and Statistics*, 1-46.
- Beckwith, K. and Cowell-Meyers, K. (2007). Sheer numbers: Critical representation thresholds and women's political representation. *Perspectives on Politics*, 5(03), 553-565.
- Bempeza, S. (2025). "The West Is (Not) the Best" - Anti-Gender Narratives and Queer-Feminist Struggles in Greece. *Feminist Critique*, 6. Available at <https://feminist.krytyka.com/en/articles/west-not-best-anti-gender-narratives-and-queer-feminist-struggles-greece>
- Bergman-Rosamond, A., Gammeltoft-Hansen, T., Hamza, M., Hearn, J., Ramasar, V., and Rydstrom, H. (2022). The case for interdisciplinary crisis studies. *Global Discourse*, 12(3-4), 465-486.
- Bhalotra, S. and Clots-Figueras, I. (2014). Health and the political agency of women. *American Economic Journal: Economic Policy*, 6(2), 164-197.
- Bhattacharyya, G. (2015). *Crisis, Austerity and Everyday Life: Living in a Time of Diminishing Expectations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Blackman, D. A. and Jackson, M. (2021). Gender stereotypes, political leadership, and voting behavior in Tunisia. *Political Behavior*, 43, 1037-1066.
- Blanton, R., Blanton, S. and Peksén, D. (2019). The gendered consequences of financial crises: A cross-national analysis. *Politics & Gender*, 15(4), 941-970.
- Borràs Escayola, M., Ravera, F. and Rivera-Ferre, M. G. (2025). Is climate change the problem? A feminist analysis of climate change discourses in Spain and Catalonia. *Environmental Science and Policy*, 163, 103970.
- Braun, V. and Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In: H. Cooper (ed.), *APA Handbook of Research Methods in Psychology* (pp. 51-77). Washington: American Psychological Association.
- Brechenmacher, S. and Hubbard, C. (2020). *How the Coronavirus Risks Exacerbating Women's Political Exclusion*. Carnegie Endowment for International Peace. Available at <https://carnegieendowment.org/research/2020/11/how-the-coronavirus-risks-exacerbating-womens-political-exclusion?lang=en>
- Brollo, F. and Troiano, U. (2016). What happens when a woman wins a close election? Evidence from Brazil. *Journal of Development Economics*, 122, 28-45.
- Bruce, R., Cavgias, A., Meloni, L. and Remígio, M. (2022). Under pressure: Women's leadership during the COVID-19 crisis. *Journal of Development Economics*, 154, 102761.
- Butler, J. (2021, October 23). Why is the idea of 'gender' provoking backlash the world over?. *The Guardian*. Available at <https://www.theguardian.com/us-news/commentisfree/2021/oct/23/judith-butler-gender-ideology-backlash>
- Butler, J. (2019). What threat? The campaign against 'gender ideology'. *Globalism: Journal of Culture, Politics, and Innovation*, 3, 1-12. Available at <https://riviste.unimi.it/index.php/globalism/article/view/21016/18653>
- Butler, J. (2001). What is Critique? An Essay on Foucault's Virtue. *Transversal Texts*. Available at <https://transversal.at/transversal/0806/butler/en>
- Cavaghan, R. (2017). *Making Gender Equality Happen: Knowledge, Change and Resistance in EU Gender Mainstreaming*. NY: Routledge.
- Chattopadhyay, R. and Duflo, E. (2004). Women as policy makers: Evidence from a randomized policy experiment in India. *Econometrica*, 72(5), 1409-1443.
- Christie, N. (1986). "The Ideal Victim". In E. A. Fattah (ed.), *From Crime Policy to Victim Policy* (pp. 17-30). London: Palgrave Macmillan.
- Ciulla, J. B. (ed.) (1998). *Ethics-The Heart of Leadership* (2nd ed.). Boston: Praeger.
- Clancy, J. and Feenstra (2019). Women, Gender Equality and the Energy Transition in the EU. Study requested by the FEMM committee. Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Directorate General for Internal Policies of the Union. Available at [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608867/IPOL_STU\(2019\)608867_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608867/IPOL_STU(2019)608867_EN.pdf)
- Clots-Figueras, I. (2012). Are female leaders good for education? Evidence from India. *American Economic Journal of Applied Economics*, 4(1), 212-244.

- Clots-Figueras, I. (2011). Women in politics: Evidence from the Indian states. *Journal of Public Economics*, 95(7), 664-690.
- Cundiff, K., Elamin, A. and Omair, K. (2010). Males' attitudes towards working females in Saudi Arabia. *Personnel Review*, 39(6), 749-766.
- Dada, S., Ashworth, H. C., Bewa, M. J. and Dhatt, R. (2021). Words matter: political and gender analysis of speeches made by heads of government during the COVID-19 pandemic. *BMJ Global Health*, 6, e003910. Available at <https://gh.bmj.com/content/bmjgh/6/1/e003910.full.pdf>
- Danzer, N., Garcia-Torres, S., Steinhardt, M. F. and Stella, L. (2024). Women in political power and school closure during COVID times. *Economic Policy*, 39(120), 765-810. Available at <https://cepr.org/voxeu/columns/womens-political-representation-matters-evidence-school-closures-during-pandemic>
- Davidson-Schmich, L. K., Jalalzai, F. and Och, M. (2023). Crisis, gender role congruency, and perceptions of executive leadership. *Politics & Gender*, 19(3), 900-907.
- Eagly, A. and Karau, S. J. (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review*, 109(3), 573-598.
- Eagly, A. H., Makhijani, M. G. and Klonsky, B. G. (1992). Gender and the evaluation of leaders: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 111(1), 3-22.
- Edelman, M. (1977). *Political language: Words that succeed and policies that fail*. Academic.
- Elomaki, A. and Kantola, J. (2021). *Feminist governance in the European Parliament: The political struggle over the inclusion of gender in the EU's Covid-19 Response*. Presented at 'Gender and Politics in Covid-19 Crisis: Including a Gender Perspective in Responses and Recovery' Workshop.
- Emejulu, A., and Bassel, L. (2015). Minority women, austerity and activism. *Race & Class*, 57(2), 86-95.
- European Commission (2019). *2019 Report on Equality between Women and Men in the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at https://commission.europa.eu/system/files/2019-03/annual_report_ge_2019_en_1.pdf#page=37
- Fairclough, N. (2004). Critical discourse analysis in researching language in the new capitalism: Overdetermination, transdisciplinary and textual analysis. In C. Harrison and L. Young (eds), *Systemic Linguistics and Critical Discourse Analysis* (pp. 103-122). London: Continuum.
- Fassin, D. (2022). Crisis as experience and politics. *Global Discourse*, 12(3-4), 460-464.
- Fassin, D. (2021). Crisis. In V. Das, and D. Fassin (eds), *Words and Worlds: A Lexicon for Dark Times* (pp. 261-276). Duke University Press.
- Fassin, D. (2012). *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Fassin, D and Pandolfi, M. (eds) (2010). *Contemporary States of Emergency: The Politics of Military and Humanitarian Interventions*. NY: Zone Books.
- Feminist Action Nexus for Economic and Climate Justice (2024). *Towards Economic and Climate Justice: A Feminist Analysis of Critical Trends*. Available at

- https://economics.wednet.org/wp-content/uploads/2024/01/ActionNexus_CriticalTrendsReport_EN_FINAL.pdf
- Ferreira, F. and Gyourko, J. (2014). Does gender matter for political leadership? The case of U.S. mayors. *Journal of Public Economics*, 112, 24-39.
- Fletcher, J. K. (2004). The paradox of postheroic leadership: An essay on gender, power, and transformational change. *The Leadership Quarterly*, 15, 647-661.
- Fredriksson, P. G. and Wang, L. (2011). Sex and environmental policy in the U.S. house of representatives. *Economics Letters*, 113(3), 228-230.
- Garikipati, S. and Kambhampati, U. (2020). Women leaders are better at fighting the pandemic. *VoxEU.org*, 21 June.
- Gilbert, A. S. (2019). *The Crisis Paradigm. Description and Prescription in Social and Political Theory*. Palgrave Mcmillan.
- Grewal, I. and Kaplan, C. (1996). Warrior marks: Global womanism's neo-colonial discourse in a multicultural context. *Camera Obscura: Feminism, Culture, and Media Studies*, 13(3), 4-33.
- Halkia, A. (2015). Democracy and Greece-in-crisis. Contesting masculinities take center stage. DEP. Deportate, Esuli, e Profughe. *Special Issue: A gender perspective on economic crisis and social change*, 27, 182-191.
- Heikkilä, M. and Mustaniemi-Laakso, M. (2023). Introduction: Approaches to vulnerability in times of crisis. *Human Rights Review*, 24, 151-170.
- Heilman, M. E. (2012). Gender stereotypes and workplace bias. *Research in Organizational Behavior*, 32, 113-135.
- Hessami, Z., and Baskaran, T. (2020). Women as policymakers do make a difference. *VoxEU.org*, 18 February.
- Hessami, Z. and Lopes da Fonseca, M. (2020). *Female Political Representation and Substantive Effects on Policies: A Literature Review*. IZA - Institute of Labor Economics. Available at <https://docs.iza.org/dp13125.pdf>
- Hicks, D. L., Hicks, J. H., and Maldonado, B. (2016). Women as policy makers and donors: Female legislators and foreign aid. *European Journal of Political Economy*, 41, 46-60.
- Hicks, D. L., Hicks, J. H., and Maldonado, B. (2015). Are female politicians more responsive to international crises? *Applied Economics Letters*, 22(6), 493-498.
- Irigaray, L. (1993). *An ethics of sexual difference* (Trans C. Burke and G.C. Gill). London: Athlone.
- Jalalzai, F. (2013). *Shattered, Cracked, or Firmly Intact? Women and the Executive Glass Ceiling Worldwide*. NY: Oxford University Press.
- Jalušič, V. (2024). The Politics of Crisis and Contemporary Forms of Government. In V. Jalušič, W. Heuer (eds), *What Kind of Government?: Rethinking Contemporary Forms of Government after the Break in Tradition (Contributions to Political Science)* (pp. 95-116). Springer.
- Jamieson, K. H. (1995). *Beyond the Double Bind - Women and Leadership*, Oxford: Oxford University Press.

- Jasanoff, S. (2015). Future Imperfect: Science, Technology, and the Imaginations of Modernity. In S. Jasanoff, and S. H. Kim (eds), *Dreamscapes of modernity: Sociotechnical imaginaries and the fabrication of power* (pp. 1-33). The University of Chicago Press.
- Kakepaki, M. (2022). *Women in Governance*. Athens: National Centre for Social Research (EKKE). Available at https://progender.panteion.gr/wp-content/uploads/2022/10/Report_Women-in-Governance.pdf
- Kantola, J. (2018). Gender and the economic crisis: Political parties as sites of feminist struggles. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 25(3), 361-382.
- Kantola, J. and Lombardo, E. (2024). Feminist institutional responses to anti-gender politics in parliamentary contexts. *International Feminist Journal of Politics*, 26(4), 833-857.
- Kantola, J. and Lombardo, E. (2017). *Gender and the Economic Crisis: Politics, Institutions and Intersectionality*. Basingstoke: Palgrave.
- Kelly, L. (1988). *Surviving sexual violence*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Kelly, L. (1987). The Continuum of Sexual Violence. In J. Hanmer and M. Maynard (eds), *Women, Violence and Social Control* (pp. 46-60). London: Palgrave Macmillan.
- Kittilson, M. C. (2011). Women, parties and platforms in post-industrial democracies. *Party Politics*, 17(1), 66-92.
- Koselleck, R. (1996). Remarks on the History of the Concept of Crisis. In R. Lilly and J. Sallis (eds), *The Ancients and the Moderns* (pp. 148-158). Bloomington: Indiana University Press.
- Lawrence, J. C. (2014). The EU in crisis: Crisis discourse as a technique of government. *Netherlands Yearbook of International Law*, 44(2013), 187-202.
- Lippmann, Q. (2022). Gender and lawmaking in times of quotas. *Journal of Public Economics*, 207, 104610.
- Luft, R. E. (2016a). Governing disaster: The politics of tribal sovereignty in the context of un(natural) disaster. *Ethnic and Racial Studies*, 39(5), 802-820.
- Luft, R. E. (2016b). Racialized disaster patriarchy: An intersectional model for understanding disaster ten years after hurricane Katrina. *Feminist Formations*, 28(2), 1-26.
- Mavisakalyan, A. (2014). Women in cabinet and public health spending: Evidence across countries. *Economics of Governance*, 15(3), 281-304.
- Mavisakalyan, A. and Tarverdi, Y. (2018). *Gender and Climate Change: Do Female Parliamentarians Make Difference?*. GLO Discussion Paper, No. 221, Global Labor Organization (GLO), Maastricht.
- Mbembe, A. and Roitman, J. (1995). Figures of the Subject in Times of Crisis. *Public Culture*, 7(2), 323-352.
- Mukhopadhyay, M. (2004). Mainstreaming gender or “streaming” gender away: Feminists marooned in the development business. *Institute of Development Studies Bulletin*, 35(4), 95-10.
- Munro, I. and Thanem, T. (2018). The ethics of affective leadership: Organizing good encounters without leaders. *Business Ethics Quarterly*, 28(1), 51-69.

- Nkomo, S. M. and Ngambi, H. (2009). African women in leadership: Current knowledge and a framework for future studies. *International Journal of African Renaissance Studies – Multi-, Inter- and Transdisciplinarity*, 4(1), 49-68.
- O'Brien, D. Z. and Piscopo, J. M. (2023). Gender and political representation in times of crisis. *Politics & Gender*, 19(3), 891-899.
- O'Brien, E. (2016). Human Trafficking Heroes and Villains: Representing the Problem in Anti-trafficking Awareness Campaigns, *Social & Legal Studies*, 25(2), 205-224.
- O'Dwyer, M. (2022). Gender and Crises in European Economic Governance: Is this Time Different?. *Journal of Common Market Studies*, 60(1), 152-169.
- Piscopo, J. M. (2021, October 12). To 'build back better,' listen to women. *World Politics Review*. Available at <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/30030/build-back-better-must-address-the-pandemic-s-effects-on-women>
- Piscopo, J. M. (2020). Women leaders and pandemic performance: A spurious correlation. *Politics & Gender*, 16(4), 951-959. Available at <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7562782/>
- Piscopo, J. M. and Walsh, D. M. (2020). Introduction: Symposium, backlash, and the future of feminism. *Signs*, 45(2), 265-278.
- Plumwood, V. (1991). Nature, Self, and Gender: Feminism, Environmental Philosophy, and the Critique of Rationalism. *Ecological Feminism*, 6(1), 3-27.
- Prügl, E. (2012). "If Lehman Brothers had been Lehman Sisters...": Gender and myth in the aftermath of the financial crisis. *International Political Sociology*, 6(1), 21-35.
- Pullen, A., Vachhani, S. J. (2021). Feminist ethics and women leaders: From difference to intercorporeality. *J Bus Ethics*, 173, 233-243.
- Rhodes, C. and Badham, R. (2018). Ethical irony and the relational leader: Grappling with the infinity of ethics and the finitude of practice. *Business Ethics Quarterly*, 28(1), 71-98.
- Roggeband, C. and Krizsán, A. (2020). *Democratic Backsliding and the Backlash against Women's Rights: Understanding the Current Challenges for Feminist Politics*. UN Women Discussion Paper Series. Available at <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/06/discussion-paper-democratic-backsliding-and-the-backlash-against-womens-rights>
- Roitman, J. L. (2013). *Anti-crisis*. NC: Duke University Press.
- Roitman, J. L. (2012). *Crisis. Political Concepts: A Critical Lexicon* (Tel Aviv, New York). Available at <https://www.politicalconcepts.org/roitman-crisis/#ref18>
- Rosette, A. S., Mueller, J. S. and Lebel, R. D. (2015). Are male leaders penalized for seeking help? The influence of gender and asking behaviors on competence perceptions. *Leadership Quarterly*, 26(5), 749-762.
- Rouse, C. M. (2021). Necropolitics vs. biopolitics: Spatialization, white privilege, and visibility during a pandemic. *Cultural Anthropology*, 36(3), 360-367.
- Rudman, L. A., Moss-Racusin, C. A., Phelan, J. E. and Nauts, S. (2012). Status incongruity and backlash effects: Defending the gender hierarchy motivates prejudice against female leaders. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 165-179.

- Ryan, M. K. and Haslam, S. A. (2007). The glass cliff: Exploring the dynamics surrounding the appointment of women to precarious leadership positions. *The Academy of Management Review*, 32(2), 549-572.
- Ryan, M. K. and Haslam, S. A. (2005). The glass cliff: Evidence that women are over-represented in precarious leadership positions. *British Journal of Management*, 16, 81-90.
- Salam, R. (2009). The Death of Macho. *Foreign Policy.com*.
- Salamon, H. (2023). The effect of women's parliamentary participation on renewable energy policy outcomes. *European Journal of Political Research*, 62, 174-196.
- Sardabi, N. and Afghari, A. (2015). Gender differences in the use of intensifiers. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 2(7), 203-213.
- Seager, J., Bechtel, J., Bock, S., Dankelman, I., Fordham, M., Gabizon, S., Thuy Trang, N., Perch, L., Qayum, S., Roehr, U., et al. (2016). *Global Gender and Environment Outlook*. United Nations Environment Programme (UNEP).
- Sluga, G. (2014). Add women and stir: Gender and the history of international politics. *Humanities Australia*, 5, 65-72.
- Strolovitch, D. Z. (2021). When Does a Crisis Begin? Race, Gender, and the Subprime Noncrisis of the Late 1990s. In: J. A. C. Remes and A. Horowitz (eds). *Critical Disaster Studies* (pp. 51-67). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Strolovitch, D. Z. (2013). Of mancessions and hecoveries: Race, gender, and the political construction of economic crises and recoveries. *Perspectives on Politics*, 11(1), 167-176.
- Sundstrom, A. and McCright, A. M. (2014). Gender differences in environmental concern among Swedish citizens and politicians. *Environmental Politics*, 23(6), 1082-1095.
- Taylor, Ch. (2002). Modern social imaginaries. *Public Culture*, 14(1), 91-123.
- UN Women (2024). *Key Messages on Women's Rights Empowerment and Equality: Electoral and Political Participation 2024*. In brief. NY. Available at <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2024-06/in-brief-key-messages-on-womens-rights-empowerment-and-equality-electoral-and-political-participation-en.pdf>
- UN Women (2020). *Covid-19 and Women's Leadership: From an Effective Response to Building Back Better*. Policy Brief No. 18. NY. Available at <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Policy-brief-COVID-19-and-womens-leadership-en.pdf>
- Unger, R. (2001). *False necessity: Anti-necessitarian social theory in the service of radical democracy* (Rev. Ed.). Verso.
- Valaskivi, K. and Sumiala, J. (2014). Circulating social imaginaries: Theoretical and methodological reflections. *European Journal of Cultural Studies*, 17(3), 229-243.
- Verloo, M. (2005). Mainstreaming gender equality in Europe. A critical frame analysis approach. *The Greek Review of Social Research*, Special Issue, 117, B', 11-34.
- Windsor, L. C., Yannitell Reinhardt, G., Windsor, A. J., Ostergard, R., Allen, S., Burns, C., Giger, J. and Wood, R. (2020). Gender in the time of COVID-19: Evaluating national leadership and COVID-19 fatalities. *PLoS ONE*, 15(12), e0244531. Available at <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7774849/>

- Wynn, L. L. (2021). The pandemic imaginerie: Infectious bodies and military–police theater in Australia. *Cultural Anthropology*, 36(3), 350-359.
- Yates, C. (2019). ‘Show us you care!’ The gendered psycho-politics of emotion and women as political leaders. *European Journal of Politics and Gender*, 2(3), 345-361.
- Zamfir, I. (2024). *Women in Politics in the EU. State of Play*. EPRS | European Parliamentary Research Service, European Parliament. Available at [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760348/EPRS_BRI\(2024\)760348_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760348/EPRS_BRI(2024)760348_EN.pdf)
- Zetter, R. (2022). Refugee crises: an archetype for Crisis Studies. *Global Discourse*, 12(3-4), 487-497.

Νομοθεσία / Δημόσια έγγραφα και κείμενα πολιτικής

- Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (ΓΓΙΦ) (2019). *Δημοσίευση σε ΦΕΚ του Νόμου 4604 για την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων και την πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας* (29 Μαρτίου 2019). Διαθέσιμο στο <http://www.isotita.gr/δημοσίευση-σε-φεκ-του-νόμου-4604-για-την-πρ/>.
- Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (ΓΓΙΦ) (2018). *Δημοσίευση σε ΦΕΚ του Νόμου 4531 I) Κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας και προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας, II) Ενσωμάτωση της 2005/214/ΔΕΥ απόφασης-πλαίσιο, όπως τροποποιήθηκε με την απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ, σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης επί χρηματικών ποινών και III) Άλλες διατάξεις αρμοδιότητας Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και λοιπές διατάξεις* (5 Απριλίου 2018). Διαθέσιμο στο <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2018/04/4531-2018.IstanbulConvention.pdf>
- Υπουργείο Εσωτερικών (2019). *Αιτιολογική έκθεση προς τη Βουλή των Ελλήνων επί του σχεδίου νόμου «Προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας – Ρυθμίσεις για την απονομή Ιθαγένειας – Διατάξεις σχετικές με τις εκλογές στην Τοπική Αυτοδιοίκηση – Λοιπές διατάξεις αρμοδιότητας Υπουργείου Εσωτερικών»*. Ημερομηνία κατάθεσης: 07 Μαρτίου 2019. Διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/c8827c35-4399-4fbb-8ea6-aebdc768f4f7/10968500.pdf>
- Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (2018). *Αιτιολογική έκθεση προς τη Βουλή των Ελλήνων επί του σχεδίου νόμου I) Κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας και προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας, II) Ενσωμάτωση της 2005/214/ΔΕΥ απόφασης-πλαίσιο, όπως τροποποιήθηκε με την απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ, σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης επί χρηματικών ποινών και III) Άλλες διατάξεις αρμοδιότητας Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*. Ημερομηνία κατάθεσης: 05 Μαρτίου 2018. Διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/c8827c35-4399-4fbb-8ea6-aebdc768f4f7/10622637.pdf>
- UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW) (2004). *General recommendation No. 25, on article 4, paragraph 1, of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, on temporary special measures*. Διαθέσιμο στο <https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/2004/en/87588>

GENDER IN CRISES

ΣΕ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

